
társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TANULMÁNYOK

- 3 **Robert Castel:** A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása
24 **Robert Lafore:** Az RMI – hármaskihívás
50 **Serge Paugam:** Milyen nehézségekkel kell szembenézniük az RMI-ellátásban részesülőknek?
64 **Isabelle Astier:** A beilleszkedés próbája

TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSI KÖRKÉP

Az Európai Közösség országainak társadalombiztosítási rendszeréről

- 78 **Danny Pieters:** Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: Hollandia

MAGYAR VALÓSÁG

- 89 **Krémer Balázs:** Van-e ma Magyarországon szegénység?
109 **Tardos Katalin:** Életutak ... betegségekkel

HÍREK, INFORMÁCIÓK

- 119 **Budai István:** A szociális és a pedagógus szakma határán

Robert Castel

A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása*

A munkalehetőségek elbizonytalanodása és a kapcsolati háló sebezhetősége

Szűkölködők, betegek, koldusok, csavargók, megélhetési források nélkül tengődő elaggottak és betegek, szüleiket elvesztett árvák, támaszukat vesztett anyák és özvegyek, földnélküli parasztok, városlakók lakás és otthon nélkül, állástalan munkások, a „gazdasági növekedés” cserbenhagyott áldozatai, a civilizáció sérültjei, a peremre szorultak tarka csapata ... hosszú a listája azoknak, akik miatt a gondoskodás – igen változatos – sajátos formáinak létre kellett jönniök. Bővíteni kell-e napjainkban e listát, hozzácsapva, mondjuk, az „új szegényeket”, a „csonka családokat”, a hosszú távon munkanélkülieket vagy a munkahelyet nem lelő pályakezdő fiatalokat? Vagy újképpen kell átdíszleteznünk a szociális kérdés színpadképét, ha meg akarjuk fogalmazni a mai, eddigelé szokatlan helyzetnek megfelelő új problematikát?

E kérdésekre kétféleképpen próbálhatunk meg válaszolni. Az egyik megoldás, ha kategóriákat állítunk fel, ha jellemző jegyeik alapján csoportokba soroljuk az új pácienseket, s összevetjük, miben térnek el a régebbiről ismertektől. Egyelőre azonban csak töredékes információkkal rendelkezünk azoknak az intézkedéseknek a kedvezményezettjeiről, amelyek csak mostanság léptek működésbe, hogy megoldást nyújtsanak az olyan, újnak mondott helyzetekre, mint a munkanélküliség növekedése, az első munkahelyhez jutás nehézsége, a családok széthullásának sokasodó helyzetei – s folytathatnánk a sort. Ráadásul a besoroló gondolkodásmód hamar beleütközik önnön korlátaiba. Nagy a kockázat, hogy összetévesztjük egy jelenség újdonságát azzal, hogy egyszerűen csak szembezőköen megfigyelhetővé válik, megjelenését pedig azzal a pillanattal, amikor statisztikai számbavétele megkezdődik. (Jól tudjuk, hogy egy-egy új szolgáltatás mindig megtalálja a maga klienseit, még ha neki magának

* De l'indigence à l'exclusion, la désaffiliation, précarité du travail et vulnérabilité relationnelle. In: Jacques Donzelot (szerk.): *Face à l'exclusion*. Le model français Edition esprit, 1991.

kell is létrehoznia őket.) Az efféle osztályozások egyébként is inkább hasonlítanak közigazgatási kategóriákra, mint valamely szociológiai realitásra. Kicsoda, micsoda valójában a „hosszú távon” munkanélküli? Még ha nagyvonalúan elsiklunk is a jelző bizonytalansága felett (meglehetősen önkényes az a mód, ahogyan a két évnél hosszabb időtartamot definiálják „hosszú táv”-nak), egészen másként jelentkezik a probléma, melyet a szándéka ellenére tétlenségre kárhóztatott ember jelent magának is, a társadalomnak is, ha értelmiségiről, vagy ha betanított munkásról van szó; ha egy fiatalemerről, vagy ha olyasvalakiről, akinek már csak egy-két éve lenne hátra a nyugdíjig; ha egy pályakezdő irodista kislányról, vagy egy olyan asszonyról, aki – gyermekeit immár felnevelvén – ismét munkába akarna állni. És végezetül: még ha szükséges is a kliensek rubrikákba sorolása, a fogyasztói igény számbavétele, e műveletek nem elegendőek ahhoz, hogy megértsük a kiszolgáltatottsághoz vezető folyamatokat, s még kevésbé ahhoz, hogy úrrá legyünk felettük.

Bármennyi kockázattal járjon is, egy másik megközelítést fogunk választani, melyet – e sajátos kategorizációs definíciókkal szemben – *keresztmetszetinek* fogunk nevezni, és inkább *kvalitatívnak* (vagy bennfoglalónak), semmint mennyiséginek. Mi lehet közös az évek óta munka nélkül tengődőben, az első állást kereső fiatalemberben, aki egyik (át)képző tanfolyamot a másik után végzi (hogya soha semmire ne jusson vele), az RMI-t* kérvényező egyedülálló felnőttben, a gyerekeit egyedül nevelő anyában, az ifjú házásokban, akiket megfojtanak a kiegyenlített számlák és a lakbér? Megkockáztatom azt a hipotézist, hogy valamennyien a társadalmi kötelek felazulásának egy sajátlagos módját példázzák, amit *kiilleszkedésnek* fogok nevezni. Nincs szándékomban alábecsülni a kérdés gazdasági dimenzióját. Nyilvánvaló, hogy majdnem mindig az anyagi források hiánya az, ami kiszolgáltatott, függő helyzetbe taszítja az egyes embert, s valamilyen szociális szolgálat kliensévé teszi. De létezik, a szűken vett szegénységen túl, a nélkülözésnek egy másik, másféleképpen patetikus formája is. Ha az előbbi olyan olvasatként kínálkozik, mely *állapot* formáját ölti, s minden egyes alakzata hiányként, nélkülözésként definiálható (hiány anyagiakban, lakhatásban, ápoltságban, művelődési lehetőségeken, hatalomban, megbecsültségben ...) én, a magam részéről a nélkülözés e helyzeteit *hatásként* kívánom szemlélni és értelmezni: két vektor eredőjeként egy olyan koordináta-rendszerben, ahol az egyik tengely a társadalomban a munka révén való betagozódásé vagy be-nem-tagozódásé, a másik pedig a társadalmi-családi társas kötelekbe való beilleszkedésé vagy be-nem-illeszkedésé.

E modell szerint azokat a csoportokat, amelyek nagy valószínűséggel a társadalmi beavatkozás tárgyaivá lesznek, nemcsak anyagi forrásaik elégtelensége fenyegeti; sebezhetővé teszi őket emberi kapcsolatrendszerük szövetségének gyöngesége is. Nemcsak elszegényedőfélben vannak, hanem kiilleszkedőfélben is, azaz sorra elpattannak (vagy már elpattantak) társas köteleik. E pályáiv végállomásán a gazdasági helyzet elbizony-

* RMI – Revenu minimal d'insertion: minimális beilleszkedési jövedelem

talánodása nélkülözéssé válik, a kapcsolatok törékenysége elszigetelődött magánnyá. Az egyik és a másik „indikátor” ugyanannak a helyzetnek színe és visszaja, amit jól szemléltet az RMI-ben részesülő segélyezett modális profilja. Egészségi állapotát tekintve munkaképes, de állástalan (a segélyezettek 77 százaléka munkanélküli és inaktív), nincs házastársa (75 százalék egyedülálló, a nőknél 18 százalék „csonka család” feje), fiatal vagy ereje teljében lévő felnőtt (az átlagéletkor 37,5 év), rossz lakásviszonyok között (a férfiak 70 százaléka nem rendelkezik megfelelő saját lakással).¹

Igy nézve, a szegénység olybá tűnik, mint a valahová tartozásból való sorozatos kiszakadásoknak és a kapcsolatteremtés sorozatos kudarcainak eredője, melyek következtében az egyén „lebegővé” válik, a társadalmi lét senkiföldjére sodródik. Olyan helyzet ez, amelyre jól rímel a beilleszkedés fogalmára fordított makacs figyelem. Ha pontosságát illetően a kontúrok homályosak, a tartalmak pedig bizonytalanok maradnak is, a beilleszkedéshez való viszonyításnak mégis javára írható, hogy érzékletesen képes megmutatni: ahhoz, hogy megfeleljünk annak a kihívásnak, amelyet a szegénység jelent napjainkban, nem elegendő segélyeket osztogatni, a létrejött társadalmi úr kitöltésére is törekednünk kell.

Jogos persze a kérdés: amikor a kapcsolati hovatartozások semmivé foszlására helyezzük a hangsúlyt, teszünk-e egyebet, mint hogy a hajdani szolidaritások megszűntén siránkozunk, sóhajtva idézván vissza a régi szép időket, amikor egy közösség tagjai közvetlenül beletartoztak a társadalom- és természetadta rendbe. Az én hipotézisem mégsem a társadalmi viszonyok szerves egyensúlyába vetett hiten nyugszik; sokkal inkább a társadalmi szétesés jelenidejű tényezőit kísérli meg elemezni. Ehhez történetileg igyekszünk nyomon követni a szűkölködés és szegénység státusát, valamint az ennek leküzdésére alkalmazott módszereket – hogy aztán ebből kibonthassuk, mi az, ami a mai helyzetben sajátlagosan új. Nézzék tehát el nekem, ha egy történeti kitérőt teszek, annak érdekében, hogy – azokból az évszázados stratégiákból kiindulva, amelyeket a társadalmi kötelékek felbomlása, szétesése ellen próbáltak bevetni – szemléletessé tegyem azt a *különbséget*, amely a problémakör jelenidejű megnyilvánulását a korábbi állapotoktól megkülönbözteti. Fogalmazzuk meg ehhez explicit módon hipotézisünket. Először: a preindusztriális időkben a társadalom szociális beavatkozásai mindig kettős vonatkozásában kívánták megakadályozni a leszakadást (vagy leoldódást) – a munkán keresztüli *becsatlakoztatás* (intégration) és a kapcsolati hálón keresztüli *beillesztés* (insertion) révén. Másodszor: a jelenlegi helyzet sajátlagossága abban áll, hogy merőben új epizódja annak a küzdelemnek, melyet a munka szervezetének valamint a társas kötelékek struktúrájának egyidejű gyengülése, bomlása ellen kell vívni. De a messi múlt óta, amikor a koldusok és csavargók mozogtak a színpad előterében, megváltoztak a szereplők, és megváltozott a színpadkép is. Nem ismétlődésről van tehát szó – mint ez majd kiderül –, hanem különbözőségről. Mindazonáltal a különbség értelmezhető egy, a modern idők hajnala óta működésben lévő folyamat átalakulásaként, melynek dinamikája lehetővé kellene hogy te-

gye annak megragadását, hogyan születnek, s – ha szabad így mondanom – miféle anyagból vannak gyúrva azok, akiket manapság, kedves eufémizmussal, a „leginkább nélkülözők”-nek szokás nevezni. Az elnevezés kétségtelenül találó, de miben is szenvednek hiányt?

A társadalmi zavarok zónái

Mindazon belül, ami az Ancien Régime világának társadalmában a mai „szociálpolitikai juttatások” fogalmának megfelelően (alamizna osztás, a szűkölködők más-más csoportjainak otthon vagy ispotályokban történő segélyezése, a koldulás ellenőrzése vagy tilalma, a csavargás visszaszorítására való törekvés, a nélkülözők számára létrehozott „jótékony”- vagy kényszermunkák stb.), markáns választóvonal osztja meg az érintett népességet, különbséget téve munkaképesek és munkaképtelenek között. Az utóbbiak közé tartoznak a mindennemű rokkantak vagy legalábbis megroppantak: az öregek, az önfenntartásra képtelen betegek, az elhagyott és nyomorgó gyermekek, nem egyszer a sokgyermekes szegény özvegyasszonyok ... Ők a *segélyezés* tárgyai. Az juthat segélyhez, akit valamely fogyatékoság (okozta legyen azt betegség, életkor vagy bármiféle válságos társadalmi avagy családi helyzet) képtelenné tesz arra, hogy maga biztosítsa önmagát – még oly szűkös – fenntartását, s ebből következően azok közé soroltatik, akiknek segélyezését meg kell oldani. Az általános szabály tehát az, hogy a segély „haszonélvezőjének” – időlegesen avagy életre szólóan – munkaképtelennek kell lennie.

Egészen más bánásmód jut osztályrészül a munkaképes szegénynek. Számára tilos segélyezésért folyamodni (tilos koldulnia, nem tartózkodhat három napnál tovább kórházban vagy menhelyen, nem kaphat letelepedési engedélyt, ha nem igazol valamiféle munkavégzést), és köteles munkát vállalni. Ily módon ellentmondásos helyzetbe kényszerül. Anyagi ellehetetlenülése igen gyakran abból ered, hogy nem dolgozik, vagy olyan bizonytalan tartamú vagy rosszul fizetett munkákra kell fanyalodnia, amelyek nem képesek biztosítani megélhetését. Arra kényszerül tehát, hogy munka után nézzen, vagyis vállalnia kell a szakmai – s nem egyszer a földrajzi – mobilitást, hiszen általában az üldözi el szülőfaluja környékéről, hogy képtelen agrár-környezetében munkát találni; vagy pedig a városi munkalehetőségek szűkössége és bizonytalansága kényszeríti – városlakó létére – tétlenségre. De mobilitását kettős tilalom korlátozza: egyfelől a munka szervezete, mely fölött egy merev céhes rendszer gyakorol ellenőrzést, amely tiltja a „szabad” munkavállalást, s azt, hogy az egyetlen tulajdonát képező termelőerejét eladhassa a piacon; másfelől pedig a büntetőjogi szabályozások, amelyek igyekeznek helyhez kötni a munkaerőt, és amelyek – a kóbor, csavargó életmód tilalommal sújtásával – büntetendővé teszik a nélkülözés kiváltotta vándor-életmódot.

A probléma ilyen megfogalmazása világosan bukkan fel már a 14. század közepétől. 1349-től az egész akkori „civilizált” Európában (soroljuk ide Angliát, Franciaországot, Portugáliát, Kasztíliát, az Aragóniai Király-

ságot s egy sor várost, ahol a születőfélben lévő modern kor hajnala már hasadni kezd: Orvieto, Velence, Firenze, Metz, Amiens) a királyi vagy városi rendeletek meglepően „összetartó” együttese lát napvilágot, amelyek egybehangzóan igyekeznek tilalommal sújtani a munkatevékenység változtatását (a foglalkozási mobilitást), s kötelezővé tenni, hogy ami munka akad, azt válogatás nélkül el kelljen fogadni. Igyekeznek büntetni a szegénységet, ha annak oka a tétlenség, s elítélni a munkaképes szegényeknek nyújtott segítség bármely formáját (a munkaképes személyek koldulását csakúgy, mint az eltúlzott mértékű alamizsnálkodást). E rendelkezéseket öt évszázadon át újra meg újra meghozzák, s alakváltozataikban – jóllehet meglehetősen gazdagsággal burjánzanak – pillanatig sem szűnik meg érvényesnek lenni az az alapvető választóvonal, mely a munkaképes szegénység és a munkára való képtelenség okozta nyomor között húzódik.

A segélyezés oldaláról nézve egy tömböt alkotnak tehát mindazok, akiket munkaképtelenségük szorít ki a munkapiacról. Az ő segélyezésük *szervezett formát ölt*. Kétségtelen: súlyos fenntartásaink lehetnek e szervezettség minőségével és hiányosságaival kapcsolatban (melyek olykor egyenesen botrányosak) – a lényeg azonban nem ez. A nyomorgókat soha nem kényeztették, a munkaképtelenekkel azonban jól-rosszul, de majdnem mindig *törődtek*. Azaz: elismerték, hogy esetükben igenis megoldást kell találni. Mindazok, akik a segélyezés történeti színre lépését kutatják, egyetértenek abban, hogy intézményesítésének viszonylag komplex formalakzatai legalábbis a 14. századtól kezdődően kimutathatók: a kórházi felvételekben, a koldusok településenkénti számba- és gondozásba vételében (nem egy városban a koldusok szinte céhhé szerveződnek, s valószínűsége „javadalmaikban” részesülnek).

Ezzel szemben a másik probléma, melyet a munkaképes szegények léte vet fel, nem talál megoldásra, lévén, hogy – lényegéből fakadóan – megoldhatatlan. Mindazok, akik „nem-dolgoznak-bár-munkaképesek”, a *double bind* kettős szorításában küszködnek: munkakényszer egyfelől, a munkavállalás lehetetlensége másfelől. Egy ilyen ellentmondás kétségtelenül valamilyen megoldási kísérletekhez vezet: napvilágot látnak a „jótékonyági műhelyek” s a kényszermunka különböző formái, melyek azonban, ha figyelembe vesszük a probléma kiterjedtségét és mélységét, nevetségesen hatástalanok; megpróbálják bűnözőnek nyilvánítani a tétlen szegényt, különösen akinek – úgymond – megrögzött szokásává lett a züllött és élvhajász életmód, s akit ezért felelősnek tartanak helyzetért. Nem tagadva, hogy mindig voltak semmirekellő naplopók, romlottak, szabados modorúak és erkölcsűek s gyakorta bűnözők is, a csavargók ellen indított perek ügyiratai, vagy az egyházközségi listákon szereplő halotti matrikulák, vagy a dologházakba és a „koldus tárházakba” került személyek adatai arról tanúskodnak, hogy túlnyomórészt olyan szerencsétlen emberekről van szó, akik többé-kevésbé meggyőződésesen keresték az alkalmilag adódó munkalehetőséget, s ezenközben sújtott le rájuk a világi igazságszolgáltatás karja. A tétlen szegénységgel szembeforduló tömeges és kegyetlen megtorlás mindazonáltal sosem alkalmas a problé-

ma megoldására. Az a tény, hogy a csavargás és a munkaképesek koldulása ellen hozott intézkedések öt évszázadon keresztül örökösen felbukkantak, önmagában is jól mutatja, hogy bár szentül hittek elrettentő hatásukban s így jogosultságukban is, a megtorlásra mindig tehetetlennek bizonyultak, hiszen a lehetetlent kívánták elérni: azt, hogy munkára fogja azokat, akik, mindenképpen ki voltak zárva a munkalehetőségekből.

De a munkakötelezettséghez való viszonyban mutatkozó megkülönböztetés – mint elsődleges kritérium – mellett valami mást is figyelembe kell vennünk: a szociális közelség mértékét. A segélyezés, mint ezt a helyi illetőség elsőrendű fontossága bizonyítja, mindig a *szűk környezet körén belül* működik. Minden rendelet és utasítás – még akkor is, ha a központi királyi hatalom bocsájta ki – nyomatékkaal megköveteli, hogy a segélynyújtás köre helyhez köthessék. A lakhelyi illetékesség megszabásával és megkövetelésével a közösség kötelezettséget vállal, hogy a hozzá tartozókról, „saját szegényeiről” – és csak őrölk – gondoskodjék.

A segélyezés így a *primér szociabilitás* mintájára kezd működni, ha ezen a gondozásbavétel azon közvetlen formáit értjük, melyek a szűkebb vagy tágabb családra és a szomszédsági kapcsolatrendszerre tartoznak. A hozzánk tartozó nélkülözőnek, ha maga képtelen szükségleteit ellátni, s ebben saját kapcsolati hálójá sem képes segítségére lenni, segítségére sietünk (még ha leereszedően és szűkmarkúan is), feltéve, hogy mint a közösséghez tartozót ismerjük és ismerjük el.

Az átellenes póluson a csavargó a minden társadalmi hovatartozásból való kiszakadás határeseteként jelenik meg előttünk. A mindenhol kitalított idegen alakjaként, aki arra ítéltetett, hogy valamiféle *szociális senkiföldjén* bolyongjon egy olyan világban, amelyet tipikusan jellemez, hogy az egyén minőségét legfőképpen az szabja meg, mennyire illeszkedik bele a kölcsönös függések rendkívül feszes és szoros hálórendszerébe. „Ezennel csavargónak és semmi embernek rendelünk tekinteni mindenkit, kinek se mestersége, se munkája, se biztos lakhelye, hol megélni tudhasson, s kinek tisztes életéről és jó erkölcséről hitelt érdemlő emberek tanúskodni nem tudnak.”²

A csavargó negatív szabadsága az elismert – azaz kijelölt pozíciókat és jóváhagyott szerepeket előrajzoló – társadalmi kötelékrendszerben való részt vállalás teljes hiányában testesül meg. „Semmi ember”-nek lenni a feudális társadalomban – és különösen a germán jogban – annak jutott osztályrészül, aki nem esküdött fel egyetlen hűbérúrnak sem, aki nem volt senkinek „embere”, s – így – nem is ment emberszámba. Az Ancien Régime minden társadalmában alig kifinomultabb formák között bizonyul igaznak, hogy szubjektumnak lenni (s e szó eredeti értelmében alattvalót jelent!) mindig feltételez valamilyen *rendhez* tartozást, valamilyen hely betöltését a kötöttségeknek abban a kapcsolathálójában, amely egyszerűsmind egyedüli biztosítéka a fel- és elismertségnek, a csereviszonyokból és a segítségnyújtásból való részesedésnek. E követelményekhez képest a csavargás kívül esik a társadalmi mezőn.

Megsegélyezett nyomorult és száműzött csavargó nem ideáltípusok. Többmillió példányszámban valóságosan is léteztek. Mégis arra kell tö-

rekednünk, hogy e keservesen kínlódo hús-vér embereket az őket e sorba taszító kettős folyamatból kiindulva próbáljuk megérteni, abból a folyamatból, amely a munka dimenziójában a becsatlakozástól a kizártságig, a szociális kapcsolatok rendjének dimenziójában pedig a beilleszkedéstől az elszigetelődésig terjed.

Nézzük az első dimenziót, a munkát. Az Ancien Régime társadalmában a kétkezi munka a céhes rendszer kemény magja körül szerveződik meg. Ez képezi alapját a „kézműves mesterségeknek”. Jellemzői: válogatás a mesterségbe való belépéskor, hosszúra nyúló inasévek, merev kapcsolatrendszerek mester, segéd és inas között, a szakma monopóliumának szenvedélyes és kíméletlen védelme. Mindez biztosítja a munkaerő szoros integrálódását, ami – általánosságban – garantálja a foglalkoztatási biztonságot. E rendszer körül kétes egzisztenciájú bérmunkás-réteg valamint független kisemberek tömege nyüzsög, „kétkezi emberek és napszámért elszegődők, teherhordók, kőművessegédek, fuvarosok és más napszámosok ... kik sem mesterséget nem esmérnek, sem kereskedéssel nem foglalkoznak, s csupán kezük munkája révén keresik meg betevő falatjukat ... a kisemberek között is a legalacsonyabb sorban lévők.” Azok, akik „sem mesterséget nem esmérnek, sem kereskedéssel nem foglalkoznak” – azaz: mindazok, akiket nem fogadott magába a kézműves mesterségek céhszervezete, s nem is letelepedett kereskedők –, ők képezik a munkaerő bizonytalan sorsú tartalékseregét, mely naponta kénytelen újból próbálkozni, hogy alkalmaztatást találjon, s amely érzékenyen reagál mind a gazdasági életben bekövetkező valamennyi változásra, ingadozásra, mind a saját életében megeshető minden balesetre, s amelyet mindig fenyeget az a veszély, hogy munka nélkül marad. A középkor végén – mint B. Geremek megjegyzi – „a bérmunkás-létformák és a munkaerőpiac fejlődésének elemzése feljogosít arra a következtetésre, hogy a középkori városi gazdaság rendszerén belül a munkaerő is belép az árukereskedelem láncolatába, anélkül azonban, hogy ezzel megbolygatná az alapvető gazdasági és társadalmi struktúrákat. A folyamat marginális marad, mivel e gazdasági alakzat még csak kevésbé igényli a szabad, nem-kézműves munkaerőt.”³ A fejlődés persze jelentős lesz, de a munkaerő, lényegét tekintve, továbbra is a kézműves struktúrán, illetve állami szervezeti kereteken (mint pl. Colbert manufaktúrái) belül marad.

Az Ancien Régime társadalmában jelentős munkaerőtartalék szorult kívül az uralkodó munkaszervezeti formákon – bár nélkülözhetetlen maradt a gazdaság működéséhez. Nem alakulhatott ki igazi munkaerőpiac, s ennek következtében elismert státusa sem a bérmunkás-létnek. Bizonytalan vagy alkalmi munkák, az alkalmaztatás ingatagsága, csurranó-cseppenő eseti megbízások – mindez nem anakronizmus ebben a korban, hanem mindazok eredendő létfeltétele, akik nem szabhatnak feltételeket, akik nem tartoznak semmilyen „rendhez”, hiszen – mint ahogy ugyancsak Loyseau megjegyezte: – „nincs alávalóbb szakma, mint a szakma híjával levőké”.

Ha a munkára szerződés bizonytalanságának így értelmezett vaskos realitása felől közelítjük, a csavargó helyzete nem annyira *sui generis* ál-

lapot, mint inkább a biztonságvesztés folyamatának határesetete. A csavargás azért tűnik fel súlyos társadalmi problémaként, mert a bér munkási helyzet bizonytalansága állandóan *táplálja és újratermeli*. Örökös töréspontként fenyegeti a munkaviszony rendszerén felépülő gazdaságot, hiszen a biztonságihiány átcsaphat kirekesztettségbe, így aztán, megoldhatatlannak bizonyuló problémaként, változatos formában hozott létre folyvást olyan intézkedéseket, amelyek – azon kérdés oldaláról nézve, melyet megoldani lettek volna hivatottak – mindig is ellentmondásosak maradtak: helyhez kötni a kóborlókat, tilalommal sújtani a mozgékonyt – miközben a csavargót kivetik magukból a munkaszervezet rögzült formái, s csak azzal válthatná meg magát, ha megpróbálna elkelní egy számára ellehetetlenült munkaerőpiacon, amelyet éppen annak szabályzatai tartanak folyvást elzárva előle. A csavargó tehát *megvalósítja* a kiilleszkedést annak kettős dimenziójában, vagyis abban, amit a szakítás jelent a termelési renddel és a kiszakadás a társadalmi-családi kötelékekből.

Dinamikus perspektívából nézve, a csavargóban tehát ama kettős folyamat beteljesedését kell látnunk, amelynek határesetét képviseli. Azaz: a munkához való viszony tengelyén tételeznünk kell mindazon változatokat, amelyek a stabil munkaviszonytól a munkalehetőségek teljes hiányáig terjedő skálát ölelik fel, s magukba foglalják az ingatag, bizonytalan, időszakos, alkalmi foglalatosságokat. A kapcsolati beilleszkedés tengelyén ugyancsak helyzetek sokaságát vehetjük fel, melyek a szociabilitás erős kötelékeitől a teljes szociális elszigetelődésig terjedhetnek. A tengelyek a társadalmi teret több „zónára” osztják fel, melyek annak mentén különböznek egymástól, hogy a társadalmi *kohézió* milyen fokát biztosítják. Vázlatosan szólva: a *betagolódás zónájában* azokat találjuk, akik rendelkeznek az állandó, biztos munka nyújtotta garanciával, s ha kell, erős kapcsolati kötelékeket is mozgósíthatnak; a *sebezhetőség zónája* egyesíti a munka bizonytalanságát és a kapcsolatok törékenységet; a *kiilleszkedési zóna* jellemzője, hogy a munka-nélkül-lét együtt jár a szociális elszigetelődéssel. A francia forradalom előtti időkben, például, a céhek kapcsolatrendszerébe becsatlakozó munkások a betagolódás zónájában helyezkednek el; a bizonytalan státusú bér munkásság változatos formái (melyek azért bizonytalanok, mert rájuk nem terjed ki a munka szabályozásának hagyományos rendszere) a sebezhetőségi zóna népességét növelik; a kiilleszkedési zónát a csavargók tömege népesíti be.

Ez a modell a társadalmi kohézió mértéke szerint osztályoz, s ez nem esik teljesen egybe a gazdasági rétegződéssel, jöllehet a különböző kategóriákba tartozóknak változó mértékű és jellegű gazdasági nehézségekkel kell szembenézniük. Három fontosabb következményt emelünk ki, mielőtt még rámutatnánk, hogy e modell napjainkban is alkalmas lehet azon népességcsoportok rendszerezésére, amelyekre a szociális beavatkozás irányul.

Először: az egyes zónákat elválasztó határvonalak bizonytalanok, „átjárhatóak”. Sajátlagosabban: a kiilleszkedésnek a sebezhetőségi zóna változékony terepe a forrásvidéke, különösen akkor, ha a munka bizonytalansága a kapcsolatok törékenységevel társul, s erősen függ a gazdasági

konjunktúráról, a háborúktól, éhínségektől stb. A csavargás tehát csupán a vízszint fölé emelkedő része a sebezhetőség jéghegyének. Ezért van az, hogy kezelése sosem volt pusztán rendőrségi kérdés, épp ellenkezőleg, mindig súlyos tétű problémája volt a preindusztriális társadalmaknak.

Másodszor: a „beilleszkedés/elszigetelődés” tengelyen kivívott jó helyezés kompenzálhatja – legalábbis részlegesen – a „munka/munka nélküliség” tengelyén elfoglalt rossz pozíciót – és fordítva. Különösen érdekes ebből a szempontból az az eset, amikor a munkaképtelenség okozta munka-nélkül-léthez a szociális beilleszkedés igen erős kötése társul. Ami újabb övezetet rajzol körül, nevezetesen a *segélyezés zónáját*, vagyis azét a társadalomba betagolt, magára nem hagyott függő kiszolgáltatottságét, mely mást fog körül, mint akár a munka révén kivívott autonóm becsatlakozás zónája, akár a munka és a beilleszkedés hiánya okozta kitaszítottság (kiilleszkedés) zónája. Az egymást metsző két tengely így tehát négy zónát jelöl ki, azaz a társadalmi létformák négy alakzatát, melyek az autonómia és függőség, a stabilitás és zavaros bizonytalanság fokozatai szerint rangsorolhatók.

Harmadszor: láthatjuk, hogy a gazdasági dimenzióknak – bár természetesen korántsem elhanyagolható fontosságú – nincs alapvetően meghatározó jellege. Másként szólva: ami számít, az nem annyira a szegénység foka, mint az alkalmaztatás/társadalmi beilleszkedés *együttes* mutatója. E társadalmi körképnek ugyanis többé-kevésbé valamennyi szereplője „szegény”; a betagozódott munkások többsége is. Ám az olyan társadalmakban, ahol a lakosságnak jószerivel fele „szegény”, nem a szegénység jelenti az igazi kérdést, azt, ami a társadalmat beavatkozásra képes mozgósítani. Hanem a tömeges, önerőből át nem léphető nyomorúság, amely kiköveteli, hogy kezdjenek vele valamit, vagy segítségnyújtással (a munkaképteleneknek), vagy a társadalmi felbomlás rémképével való fenyegetéssel (a munkaképes szegények esetében).

Nem állítom azt, hogy a forradalom előtti társadalmak meglepően bonyolult alakzatokat öltő „szociálpolitikái” leegyszerűsíthetők lennének erre az értelmezésre, csupán azt, hogy egy ilyen „sorvezető” segít a megfelelő olvasathoz, s átfogó értelmet képes annak adni. Nem állítom továbbá, hogy a jelenlegi szociálpolitikák a hajdaniakat másolnák, amikor e problémákat tematizálják. Csak azt, hogy ugyanabban a keretben mozognak. Azt állítom tehát, hogy ez a séma (melynek megalkotásához szükségünk volt e történelmi áttekintésű kitérőre) talán képes megvilágítani mindazt, ami napjainkban történik körülöttünk. A továbbiakban csak rendkívül felületesen futok végig a 19. századi fejlődésen, hogy aztán eljussak az említett négy zóna – betagozódás, sebezhetőség, segély és kiilleszkedés – határainak ahhoz az újrarajzolásához, amelynek manapság vagyunk szemtanúi.

Mivel a forradalmi nemzetgyűlésnek a közsegélyekre vonatkozó adminisztrációs programjával Thermidor után teljes egészében felhagytak, egészen a III. Köztársaság jogalkotó tevékenységéig kell várnunk, hogy az Állam a szolidaritás nevében közbelépjen. Egy jellegzetességre azonban illik felhívunk a figyelmet, mivel önmagában behatárolja e beavat-

kozások hatókörét. Még akkor is, amikor a Köztársaság végre deklarálja a segélyezésre való *jogot*, a haszonélvezők köre rendkívül szűk. A „munkaképtelen szegényeknek” pontosan azokat a régi kategóriáit veszik elő, amelyeket az Ancien Régime idején dívó szabályozások hoztak létre (lásd az 1893-as törvényt a szegényeknek nyújtott ingyenes orvosi ellátásról, az 1905-ös törvényt a szegény, a gyógyíthatatlan és a fogyatékos öregeknek nyújtott segélyről – melyet aztán kiegészít egy 1913-as törvény a szükséget szenvedő nagycsaládosok segélyezéséről), amelyekről láttuk, hogy már a kora-középkor végétől képesek voltak felébreszteni az egyház, a városi hatóságok és a központi királyi hatalom „nagylelkűségét”. Hogy a megromlott egészségi állapotú szegények jogát törvény szavatolja, persze korántsem lebecsülendő. A lényeg azonban az, hogy az egészséges, munkaképes szegényeket (azaz – mint már láttuk – döntően a munkanélküli vagy legalábbis alulfoglalkoztatott munkásokat) továbbra is kizárják a szociális joggá fejlődő jogosultságtól. Henri Monod, aki amúgy a Közsegély Bizottság igazgatója és különösen elkötelezett harcosa a segélyre való jog elfogadtatásának, félreérthetetlen határozottsággal jelölte ki, hogy kik jogosultak intézményéhez fordulni. „Közsegélyezés – egyéb támogatás hiányában – annak a szegénynek jár, aki – időlegesen vagy életreszólóan – fizikailag képtelen létszükségleteinek biztosítására.”⁴ Ennél kirekesztőbbnek igazán nem lehet lenni.

A modern társadalmaknak egyetlen koherens megoldást sikerült kiötlöniük a munkaképes szegények problémájára: a *kötelező biztosítást*. Ez képes összebékíteni a biztonságot és a mobilitást, mivel az alkalmazásban állás feltételén alapul, s az ennek való utána járást, illetve a poszt változtatását lehetővé teszi. Működőképességének feltétele a nyitott munkaerőpiac, amely azonban önszabályozó módon kezeli diszfunkcióinak egy részét, mivel az alkalmazásban állók összessége számára biztosítja a társadalmi kockázatok minimális fedezését. Ugyancsak feltétele a bér munka általánossá válása, valamint – hogy mindenki „biztosított” lehessen – a munkaerőpiacnak a teljes foglalkoztatottsághoz igen közel eső állapota.

Jól ismerjük a megtett út állomásait; milyen viszontagságosan terjedt ki a biztosítás, előbb csak a kedvezményezettek speciálisan szűk csoportjaira (s köztük is zömmel a legszegényebb bér munkásokra érvényesen; mintha csak a segélyezés „forgatókönyvét” utánozta volna), majd a népesség szinte teljes egészére, az alkalmazottak eltartottjaira is, sőt még (hála egyes speciális rendszereknek) az alkalmazásban nem állókra is.

Ezzel párhuzamosan a segélyezésre való jog egyre kiterjedtebb jelentéssel ruházódott fel,⁵ a hagyományos segélyezés pedig, mind bonyolultabb és kifinomultabb beavatkozási módokat hívva életre, átalakult szociális segítséggé. Olyannyira, hogy egészen a legutóbbi időkig a szociális védelmet az általánossá tett társadalombiztosítás és a modern formát öltött segélyezés egymásba illeszkedő együtteseként lehetett értelmezni. Ez az illeszkedés persze csak módjával volt harmonikus: nyilván senki nem volt, nem lehetett annyira naív, hogy azt gondolja, sikerült véglegesen megoldani a szegénység és a társadalmi létbizonytalanság kérdéseit. Így aztán annak a bizonyos „negyedik világnak” a létezése – mind-

azokkal a kapcsolódó egzotikus hangulattartalmakkal, melyeket az elnevezés kivált bennünk – jelzés volt arról, hogy a modern társadalmakban állandóan jelen vannak a szegénység és a társadalmonkívüliség bugyrai. De nem jelentett skandalumot e *maradékelnűnek* gondolt szegénység létezésének megállapítása, hiszen minden társadalomban mindenkor akad néhány olyan, többé vagy kevésbé peremre vetett ember, aki kihull a szociális védőhálón. Ha a szociális védelem hiányos (vagy „lyukas”) volt is, ez nem akadályozta meg az emelkedettebb szellemeket abban, hogy úgy képzeljék, már csak annyi van hátra, hogy a segélyezés és társadalombiztosítás jelentette védőernyőt mindinkább a teljeskörűség ideálját megközelítővé tágítsák.

Ez az optimizmus látszik immár jó tíz éve megkérdőjeleződni, azóta, amióta felszínre bukkantak a szegénység, a létbizonytalanság, a biztonságvesztés, a szűkösség új alakzatai, amelyek visszaszorítására a jól bejáratott régi sablonok önmagukban már nem elegendők. Ennek az „új helyzetnek” a megítéléséhez szeretnék hozzájárulni, amikor az előzőekben felvázolt modellt a jelen helyzetre próbálom alkalmazni. Hogy röviden megelőlegezzem: a hatvanas, hetvenes évek optimizmusa abban a hitben gyökerezett, hogy a sebezhetőségi zónát – hála annak az igen erős integrációs zónának, amely a kiilleszkedési zónát a „játékvonalon kívülre” szorította vissza – lényegében kézben lehet tartani. Manapság az integrációs zóna szanaszét töredezik, a sebezhetőségi zóna pedig terjeszkedik, s mind tömegesebb utánpótlással táplálja a kiilleszkedési zónát. Igaz lenne vajon, hogy minde erre az egyetlen orvosság a segélyezési zóna erősítése?

A sebezhetőség terjeszkedése

Emlékeztessünk: a sebezhetőség ott fenyeget, ahol együtt találjuk meg a munkapozíció bizonytalanságát és a társadalmi kötelék törékenységet. Idézzük hát fel azokat a legfrissebb mutatókat, amelyek nyomán megkockáztathatjuk: a sebezhetőség újólag fenyeget. A számok ismertek, csokorba szedésük pedig unalmasnak tűnhet. Az ember mégis hatásuk alá kerül, látván, hogy mennyire egyazon irányba mutatnak.

Ami a munka oldalát illeti, 15 éve mást sem tapasztalunk, mint a munkanélküliség meredek felszökését: az 1970-es 500 ezerről az ANPE-nál manapság regisztráltak száma 2 és fél millióra nőtt. De a munkanélküliség a munkaerőpiac strukturális felbomlásának csupán legszembeeszkőbb jele. Ezt a piacot, részint a hosszú (és a tömegméretű iparosítás által felgyorsított) fejlődés, részint a harmadik szektor térnyerése következtében most már jó ideje a bér munka általánossá válása (az aktív keresők 85 százaléka alkalmazott), valamint a meghatározatlan időre kötött munkaszerződések jellemzik. E szerződések a munkaviszony stabilitását „normálissá” teszik, s ezen felül fontos szociális jogok – és ennek megfelelő szociális védelem – járulnak hozzájuk. Ily módon egyszerre garantálják

az idő múlásával és a társadalmi kockázatokkal szemben élvezett biztonságot.

Manapság még minden 5 munkaviszonyból 4 meghatározatlan időre szól, de „ha a 'bizonytalan' munkaviszony különböző formáihoz hozzá-soroljuk a részdíjs foglalkoztatást is, akkor már 3 millióra növekszik a hagyományostól eltérő szerződések száma: 1,9 millió alkalmazottat foglalkoztatnak részmunkaidőben, 1,3 millió pedig a megszokottan 'bizonytalan'-nak nevezett alkalmaztatásban áll (közülük 558 ezernek van meghatározott időre szóló munkaviszonya, 360 ezer gyakorlóidős, 164 ezer pedig ideiglenesen helyettesít)”.⁶ Ez alapján véve nem létszám kérdése. Ha *stock* -ban gondolkodunk, a „tipikus” alkalmazottak túlnyomó többséget alkotnak. Ha *flow*-ban, a bizonytalan alkalmaztatásúak válnak meghatározó elemmé. Napjainkban a megkötött munkaszerződések nagyobbik részét teszik ki az „újmodi” – határozott időre szóló – szerződések. Már csak azért sem perifériális jelenségről van szó, mert az efféle alkalmazás elszaporodása már a munkaerő „kemény magját” is elérte, azokat a 30-49 éves férfiakat, akiknek munkapozíciója elvileg stabilan beágyazott. Mindez mégis főleg és elsősorban a fiatalokat érinti. „A nyolcvanas évek során a munkaerőpiacra belépő valamennyi korosztálynak mintegy fele bizonytalan helyzetbe kényszerült, vagy úgy, hogy – mint minden negyedik fiatal – munkanélkülivé vált, vagy a meghatározott idejű munkaviszony, a helyettesítés, a próbaidős alkalmaztatás, a tanoncidő vagy a TUC révén.”⁷

Ez a helyzet a munkaerő cserélődési folyamatának felgyorsulásához vezet. 1986-ban az 50 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalatoknál a frissen alkalmazottak mintegy kétharmadát határozott időre szóló szerződéssel vették fel. Így a munkaerőpiac felparcellázódik, egyre nő a diszparitás a munkapiaci helyzetek, státusok, illetve fizetések között. Azt is tudni kell, hogy e bizonytalan formák többségükben alig néhány hónapos alkalmaztatást nyújtanak csak.

És végül: ez az instabilitás a „visszaeső” munkanélküliséget hívja életre. Csak minden negyedik gyakorlóidősnek és minden harmadik helyettesítőnek sikerül nagyjából egy éven belül állandó munkát találnia; a bizonytalan helyzetűek 15-20 százaléka, a gyakorlóidősök 30 százaléka a következő évben már utcára kerül. Megtévesztő az a bennünk leginkább élő kép, amely a munkanélküliséghez súlyos gazdasági válságot képzel, tömeges elbocsátásokkal, amelyek során a „megkarcsúsítandó” nagyvállalatok megszabadulnak a sok-sok éve ott dolgozók tömegeitől. A munkanélküliség dinamikája sokkal inkább a munkabizonytalanságban ágyazódik meg; a próbaidős, az alkalmi, csurran-cseppen munkák és a hol rövidebb, hol hosszabb tétlen időszakok közötti hányódásban, ami aztán gyakorta a hosszú távú munkanélküliséghez és a munkaerőpiacról való kihulláshoz vezethet. Különösen tanulságos e szempontból az az 1988-as felmérés, amely az 1986-ban az ANPE-nél regisztrált 2 és fél millió munkanélküli két évvel későbbi sorsát vizsgálta. 44 százalékuk továbbra is munkanélküli volt (ezek egynegyede pedig már „nagyon hosszú távú munkanélkülinek” minősült), 9 százalékuk pedig beletörődött a végleges,

visszavonhatatlan inaktív létbe. Vagyis az 1986-ban regisztrált munkanélküli állomány több mint fele ma is kívül reked a munkapiacra. Azon 47 százaléknál hányadának pedig, amelynek sikerült munkát találnia, több mint fele csak bizonytalan munkához jutott. Vagyis a 2 és fél millió ember kevesebb mint egynegyedének (22 százalék) sikerült betagozódnia, ha nem is az „állandó” (mert ezt a kifejezést nem mernénk használni), de a „szabályos” munkapiacba.⁸

Az a hipotézis, mely kétmillió, gyakorlatilag tartós munkanélkülivel számol, sajnos nem teljesen megalapozatlan extrapoláció. (Pillanatnyilag 500 ezernél többen vannak.) Mint ahogy nem megalapozatlan az attól való félelem sem, hogy a „termelési szervezet átstrukturálása” – ahogyan azt a technokraták nevezni szeretik – alapvetően azon nyugszik majd, hogy a munkaerőállomány legalább egytizedét egyszerűen feláldozzák a fejlődésnek: ezekre vagy munkanélküliség vár majd, vagy a munkanélküliség és alulfoglalkoztatottság közötti hányódás. Az áldozatul odadobottak között pedig egyre több a fiatal. A fiatal munkanélküliek száma 1981-ben 200 ezer volt, 1986-ban 518 ezer; 1985-ben a fiatal munkavállalók 5 százaléka volt próbaidős, 1988-ban pedig már 10 százalékuk.

E helyzetért nem lehet kizárólag a „válság” gazdasági dimenziójának nyakába varrni a felelősséget. A válságnak nem a hiányhelyzetek erőteljes újjáéledése a jellemzője (a nemzeti vagyon, ha lassúbb ritmusban is, de továbbra is növekszik). Sokkal inkább az áll a háttérben, hogy a termelés átstrukturálódása a *bizonytalanság kategóriájának átalakulása és inflálódása mentén* történik, bármennyire azt hittük is róla, hogy lényegileg korábban tartjuk. A munka bizonytalanná válásával a társadalmi integráció egyik alapja foszlik szét – ami, persze, nem mindenkit érint, csak a népesség egy olyan részét, amely kezdett már kilábalni peremhelyzetéből. A szociális védelem szempontjából a jelenség már csak azért is nyugtalanító, mert az időszakos munka és a visszaeső munkanélküliség lehetetlenné teszik, hogy a leginkább kisemmizettek hatékony biztosítás-alapú védelemben részesülhessenek. Elkezdhetünk persze arról beszélni, hogy az állás jelentette státus és a „státusvesztés” állapota közé beékelődnek a „szolidaritás biztosította státusok”, melyeket az jellemez, hogy esetükben a jövedelmet nem a munkavégzés, hanem a szociális védelem biztosítja. De éppúgy segélyezett státusokról van szó, mint a fogyatékos felnőtteknek vagy a gyermeküket egyedül nevelő szülőknek juttatott segélyek esetében; márpedig ez utóbbiak megbélyegző jellegére már sokan és sokszor rámutattak.

Így tehát, mire egy konfliktusokkal terhes évszázad erőfeszítéseinek lassú beérése nyomán a bér munka, a stabil alkalmazotti lét már-már általánossá vált, egyszer csak minden felborult. Nemcsak a foglalkoztatási biztonság rendül meg ezzel, nem a munkanélküliség az egyetlen kockázat, amivel szembe kell nézni. Az erős pozíciójú bér munka-helyzet alapvető integráló erő volt a társadalomban, és védte az egyéneket a főbb társadalmi kockázatoktól. Ha igaz mindaz, amit vázolni próbáltam, nevezetesen, hogy a társadalom széthullásának problémája fölött részben a stabil, biztonsgtudattal rendelkező bér munkásság kialakításával sikerült úrrá

lenni, akkor nem lepődhetünk meg azon, hogy a régi ártó szellemek manapság ismét felütik fejüket. Kétségkívül nincsenek már (és nem is nagyon lesznek) igazi csavargók, ha másért nem, hát azért, mert a földrajzi és társadalmi tér régiói ehhez túlságosan is kiegyenlítődték. Ettől még feltűnhetnek a színen a régi idők kiilleszkedettjeinek megfelelői – például az RMI bizonyos kedvezményezettjei.

*

Hasonló átalakulás megy végbe a másik vektor, a kapcsolati beilleszkedés mentén is. Jelzőszámaira kevésbé könnyű rámutatni, mert az a jelenség-együttes, melyet így nevezek, következményeiben nem annyira homogén, mint a munka révén történő becsatlakoztatás. Legalább két „regisztrét” kellene egymástól el is különítenünk, össze is kapcsolnunk: a családi elemet és a kulturális elemet, abban az értelemben, ahogyan Richard Hoggart a szegénység kultúrájáról beszél.⁹ Nem más ez, mint a meghatározott hagyományokban gyökerező életmódba beilleszkedő részvétel, azoknak a konkrét értékeknek az elfogadása, amelyek a mindennapi gyakorlatba való beágyazódásukon és azon a cinkosságon keresztül, amit az azonos közegehez tartozás tudata teremthet, átlátható szerkezetet adnak a mindennapi életnek, és értelmet kölcsönöznek az azt újrateremtő aktusoknak.

Szép számmal akadnak mutatók, amelyek feljogosítanak arra a hipotézisre, hogy a családszerkezet átalakul, egyre kevésbé felel meg annak, hogy a kapcsolati beillesztés alapvető rendszere legyen.

A hatvanas évek elején a család szemlátomást jó egészségnak örvendett. A II. világháború vége óta a demográfusok kedvenc mutatói (házassodás, termékenység) növekedtek, vagy beálltak egy stabilan jó szintre. A család intézményének lehetséges bomlástüneteire utaló ellentétes értelmű mutatók (válási arányszámok, élettársi kapcsolatok gyakorisága, házasságon kívül születettek száma) úgyszintén konstans értéken maradtak.

1965-től azonban minden borul. A házassodási együttható (az 1000 lakosra számított házassodási arány) felére zuhan vissza – 1987-ben mindössze 4,8 ezrelék –, ami annyit jelent, hogy változatlan tendencia mellett a nők fele hajadon maradna. Mindezt egy sor mutató igen erős növekedése kíséri: a válások aránya 1960 és 1987 között háromszorosára nőtt, akárcsak az élettársi kapcsolatoké (ezek 1968-ban a párkapcsolatok 2,8 százalékát tették ki, 1985-ben 7,4 százalékát), a „törvénytelen” gyermekeké (az 1969-es 5,9 százalékról 1986-ra 21,9 százalékra ugrott az arányuk), és az „egyszülős háztartásoké” (vagyis ahol egyetlen felnőtt él együtt egy vagy több gyerekkel). Ez utóbbiak száma 1987-ben lassan megközelíti az egymilliót (ez a családok 12,5 százalékát jelenti). Ezzel párhuzamosan a termékenységi mutató értéke 35 százalékkal csökkent, az egyszemélyes háztartások (azaz a magányosak, a kapcsolatokból kiszakadtak) száma pedig szédítő sebességgel nőtt. Minden negyedik francia

háztartás ebbe a kategóriába tartozik, Párizsban pedig a háztartások fele ilyen.

Tartózkodjunk attól, hogy e számoknak egyértelmű jelentést tulajdonítsunk. A házasság nélkül közös háztartásban élő fiatalok számának növekedése (1965-ben 300 ezren voltak, manapság 1 300 000-en laknak együtt) nem feltétlenül a tartós párkapcsolatból való kiábrándulás jele, gyakran csak a házasság intézményesített definíciójának elutasítását jelenti. Természetesen az egyszemélyes háztartás is a legkülönbözőbb dolgokat takarhatja, de csak elvétve találjuk meg benne az egyedül élőknek azt a „mutáns fajtáját”, amelyet a tömegkommunikáció időnként a posztmodern kor hőseként emel piedesztálra. Ezeket a háztartásokat többnyire idős özvegyasszonyok alkotják (a nagyvárosok bizonyos fokig kivételt képeznek, ott ez a kategória részben a „pályakezdő” korcsoportokat is felöleli), számuk növekedése többnyire nem takar mást, mint a hagyományos magány – s a vele járó emberi fájdalmak – terjedését.

Mindazonáltal nem vitás, hogy az elmagányosodás, bármely életkorban következzen is be, s okozza akár megözvegyülés, akár megöregedés vagy bármi más, mindig a kapcsolati háló jelentette támaszok szegényedését jelenti, s az sem vitás, hogy mind gyakoribb jelenség. Általánosabban is kimondható, hogy minden mutató a családi kapcsolatrendszer összeszűkülésére látszik utalni. Csökken a termékenység: az oldalági rokonkapcsolatok ritkulnak, és az esetek többségében a testvérek legfeljebb ketten vannak. Mindez, a konjugális családok térbeli szétszóródásával és a mind korábban bekövetkező ifjúkori elköltözéssel együtt (a gyermekek mind hamarabb odahagyják a szülői házat) azt jelenti, hogy nem a családnak van „vége”, hanem a nagycsaládnak – mindazzal, amit emez valaha jelentett: a széles kapcsolati hálót, a kölcsönös érzelmi támogatást és – esetenként – az anyagi segítséget. A házasságok számának csökkenése, a válási arányok növekedése, az egyszemélyes háztartások számának szaporodása mind ugyanebbe az irányba mutatnak. Ennek ellene lehetne vetni, hogy ha több a válás, ez magában hordozza azt a lehetőséget is, hogy új párkapcsolatok köthetessenek, új családok szülessenek. De az új társkapcsolatok bonyolult viszonyrendszere nem zárja ki, hogy az embert magány fenyegetse, különösen ha nőkről van szó, és különösen egy bizonyos koron felül.

Van egy megszokott szöveg (mely egyébként csak visszája a család váltságáról hangoztatott ideológiáknak), s ez gyakran zengi a családi értékek mindenekfölötti érdemeinek dicséretét, melyek az utolsó menedéket jelentik egy ridegen embertelen modern világban, az emberi együttlét utolsó alkalmas zugát, ahol a tűzhely melegénél még kiteljesedhetnek a mély érzelmek és az alapvető kapcsolati kötődések. Otthon, édes otthon ... – egye fene. Mert akkor szögezzük le rögtön, hogy ez a menedék nagyon gyakran gettóként működik. A családi értékekbe bezárkózás (főként, ha nincs gyerek, ha csekély a továbbadható „örökség”, ha az értékek nem szabják meg a párválasztást, ha nem hatnak ki a pályaválasztási döntésekre) inkább megbontja a kapcsolati szövedéket, különösen azok esetében, akik kevés társadalmi tőke fölött rendelkeznek. A kislétszámú csa-

lásban nincsenek oldalági gyökerek, nincs „amerikai nagybácsi”, és – különösen az alsóbb társadalmi rétegekben – az ilyen család nem nyit kaput a világra, legfeljebb az apa (netán az anya) társas és szakmai kapcsolatait felé. A csonka családokban e horizont még beszűkültebb.

A statisztikák persze mindig olvashatók a visszajukról is. Már a munkapiac kapcsán is fogalmazhattunk volna úgy, hogy *csak* a foglalkoztatottak egyötödének nem jut határozatlan idejű munkaviszony (sőt, úgy is, hogy a 25 millió aktív keresőre *csak* két és fél millió munkanélküli jut). A család kapcsán is megtehetnénk, hogy struktúrája állandóságának elemeit hangsúlyozzuk, rámutatva arra, hogy a 40-44 éves korosztályban (ekkor van az ember szociális érettsége teljében) a férfiaknak 83, a nőknek pedig 85 százaléka párkapcsolatban él, az esetek 9 tizedében házassági kötelékben. De nem ez számít. Egyik esetben sem a nyers mutatók az érdekesek, hanem azok az egyéni pályáívek, melyeket kirajzolnak, és azok a fejlődés-tendenciák, melyeket előre vetítenek. Ha így nézzük, a munka piacán a mind egyetemesebbé váló bizonytalanság a neuralgikus pont, a családszerkezetnél pedig az előbbi mutatók alakulásában tetten érhető mind törékenyebbé válás rajzolja ki a kapcsolatok sebezhetőségi zónáját, különösen a legrosszabbul ellátott családok esetében, s ennek nem kell egyetemesnek lennie ahhoz, hogy pusztító hatása legyen. Egyik forrásvidéke ez a kiilleszkedésnek.

A család csak egyik – bár döntő – eleme annak a rendszernek, amit „emberközeli” védelemnek neveznék. Szükséges mellé tennünk egy másik elemet, amelyet – jobb híján – kultúrának fogok nevezni, s amely a tér belakásának egy adott módjától az azonos létfeltételekben gyökerező közös értékek vállalásáig ível. Ennek elemzéséhez azonban nem rendelkezünk objektív mutatókkal. Etnográfiai szemléletű esettanulmányokra lenne szükség, vállalva egyvelegük szükségszerűen heterogén mivoltát és hosszadalmasságukat egyaránt. Csak jelzésszerűen merészkedem tehát erre a terepre.

A lakóhely felől nézve – történetileg – a munkásnegyed az egyik bölcsője ennek a szoros, emberközeli védelemnek. Biztonsági hálóként működő, menedéket, ellátást nyújtó zug a népesség legnyomorultabb rétege számára, amelyről – ismerve a keresetek és az élelmiszerárak közötti éves átlagos összefüggés történeti dokumentumait – joggal tesszük fel a kérdést: hogy a csudába is tudtak volna életben maradni szolidaritási hálók nélkül, a javak és szolgáltatások egymás közötti megosztása nélkül, a fuszásban, a „kímélő” megoldásokban vállalt cinkosság nélkül? De a gazdasági, anyagi segítség csupán egyetlen elem a csereviszonyoknak azon a rendszerén belül, amely létrehozta és fenntartja a társadalmi kapcsolatokat, jelentéssel és értelemmel látja el őket. E helyi támogatórendszer összetartó ereje oly nagy, hogy nemritkán még a bevándorlási hullámokat is asszimilálni tudta, ahogy a frissen érkezőket a szolidaritási hálóba a munkakapcsolatok és az etnikai vagy vallási együvértartozás kettős indokán fogadta be. Amikor a munkásnegyed megszűnik, az „átültetés” minden zavara ellenére is újra működni kezd ez a kulturális olvasztótégely

azokban a munkások lakta negyedekben, amelyekké a századfordulótól a külvárosi negyedek váltak.

Valószínűleg Hoggart adta a legjobb elemzést a munkáskultúrának erről az önszerveződéséről, amely zárt értékrendszerré épül, és erős integratív hatású magatartásokat hív életre. Anélkül, hogy beleesne az ábrándos nosztalgiák csapdájába, mégiscsak nyomatékkal emeli ki „a jóban-rosszban visszavonhatatlanul az adott közösséghez tartozást, mely közösségre ugyanazok a korlátok és ugyanazok a kényszerek érvényesek”.¹⁰ Ez a szolidaritás elég erős ahhoz, hogy „Mi” és „Ők” között megteremtse a megkülönböztető szembeállításoknak azt a rendszerét, amely képes az alsóbb osztályok életmódjának szemléleti egységet adni, képessé teszi őket a „távolságtartásra” – s bár tisztában vannak saját alacsonyabb társadalmi helyzetükkal, kifejezésre tudják juttatni, hogy nem „bábfigurák”.

Jó lenne, ha képesek lennének megmérni, milyen árat is fizetünk azért, hogy e munkáskultúra lassan kihál – részben a vad urbanizáció s a régi iparvidékeken tapasztalható gazdasági pangás következtében, részben pedig a szakszervezeti és politikai értékek megrendülése következtében. F. Dubet izgalmas tanulmányban hasonlította össze egy olyan munkáskisváros fiataljait, ahol a hagyományos helyi kultúra még segít nekik az életet a „mi” és „ők” megszokott szembeállítása mentén strukturálni, azaz, ahogyan azokban a kallódó kisvárosokban esik szét a társadalmi kötelékek rendszere, ahol „a populáris közösségek felolvadtak a nagy lakónegyedekben, a mobilitási csatornák és a szülők státusának elérésére való lehetőségek eldugultak, és ahol az osztályöntudat, amely általános érvényű és pozitív képet tudott adni az alávetettségi helyzetről, immár hiányzik a fiatalok világképéből.”¹¹

E fiataloknál megannyi hátrányként halmozódnak az előzőekben listába vett kemény paraméterek. Akár a munkához való viszonyukban (alkalmi melók, munkanélküliség, a bizonytalan állandóságú munkák és a tétlenség váltakozásának hosszú ciklusa), akár a családba való beilleszkedésükben – egy olyan családba, amely igazán semmit nem tud nyújtani, hogy megkönnyítse a beilleszkedés pályáivéhez való igazodásukat, vagy (mint a bevándorlók családjaiban) csak olyan értékeket tud nyújtani, amelyek éppen hogy megnehezítik az alkalmazkodást. S mindehhez még az identitás negatív meghatározóinak egymásba illeszkedő láncolata is! A rossz iskolai érdemjegyek, a szakmai képzettség hiánya, a helyet-nemlelő rosszkedvű csavargás a lepusztult külvárosok vigasztalan, sivár díszletei között, a helyi szociokulturális, szakszervezeti és politikai intézmények idegensége és idegenkedése, állandó konfliktusuk a törvény és a rend képviselőivel. E derékbátort életútú fiatalok (akik nem igazán bünnözök, de egy kicsit mindig törvényen kívüliek, kicsit drogosok, kicsit munkanélküliek – de olykor azért dolgozók), akiknek mindig csak valamilyen megbélyegző címke adhat valamiféle identitást (aszerint, hogy melyik dzsumbujnak, tripolisznak, csikágónak tagjai), nem képesek arra, hogy olyan terveket kovácsoljanak, amelyek túlléphetnének a pillanatnyi „itt és most”-on.

Példájuk jól mutatja, hogy a kiilleszkedés nemcsak állapot, hanem lé-

tezés mód (ethosz) is egyben, melynek az örök, ám megfoghatatlan időhöz való viszony ad tartalmat. Ez a viszony szinte nem ismeri a múltat (hiszen nagyon kevés közvetítődött belőle a család, az iskola, a kultúra révén), s alig ismeri a jövőt (hiszen nagyon kevés olyan pontja van, amelyhez egy pályáiv köthető lenne). Marad az unalom és a becsavarodás, az alkalmi fusik és az alkalmi „balhék”, a csavargás „bent” a városban, a rodeózás, a csajozás, az egyhelyben és távlatok nélkül kódorgás, vagy esetleg a drog nyújtotta „utazás”. Még a galeri sem több tűnékeny élménynél, általában könnyen bomlik, átalakul, újjáformálódik. Az ifjúságszociológia megállapítása szerint megszűnni látszik a galeriknek az a típusa (kivételt csak az etnikai alapon szerveződött „bandák” jelentenek), amely a hatvanas években – gondoljunk a „bördzsekisekre” – ha erőszakos és deviáns formában is, de mégiscsak közvetített egyfajta munkáskultúrát. Manapság még a csoporttá verődéshez is nehéz összeszededegetni az értelmes jelentéseknek azokat a morzsáit, amelyeket az adott pillanat felmutathatna. E megélt tapasztalatok mögött olyan düh fortyog, amely – nem lévén lehetősége összeállni a helyzet változtatásának valamiféle kidolgozott tervévé – szórványosan bukkan felszínre indokolatlan és önkényes erőszakjelenségek formájában.

Nem szeretnék itt valamiféle apokalipszist festeni. Végtére is, ezek a fiatalok, vethetik ellenem, alig néhány százezres tömeget tesznek csak ki. De pályavonaluk külön fut a többitől, a kiilleszkedés olyan előrsét képezik, amely világosan megmutatja a határhelyzetet, azt, hogy mit jelent abban a tudatban élni, hogy az ember „fölösleges a világ számára”. (Ezt az érzékletesen pontos kifejezést legelőször a középkori csavargók kapcsán használták.)

Befejezésül hadd térjek vissza az RMI kedvezményezettjeinek szociológiai profiljára, mert szinte eszményien mutatja meg, hogyan kapaszkodnak egymásba a két nyomvonalon is (a munkához, illetőleg a kapcsolati beilleszkedéshez való viszonyban) bekövetkező kihullási folyamatok.

A két döntő súlyú, egymásnak megfeleltethető és szoros kapcsolatban álló statisztikai adat az *egyedüllét* (az RMI-t kapók 76 százalékának nincs /házas/társa) és az *alkalmazásban nem állás* (77 százalékuk inaktív, többségük már hosszú ideje: a férfiak 20 százaléka 1-3 éve nincs munkaviszonyban, 12 százaléka 3-5 éve, 30 százaléka pedig 5 évnél hosszabb ideje). Hasonló mértékben izülnek egymásba a társadalmi depriváció klasszikus mutatói: az alacsony iskolai végzettség (50 százalékuknak nincs képesítő bizonyítványa), az alacsony szakképzettség (41 százalékuk szakképzetlen, míg az aktív férfi népességben – a harmadik szektor bizonytalan idénymunkáiban foglalkoztatottakat is ideértve – a szakképzetlenek aránya csak 13 százalék), a megfelelő lakás (vagy lakáskörülmények), illetőleg a szó szoros értelmében vett lakás hiánya (e népességnek majdnem fele – a férfiak háromnegyede – vagy szükséglakásban lakik, vagy szívésségből, ingyen, családtagoknál, vagy ahol éppen véletlenül adódik). Vegyük ehhez még hozzá az életkort (60 százalékuk 40 évesnél fiatalabb): e kétséges szociális jövőjű emberek durván felének várható élettartama még hozzávetőleg fél évszázadra rúg.

E számszerű adatok lehetővé teszik, hogy behatároljuk a tapasztalati zónákat. Segítenek túllépnünk azon az együgyű megállapításon, hogy aki szegény, az bizony szegény. Azaz: nem rendelkezik egy sor olyan előnnyel, amellyel viszont rendelkeznek azok, akik nem szegények. (A szofisztikált statisztikai apparátus gyakran nem takar többet e szegényes tautológiánál.) Arra mutatnak rá, mint ezt demonstrálni igyekeztem, hogy a szegénység – legalábbis az a válfaja, amely súlyos problémákkal terhes – nem egyszerűen a gazdagság ellentettje. Végállomás. Ide torkollanak a bizonytalanságot és törekenységet erősítő dinamikus folyamatok.

Most már talán visszatérhetünk ahhoz a kérdéshez, vajon van-e valami „új” ebben a helyzetben. Annyi bizonyos, hogy nem minden elem teljesen újkeletű. Az RMI-ben részesülők között felbukkan a *clochard* árnyalakja, az üdvhadsereg, a „Compagnons d’Emmaüs” és a hagyományos karitatív egyesületek klienseinek forgataga. A „negyedik világ” szétesett figurái a balszerencse allegóriájaként népesítik be a történelem színpadát. Ott vannak már Bosch festményein is. Arról a tömegről van szó, amely a reziduális szegénységet alkotja (emiatt még nem kellene szemétdombra vetett kacatként kezelni őket). De e megállapítás nem mond ellent annak, hogy különbséget tegyünk e *maradék*-szegénység (a társadalmak örök kihullottjai) és a dinamikus *folyamat* termékét alkotó kiilleszkedés között. A hagyományos szegénység mindig „túlélő”. A kiilleszkedők tömegét manapság új körülmények új összjátéka táplálja.

A vonatkoztatási pont, amelyhez képest a helyzet romlását mérlegelhetjük, alapvetően a hatvanas éveké. Vagyis egy elég szokatlan történelmi pillanaté, amely kétségkívül törekenyebb volt, mintsem hittük volna. A stabil bérmunkási–alkalmazotti lét hosszú történelmi fejlődés eredményeként létrejött általánossá válása még alig hogy megszilárdult, a házasság talapzatán emelkedő család súlya még alig haladja meg a szexuális téren korábban – különösen az alsóbb néprétegek körében – dívó törvényesíthetetlen állapotokét. A munkásosztály társadalmi integrációjának folyamata, melyet akkoriban divat volt „középosztályosodásnak”, „embourgeoisement”-nak nevezni, szintén hosszú történelmi folyamat eredménye, és a hatvanas évekre még alig hogy stabilizálódik.

Így tehát a hatvanas évek hosszú távú átalakulások betetőzését jelentik. Ám ezzel párhuzamosan ez az az időszak, amikor *egészében* megkérdőjeleződik a modern társadalmak fejlődésmodellje, vagy legalábbis a „haladásnak” az a képe, melyet szokás volt róla festeni, s amely elhitette, hogy a fejlődés útvonala kijelölhető, mert társadalmi mellékhatásai kézben tarthatók; hogy bízni lehet a nemzetgazdaság gyarapodásának integratív erejében, s a demokratikus társadalomnak abban a képességében, hogy életre kelti – legalábbis adott szintig – a szolidaritás eszméjét ... Sok minden más mellett az a mind erőteljesebben hangoztatott lehetőség, hogy a jelenlegi „válság” egy kettészakadt társadalomba torkollhat, e modell érvényességét mára igencsak megkérdőjelezi.

Ez az, ami ma „újnak” látszik, annyira, amennyire azt mondhatjuk, hogy van új az emberi történelemben. A kettészakadás sosem szerepelt az Ancien Régime társadalmainak „forgatókönyveiben”, pedig azok „egyenlőt-

lenebbek” voltak, mint a maiak, s nehezebb harcot vívtak a szűkös foglalkoztatási lehetőségekkel és a nyomorral. De voltak hagyományos – és hagyományosan erős – szabályozó rendszereik a foglalkoztatási bizonytalanság és a kapcsolati törékenység terjeszkedésének kordában tartására. Így aztán a robbanást mindig el tudták kerülni. (Legalábbis Franciaországban, 1789 előtt.) Később aztán úgy tűnt, a tömeges peremhelyzeti létbe szorulásnak az iparosítással együttjáró eshetőségét a jóléti állam el tudja hárítani, és a társadalmi igazságosság jól kiporciózott alkalmazásával a társadalmi státusok mind egyenlőtlenebbé válását majd mind nagyobb egymásra utaltságukkal semlegesíti. A 19. század eleji pauperizmus óta ezen a téren végbement fejlődés jelentős léptékű. Ha a kettőszakadás veszélye mindig is kísértett – hiszen mindig léteztek a bizonytalanság és sebezhetőség feltételei is, amelyek táplálhatták –, egy társadalom csak akkor szakad elkülönült részekre, ha elkezd válaszfalakat emelni integrációs és dezintegrációs zónái közé. Más szavakkal: egy társadalom akkor kezd beletörődni megosztottságába, amikor *tényállapotként* fogadja el a bizonytalanságot és sebezhetőséget – azaz: amikor egyfelől a termelés rentabilitásához igazodásával, másfelől pedig a köteléket nem tűrő individualizmus legfőbb erkölcsi elvével emelésével kifejezetten lehetőséget teremt bekövetkezésüknek. Ehhez igazodva láttam jónak ezekhez a fogalmakhoz: bizonytalanság, sebezhetőség, kiilleszkedés – tartani magam, ezekkel többé-kevésbé egybecsengő fogalmak: szegénység, peremhelyzet, deviancia, kizárás – helyett, hogy érzékeltessem, sokkal inkább egy *folyamat*, semmint egy állapot szemtanúi vagyunk. S talán azért (miért ne lennénk optimisták), hogy e dinamikus perspektívába ágyazás révén jobb eszközökkel tudjunk beavatkozni még azelőtt, mielőtt az állandó biztonságukat elvesztettek helyzete valami újfajta végzetté merevülne.

E megjegyzések gyakorlati hatása talán az, hogy értésünkre engedi adni: lehetséges (vagy legalábbis elgondolható) egy kettős szociálpolitika. Ez egyik oldalról döntően *megelőző* jellegű lenne, s abban állna, hogy általános intézkedések segítségével korlátozzuk a sebezhetőségi zóna terjedését. Másik ágon pedig, döntően *hibajavító* jellegűen, azt tűzné céljául, hogy konkrét becsatlakoztató eljárásokkal csökkentse a kiilleszkedési zónába kihullottak számát. Ez utóbbi nézőpontból a *Törvény a minimális beilleszkedési jövedelemről* legalábbis egy tudatosítási folyamat kezdetét jelenti.

Fordította: Léderer Pál

JEGYZETEK

1. Lásd Az RMI egy éve, 1988/1989. Az RMI interminiszteriális bizottságának sokszorosított információs tájékoztató anyaga. A számadatok elsődleges forrását az első 1700 beérkezett kérvény feldolgozása jelenti. A későbbiekben még visszatérek a „kedvezményezettek” kirajzolódó szociológiai profiljára.

2. 1701. augusztus 21-i keltezésű királyi rendelet. (Idézi: A. Vexliard: Introduction a la sociologie du vagabondage. Paris, Riviere, 1957.) A bizonytalanabb körvonalú definíciók

után, amelyeket a figura okozta félelem és gyűlölet vált ki, a Code Napoléonien is nagyjából ezzel a meghatározással él, s ez szolgál alapul a csavargás későbbi büntetőjogi szankcionálására is, melynek utolsó nagy hulláma a 19. sz. végére esik.

3. C. Loyseau: Traité des Ordres, Paris, 1666, VIII. fejt., 80. old.

4. A Közsegély Bizottság első nemzetközi kongresszusa. Paris, 1889.

5. Az egyik legutóbbi ilyen értelmű intézkedés az egyedülálló szülők részére folyósítható segély, amely 1976 óta lehetővé teszi, hogy az egyedülálló anyák a gyermek 3 éves koráig speciális ellátásra legyenek jogosultak. Ez az intézkedés azt szemlélteti, hogy a munkára való képtelenség segélyre feljogosító „jogi záradékát” hogyan lehet feloldani és kiterjeszteni: a jogszabályalkotó azzal a feltételezéssel él, hogy az anya nem teljesítheti kielégítő módon egyszerre munkahelyi és gyermeknevelési kötelezettségeit. Az intézkedés tehát a munkavégzési kötelezettség ideiglenesen halasztó jellegű záradékaként működik (azaz a kötelezettséget magát fenntartja).

6. Données sociales, Paris, INSEE, 1990, 34. old.

7. A. Lebaube: L'Emploi en miettes, Paris, Hachette, 1987, 87. old.

8. Données sociales, id. mű, 72. old.

9. R. Hoggart: La Culture du pauvre, Paris, Minuit, 1968. (Magyarul: Művelődés, gondolkodás, szokások /Az angol munkásosztály belülről/, Gondolat, 1975.)

10. J.C. Passeron: Előszó Hoggart könyvének francia kiadásához, id. mű, 15. old.

11. F. Dubet: La Galere: jeunes en survie, Paris, Fayard, 1987. 95. old.

HARMADIK PART teljességügyi értesítő

A KÖRNYEZETTEL,
EGYMÁSSAL
ÉS ÖNMAGUNKKAL
való együttélés új és régi útjait
keresők folyólrata

• • • • •

Megjelenik: 1989 óta,
évszakonként 80 oldalon.
Főszerkesztő: Maurer György

• • • • •

Kapható a nagyobb könyvesboltokban,
klubokban és előfizetéssel.
Címünk: 1124 Budapest, Németvölgyi út 120.
Telefon: 155-7565

INGYENES
mutatványszámot kérésre küldünk.

Robert Lafore

Az RMI – hármask kihívás*

Amikor a Nemzetgyűlés 1988. december 1-jén egyhangúlag megszavazta a minimális beilleszkedési jövedelemre (*revenu minimal d'insertion* RMI), vonatkozó törvénytervezetet, különös konszenzust teremtett a francia politikai osztályon belül. Ez a konszenzus szemlátomást lezár egy régi, a kapitalizmussal magával egyidős, sokáig lappangó, majd a 70-es évekre újólag fellángoló vitát. Mostantól el kell fogadni (hisz, úgy látszik, külön-külön mindenki egyetért ebben), hogy a közösségnek kötelessége tagjai számára biztosítani a megélhetési forrásoknak azt a minimumát, amely az életben maradáshoz szükséges.

Azért különös ez a közmegegyezés, mert nem is olyan régen még inkább a viták és nézeteltérések jellemezték a biztosított jövedelemről alkotott véleményeket.

Elsőként a liberálisok javasolták – amerikai közgazdászoktól kölcsönözve elméleteiket – egy „negatív jövedelemadó” gondolatát, amely egyszerű adótechnikának látszott. E javaslat szerint meghatározott jövedelemküszöb alatt maradó egyének vagy családok számára ellátást lehet folyósítani, így biztosítva számukra egy minimális jövedelemforrást. Ezzel a rendszerrel kívánták volna helyettesíteni a redistribúció összes eddigi formáját. Érvelésük szerint ilyen módon szakítani lehetne a szociális védelem bonyolult rendszereivel, amelyek zavarják a piac működését, és gátolják a gazdasági aktorok szabad tevékenységét. E gondolat szorgalmazói abból az elvből indultak ki, hogy csak akkor lehet hatékonyan küzdeni a szegénység ellen, ha felhagyunk a szociálpolitika egyenlősítő koncepciójával, a kockázaton és szabadságon alapuló gazdasági hatékonyság növelése érdekében.

E javaslatukkal a liberálisok tökéletes pálfordulást hajtottak végre száz évvel korábbi álláspontjukhoz képest. A „negatív adó” intézményével annak a „legális jótékonyagnak” nyitottak volna utat, melyet akkor még hagyományosan a liberális gazdaságot fenyegető veszélynek tekintettek,

* Les Trois défis du R.M.I. L'Actualité juridique de Droit administratif, 1992. október 20.

bármilyen formát öltött is, a jövedelmek újraelosztását, vagy, mint 1848-ban, a „munkához való jogét”.

A neoliberais téziseket a baloldali politikai ellenzék ez idő tájt hevesen vitatja. Attól tartanak, hogy a negatív jövedelemadó nyomán felhagynak az egyenlőtlenségek elleni küzdelemmel, szétzúzzák a szociális védelem kialakult rendszereit. Általánosabban a jobboldal ideológiai fegyverét látja bennük, amely arra szolgál, hogy elleplezze a kapitalista gazdasági rendszer felelősségét a tömeges szegénység létezésében (...). 1983-84-ig a baloldal politikai közvéleménye egyértelműen és nyíltan ellenséges a minimális jövedelem minden formájával szemben. Az utóbbi években azonban annak lehettünk tanúi, hogy a baloldal is átváltott hagyományos pozícióinak ellenkezőjére. Ennek megfelelően programjába illeszti, majd a Parlament elé terjeszti a minimum-jövedelem intézményesítésére vonatkozó tervezetét.

A minimális beilleszkedési jövedelmet intézményesítő 1988. december 1-jei törvény tehát a politikai osztály új konszenzusának gyümölcse. A tervezet egyhangú megszavazása ezt látszik szentesíteni.

Mindazonáltal – amint az gyakorta előfordul hasonló esetekben – a konszenzus, ha létezik is, nem egyértelmű. A létfenntartás minimális szintjéhez való jog elismerése, még ha párosulna is a beilleszkedéshez való joggal – s ehhez kapcsolódóan a juttatás haszonélvezőjének kötelezettségvállalásával arra, hogy a maga személyes módján mindent megtesz beilleszkedéséért –, egészen különböző, vagy egymásnak épp ellentmondó politikai, gazdasági és szociális nézetekből is fakadhat.

A probléma a következő: Mi az RMI? Időleges gyógyír a fordizmus gazdasági modelljét általánosító bérmunkára épülő társadalom szociális védelmi rendszereit sújtó általános válságra? Ez esetben abba a nézetrendszerbe illeszkedik bele, amely hisz a gazdaság és a szociális rendszer fellendítésének lehetőségében. Vagy – ellenkezőleg – azt feltételezi, hogy a válságot megelőző időszak növekedési és fejlődési modelljének visszavonhatatlanul vége, hogy értelmetlen a régi szép idők visszatértében bízni, amikor még mindenkinek jutott megfelelő állás és megfelelő fizetés, és így az RMI új gazdasági és szociális erőviszonyok előképe? Újszerűsége abban áll, hogy egyfelől elismeri a munkavégzéstől független jogot a társadalmi termék egy részéből való részesedésre, másfelől pedig a beillesztés intézményével a szolidaritás új formáit hívja életre, s túllép azon a meglehetősen absztrakt formákon, amelyeket a társadalombiztosítás a hagyományos társadalmak függőségi kapcsolatrendszerének helyébe léptetett. (...)

Anélkül, hogy el akarnánk kendőzni az új intézmény dilemmáit és korlátait, megkíséreljük feltárni azokat a benne rejlő lehetőségeket, amelyek egy új egyensúly megteremtéséhez vezethetnek.

Három ponton jelent kihívást az RMI a jelenlegi helyzet számára. Egyfelől, minthogy a társadalmi védelem mechanizmusainak csődhelyzetében lép színre, szükségképpen szembe találja magát a társadalmi kötelék kérdésével – vagyis a jogok és kötelességek azon hálórendszerének problémájával, amelyek a szociális aktorokat körülfonják, s a társadalmat egy-

bentartják –, s ezt egy teljesen más koncepcióval helyettesíti. Másfelől, ahogy orvosolni próbálja a korábbi szociális adminisztráció szervezeti hiányosságait, felveti a szociálpolitika szükségszerű újjászervezésének kérdését. Végül, ugyanezen okból, megkísérli megújítani a társadalmi beavatkozás formáit azzal, hogy újfajta kapcsolatot épít ki a szociális szolgáltatások technikai szakemberei és a szolgáltatások fogyasztói között. Lényegében három vonatkozásban is nyitottá teszi a további fejlődést: abban, hogy hogyan fognak alakulni a társadalmat összetartó szolidaritás vezérelvei; hogy milyen lesz a szociálpolitikáról alkotott felfogás, illetőleg hogy milyenek lesznek a társadalmi beavatkozás módozatai.

A társadalmi kötelék kérdése

A tőle alamizsnát kérő szegénynek Don Juan egy aranyat ad, nem mert Istent, hanem – mint magyarázza – az embert szereti. Sokat jelentő attitűd ez. Elveti a könyörületesség elvét a mögötte meghúzódó keresztényi világrenddel együtt, s egy új erényt vetít előre, amely majd egy másféle jótékonyági elvre épülő társadalomban fog teret kapni. (...)

A szegények és a nekik szánt sors körüli kínládások voltaképp a társadalmi kötelék kérdését feszegetik. A szegénység kezelése mindig kapcsolódik ahhoz a kérdéshez, hogy kinek-kinek milyen rész juthat a közösen létrehozott javakból, azaz nem kerülheti meg az egyes ember jogainak és kötelességeinek problémáját, vagyis azt, hogy egy-egy társadalomban mi tartja össze az embereket.

E szabályszerűség alól azok a viták sem kivételek, amelyek a 80-as évek eleje óta kísérték a szegénység újbóli megjelenését, illetve a minimális beilleszkedési jövedelem törvényi megszavazásának kezdeti szakaszát. (...) A törvény maga úgy kapcsolódik a problémákhoz, hogy első cikkelyében megalapozza a minimális jövedelem fogalmát. A törvényjavaslat előterjesztője eleve ezen a terepen rögzíti a vita lehetséges kereteit, kijelentvén: „a garantált minimális jövedelem definíciója mind a szegények szükségleteit és viselkedésmódját illetően, mind a munkamegosztás és a piacgazdaság rendszerét illetően erkölcsi, ideológiai és politikai értékeken nyugszik.” A társadalmi kötelék kérdése tehát nem kapcsolható ki a vitából, és a törvény maga sem tudta kikerülni, hogy ennek lenyomatát ne adja, amikor az új juttatást jogok és kötelezettségek rendszer-egyesítésével kívánta megalapozni.

Tény, hogy a szegények új jogát megalapozó koncepció bevezetése az első kihívás: az RMI elveti azt a felfogást, amely korábban a társadalmi védelem mechanizmusainak alapjául szolgált; a társadalmi kötelék általa bevezetett új definíciója révén megkísérli szembenézni a társadalmi egyensúly új feszültségeivel és ellentmondásaival. Összegezve: megkísérli a „szociális” mára enigmatikussá vált fogalmát kezelhetővé tenni és értelmet kölcsönözni neki.

A háttérből újra színre lépő szegény

A szegénységnek szociális problémaként való újbóli felbukkanása jól jelzi a korábbi intézkedések, s ezen keresztül a társadalmi kötelékre vonatkozó, az intézkedések mögött meghúzódó korábbi felfogás csődjét. Következésképp első közelítésben az új intézményt nem tekinthetjük másnak, mint válasznak a társadalmi beavatkozás korábban uralkodó rendszerét megalapozó elvek semmissé válására. Ezért érdemes felidézni ezeket az elveket, és megmutatni azokat a tényezőket, amelyek fokozatosan érvénytelenítették őket.

A kockázat-elvű társadalom avagy a szegénység elsinkófálása

A 19. századnak, melyet a „szociális kérdés” addig sosem tapasztalt feltevélek között itat át meg át, a társadalmi rend alapjairól vallott elképzelései két szélsőség között csapódtak ide-oda, anélkül, hogy a kettőt sikerült volna összebékíteni. Vagy egyedül az egyénre hárították a társadalmi együttélés minden terhét – a társadalom működését az egyéni felelősség elvére hegyezve ki, vagy éppen ellenkezőleg, magát a társadalom egészét kiáltották ki bűnbaknak minden rendetlenség, egyensúlytalanság és szociális diszfunkció miatt, amikor is az államra hárítható az a felelősség, hogy rendet és egyensúlyt teremtsen, összebékítsen, hogy értelmet és rendet adjon a társadalomnak.

A két pólus mindegyike körül érzékelhetően kirajzolódik a szegénység arculata, etiológiája és terápiája. Vagy arról van szó, hogy a szegény maga felelős balsorsáért (valamint ebből való kilábalásáért), vagy pedig csak áldozata a társadalmi rendnek, amely – jövedelemhez vagy munkához való biztosított jogok formájában – elégtétellel tartozik neki. Egészen az 1890-1900-as évekig a szegénység ellen indított beavatkozások közepontjában a „felelősség” áll, bár fűznek két kiegészítést ehhez a kétszeresen is korlátokba ütköző elvhez. Kétszeresen, hiszen ami a szegényt illeti, „önhibájának” ráolvasásszerű felemlgetése igen kevésbé hat ki konkrét helyzetére. A nem-szegények felől pedig a magán-jótekonyság mint egyetlen eszköz, igen kevésbé bizonyul hatékonynak egy olyan problémával szemben, amely az ipar fejlődésével párhuzamosan egyre tömegesebb méreteket ölt.

Az első kiegészítés egy közjótekonysági rendszer megszervezése, amely majd kezd valamit a peremre szorult szegények mind nagyobb tömegével, azokkal, akik teljességgel képtelenek betagozódni az ipari munka új világába. Mindezt azonban olyan módosító beavatkozásnak tekintik, amelyet amennyire csak lehet, vissza kell fogni. Korabeli megfogalmazás szerint: „a jótekonysági hivatalnak az a hátulütője, hogy szervezett intézmény, állandósult jelleggel, mely hozzá túlságosan híven ragaszkodó el látottakat teremt. Kiöli a szegényből a szemérmet, és tétlenségre buzdítja; keveset könnyít a nyomor szenvedésein, és segít életben tartani a szű-

kölködő szegénységet. Az államnak segélyezési kötelezettsége igazán csak a munkaképtelenekkel szemben van...”

A másik kiegészítést a „patronális”-rendszer (a cég és a cégtulajdonos körül kiépülő függőségi-rendszer) kibomlása hozza, amely ezer változáttal rászoktatja az alakulóban lévő munkásosztályt az ipari munkahely megkívánta fegyelemre. Segélypénztárak, nyugdíj- vagy takarékpénztárak (amelyek védelmet nyújtanak a munkásélet véletlen forgandóságával szemben), valamint vállalati boltok és szövetkezetek alkotják majd az új „szociális piacgazdaság”, vagy ahogy Le Play emlegette, „a társadalmi béke és a boldog élet titkát feltáró tudomány” koordinátarendszerét. Ezek az intézmények, szélsőséges változatosságuk ellenére, ugyanazokon a közös bizonyosságokon épülnek fel: a magánjótékonyság elégtelennek minősítése, a közjótékonyság – s az azt szükségszerűen kísérő, óhatatlanul nehézkes törvényi keretek – elutasítása, s végezetül a rendíthetetlen költődés az előrelátás értékének eszméjéhez. Ez az eszme lehetővé teszi, hogy ne kelljen a segélyezésre szorulnunk, s főnökök és munkások között az együttműködés olyan alapjait teremti meg, amelyek révén a társadalom megbékél önmagával az erkölcs vonatkozásában (az előrelátás elválaszthatatlan az egyéni erőfeszítés etikájától) csakúgy, mint politikai szinten (az előrelátás a társadalom önszerveződésének terméke, s ilyenként nincsen szüksége az államra), valamint közgazdaságilag (az előrelátás a mozgató ereje annak a „céghűségnek”, amely az egyéni sorsokat a vállalat sorsához köti hozzá).

Nos, az így kialakult eljárások – bár elveik erősen az egyéni felelősség ideológiájában gyökereznek – konfliktusba kerülnek a liberális renddel. E szisztéma, amely egyetlen helyen – az üzemben – és egyetlen személy – a tulajdonos – kezében koncentrálja a hatalmat, nem kifejezetten alkalmas arra, hogy kezelje a frontális ütközéseket tulajdonos és munkások között. A gazdasági fejlődés folyamatai sem kedveznek neki: az 1880-as évektől kezdődően, a nagytőke újjászerveződésével párhuzamosan, a tulajdonos-munkáltató személyes arcú hatalmának helyébe mérnök-alkalmazottak által irányított nagy cégek elszemélytelenedett struktúrái lépnek. Végezetül arról is szó van, hogy e „formula” sikere az államot követésére készíti, diszfunkcióit rögtön szabályozva. Így születik meg az iskolakötelezettség s a gyermekmunka törvényi szabályozása, az egészségre vonatkozó törvény, s ezek fokozatosan szigorú keretek közé szorítják, illetve tartalmi vonatkozásban kiüresítik a patronális kezdeményezéseket.

A patronális rendszer elégtelenségei odavezetnek tehát, hogy új válasz születik a liberális elvek és etatista ellenpontjaik közötti feszültségre: a valószínűségszámítási gondolkodásmód. Arról van szó, amit J. Donzelot „a szociális feltalálásának” nevez, vagyis a társadalmi védelem olyan intézményeinek kifejlesztéséről, amelyek a biztosítás és a kockázat elvein alapulnak, ezeket az elveket pedig a társadalom viselkedésére alkalmazott valószínűségszámítás teszi működőképpé. Így aztán az iparvállalatok tulajdonosai – nem minden húzódozás nélkül ugyan – az államra bízzák mindazt, ami nem tartozik szorosan a gazdasági logika fennható-

sága alá. Az állam pedig, a maga oldaláról, törvényi szabályozással hozza létre a szociális problémák kezelésének egész eszköztárát. Ezzel sikerül valóra váltania a forradalom örökségéből a testvériség nem túl hatékony gondolatát, összebékítenie szabadság és egyenlőség addig egymásnak ellentmondó elvét. A megvalósítás formája egy olyan „szolidaritás”, amely teljes egészében tudományosan megalapozott technikákra épül, s tökéletesen elvonatkoztatottá válik az elismert kockázatok társadalmasítási mechanizmusában. Semlegesség, objektivitás, racionalitás válnak e rendszer vezéreszméivé, amelynek így sikerül kiküszöbölnie minden morális vagy politikai természetű vitát, s ezzel felülemelkednie minden, addig feloldhatatlan társadalmi megosztottságon és konfliktuson.

Fontos hangsúlyoznunk: azon kívül, hogy megnyitja a teret a politikai feszültségektől és ideológiai vitáktól mentes szociálpolitikáknak, a társadalombiztosítás rendszere sikeresen tünteti el látómezőnkől a szegénységet is, méghozzá két lépésben.

Egyrészt: az egyének számára a biztosítási rendszer révén megnyíló új jogosultságok mind egy közös elvre vezethetők vissza: csak azok számára elérhetők, akik dolgoznak! A csak a munkavállalókra érvényes jogosultságok pedig – azok számára, akik nem dolgoznak – kiegészülnek a segélyezés maradékelvű játékerével. Ez utóbbi, a jogon kívüleső szféra, nélkülözhetetlen, de háttérbe szorított kiegészítője a biztosítás-elvű mechanizmusoknak, vonakodva nyújtott biztosíték a már csak szórványosan létező szegénységnek (hisz minden szónok azt ígéri: megszűnik). (...)

Másrészt: azok szemében, akiknek járnak a társadalombiztosítás egymást követő győzelmei következtében fokozatosan kibővülő és általános-sá váló jogok, a társadalom működésének hajdani kóroktani megközelítését lassan felváltja a társadalmi kockázatokban való gondolkodás. A szegénység, a *par excellence* társadalmi betegség, átadja helyét különböző véletlenek sorozatának, melyek elkerülhetetleneknek látszanak egy olyan társadalomban, ahol az emberek óhatatlanul szolidárisak egymással. Hála a biztosításnak, amikor megszűnünk dolgozó kenyérkeresők lenni, nem válunk szegénnyé. Elnyerjük a nyugdíjazott, a beteg vagy a járadékos státusát. A szegény jogokra tesz szert...

A szegény és a szegénység színfalak mögé rejtése – ezt hozza a kockázati társadalom kibontakozása, majd uralkodóvá válása, amelyben minden a termelés és a munka (azaz: bérmunka) köré rendeződik. Nem véletlen, hogy a szegénység ma újra felbukkan, és mind többen vannak az „új szegények”. Azért nevezik így őket, mert nem a segélyezési rendszerek által ősidők óta ismert „reziduális” szegények állományát gyarapítják, hanem azok egyre növekvő áradatát képviselik, akiket kivet az élet az alkalmazotti bérmunka biztosította normális társadalmasodási folyamatból, s akiknek, ennek következtében, nem jár az erre építő szociális védelem.

A kockázat feloldódása és a biztosítási elv kudarca

A szegények akkor válnak újra láthatóvá, amikor kihullanak az úgynevezett biztonsági háló lyukain. De az ilyen „lyukak” ellentmondó diagnózisokhoz vezethetnek. Az egyik értelmezésben a biztosítási rendszer ideiglenes egyensúlyvesztéséről van szó, ami a „válság” következménye, s aminek a fejlődés dinamikus újrafelfutásával majd vége szakad (a feledés homályába utalva egy „merőben sürgősségi” RMI-t). A másik felfogás szerint abból következően, hogy összeomlik a bér munkára épülő társadalmi rendszer, a társadalmi védelem kockázati elven alapuló mechanizmusai fokozatosan és tartósan átalakulnak, az RMI pedig a társadalmi szereplők közötti új „licitálás” előfutára.

Bármelyik diagnózis bizonyuljon is igaznak, az RMI – és a szegénység új felbukkanása, amellyel összefügg – nem értelmezhető másként, mint a biztosítási rendszerek (s társadalmi alapjaik) általános kudarcaként. (...)

Legyen szó múltó nehézségről vagy visszafordíthatatlan folyamatról, annyi bizonyos, hogy a munkalehetőségek mind ritkábbá válása és az ezzel járó munkanélküliség az az ok, melynek következtében részint újra felbukkan a szegénységnek az a változata, amelyben egyre fogy a termelő társadalomba tartozó egyének száma, részint megjelenik az igazi „társadalmi létbizonytalanság”. Feloldódik az az egyértelmű törésvonal, amely elválasztotta a társadalom termelő többségét a peremre szorult kisebbségtől, s létrejön a „kettős társadalom”, amelyben a védett helyzetben lévő munkavégzők alkotta kisebbség néz farkasszemet azoknak az egyedeknek a tömegével, akik ide-oda hányódnak a kirekesztettség, az átképző- és betanító hálózatok, valamint a többé-kevésbé bizonytalan foglalkoztatottság alakzatai között. Ott, ahol korábban egyszerű választóvonalak mentén lehetett végiggondolni a világot (munka és munkátlanság, normális és abnormális, egészséges és patológiás), ott a napjainkban észlelhető fejlődés szétoldja ezeket az ellentétpárokat, és összezavarja a kategóriákat. A biztosítás-elvű világrend (amely a teljes foglalkoztatottság gazdaságára támaszkodott, nemkülönben a bér munkára és a társadalmi viszonyok piacivá tételére) szétmállik, amikor – állandó és stabil alkalmaztatás híján – az egyének egyfelől egyre kevésbé képesek hozzájárulni a rendszer táplálásához, másfelől egyre képtelenebbek megfelelni a piac által rájuk kényszerített szerepüknek. Mindezzel kétségessé válik annak a szolidaritásnak az életrevalósága, amely a kockázat elvén alapul, s amelynek megélt tapasztalatát a társadalombiztosítások együttesének fejlődése jelenti; mindez a szociális szféra egyensúlyát sem hagyja érintetlenül. A társadalmat összetartó kötelék kérdése újból felvetődik, ismét aktuálissá válnak azok a viták, amelyeket 1790-ben, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés előtt, a koldusügyi bizottság vetett fel.

A rejtélyes társadalmi egyensúly

Mi tartja össze a társadalmat, ha mindannyian szabad egyedek vagyunk? A probléma, alapvetően a szegénység és a „társadalmi kérdés” hatására végigkíséri -kísérti a 19. századot. Amikor a társadalmi védelem biztosítási rendszerei meginognak, amikor a szegénység újólal fölbukkan, ismét felvetődik a kérdés: szabad egyének társadalmában hogyan kell egyensúlyt teremteni az egyes ember jogai, kötelességei és kötelezettségei között? Mindaddig nem lehet érvényes válaszunk a szegénységre, amíg nincs valamelyes minimális egyetértés ennek kezelésmódját illetően. Az RMI sem kerülheti ezt meg, amikor megkísérli újrafogalmazni, hogy mi is a társadalmi kötelék új ökonómiája.

Jogokról, feladatokról és kötelezettségekről –
avagy egy régi vita feléledése

A szociális védelemnek a kockázatok társadalmasításán alapuló mechanizmusai lassan diadalmaskodtak. Nemcsak a szegényt és a szegénységet tüntették el a látótérből, amint azt már említettük, hanem a társadalmi kötelékek természetéről, a jogok, kötelességek és kötelezettségek kérdéséről folytatott vitákat is. A jóléti állam és a szociális törvénykezés ideológiai öntőmintája kétségtelenül az a gondolat, hogy a társadalom kötőanyaga a társadalmi szolidaritás, egy olyan „organikus” szolidaritás, amely egymástól kölcsönösen függővé teszi a szabad egyéneket, akiknek a funkciói eltérőek, ám egymást kiegészítik.

A szolidaritás eszméje így lehetővé teszi, hogy a társadalmi kockázatok (munkahelyi balesetek, öregség, betegségek, munkaképtelenség) kezelésénél mellőzzük az egyéni felelősség gondolatát. Mindezek kollektív tények, olyan tevékenységek eredői, melyeket jóllehet az egyén végez, elvégzésükre a társadalmi lét szükségszerűségei kényszerítik. (...)

Nos, ha az RMI-ről folytatott viták gyakorta a „szolidaritás” meglehetősen sokértelmű égisze alatt zajlottak is, valójában tudomásul kellett venni ennek az ideológiának a meggyengülését (melyet a biztosítási mechanizmusoknak a szegénységgel szemben bekövetkezett felmorzsolódása okozott). Logikus, hogy ismét felütötte fejét a jogok és kötelességek egymás kizárására törekvő régi ellentétpárja.

A régebbi vitáktól eltérően ezúttal senki nem vitatta elvileg egy, a szegényeknek szánt juttatás szükségességét. A szembenállások ennél kifinomultabb formában jelentkeztek. A parlament előtt a „jogok” és a „kötelességek” ellentétes logikája arra vonatkozó szembenállásokat takart, hogy milyenek legyenek a leendő intézkedési rendszer hangsúlyai. A vita következményei az intézkedések jellegét is, hatókörét is érintették.

Apróbb eltérésektől eltekintve megismétlődik mindaz, ami a segélyezéshez való jog kapcsán végigvonul a 19. század történelmében. Az egyik oldalon a „szolidaritás-pártiak” az egyén feltétlen jogosultságát s a társadalom egyénnel szembeni tartozásának jogi természetét hangsúlyozzák.

A másik oldalon a liberális irányzat arra az ökonómiára helyezi a hangsúlyt, amely az egyént a társadalomhoz kötő kötelezettségeken épül fel, s amelyben egyéni felelősség és szerződés – szerves egységben a kötelesség és az erőfeszítés moráljával – megkövetelik, hogy a szegénynek elsősorban saját magára kelljen számítania.

Az RMI-t illetően e két koncepció akörül kristályosodott ki, hogy mi legyen a viszony a minimális jövedelem logikájához igazodó pénzbeli ellátás és a haszonélvezővel szemben a beilleszkedési perspektívának megfelelően támasztott ellenszolgáltatás között.

Egyesek számára – köztük sorolható a tervezet előterjesztője valamint néhány, a szocialisták illetve a kommunisták csoportjához sorolható nemzetgyűlési képviselő és szenátor – az tűnt helyénvalónak, hogy az intézkedéssorozat súlypontjában a juttatáshoz való jogosultság álljon. Közben megbélyegezi azokat a közhelyes ellenérveket, amelyek a közpénzek elherdálásának veszélyével riogatnak, aminek során – úgymond – csak a drogosok meg persze, a részegesek kapnák meg a maguk adagját, s hogy elhárítsa az „ellentételezés nélküli juttatás”-hoz tapadó konnotációkat, J.-M. Belorgey a feltétel nélküli jog feltétlen elismerését szorgalmazza. Bár ő maga tiltakozik az értelmezés ellen, egy olyan univerzalisztikus szolgáltatás látszik kirajzolódni javaslatából, amely – minthogy nem köthető másra, mint a társadalom globális termelékenységéhez – jól megfér a munkaidő megosztásának téziseivel és a „produktivistá társadalom” eszméjének elvetésével. Az álláspont képviselői jelenleg a következőkkel érvelnek: egyfelől ténykérdés, hogy egy alapjog elismerése abban a pillanatban kényszerítővé válik, amikor a kedvezményezettek oldaláról *sürgető* szükség mutatkozik a juttatás folyósítására, ugyanakkor nagy többségükönél – helyzetük alapján – *hosszantartó* folyamatok eredményeként vetődhet majd fel beilleszkedésük kérdése. A társadalmi és gazdasági viszonyrendszer felől nézve pedig beilleszkedésről beszélni – mely döntően az alkalmaztatáshoz jutást feltételezi – a leendő haszonélvezők többségénél egyszerűen hazug ámitás. Feltétlenül szükséges tehát, hogy az intézkedésrendszer ne tartalmazzon különféle jogi kötelezések révén igazi „beilleszkedési kötelezettséget”, ami a haszonélvezőket terhelné, s amitől a juttatásra vagy legalábbis annak fenntartására való jogosultságot függővé lehetne tenni.

Természetesen feltétlenül szükséges ösztönözni a beilleszkedésre tett erőfeszítéseket, de „a beilleszkedés a juttatástól elválaszthatatlan célkitűzés, nem pedig a folyósítás feltétele”. Az „RMI mint jog” koncepciójából egy olyan ökonómia következik tehát, amely így foglalható össze: az RMI olyan juttatás, amelynek nem feltétele, hogy a haszonélvező kötelezettséget vállaljon arra, hogy megteszi a társadalmi beilleszkedéséhez szükséges lépéseket; éppen ellenkezőleg, előzetes feltételét képezi annak, hogy belátható időn belül megkísérelhető legyen a társadalomba való újbóli beilleszkedés.

Ezzel a koncepcióval szemben (csoportonként és egyénenként érzékelhető árnyalati különbségekkel) a Nemzetgyűlés szenátusi többséget élvező ellenzéke és a kormány a tervezet vitájának első szakaszában újra

felélesztették a „kötelesség” illetve „kötelezettség” régi ideológiáját, ez lévén hivatott a joggal együtt méltányos egyensúlyt teremteni, lefaragva mindazt, ami túlzó, veszélyes vagy nem igazán hatékony. E koncepcióhoz azonban sokféle megfontolás vezethetett. Sok mindenért akarhatták mérésékelni az ellátáshoz való jog erejét, amikor több-kevesebb szigorral olyan kötelezettséghez kötötték volna, amely részvállalást ír elő a beilleszkedéshez szükséges lépésekből. Ki azért, hogy ne csússzunk vissza a „segélyeztetődibe”, ki azért, hogy fel lehessen lépni a „rossz”, az „érdemtelen” szegények ellen. Volt, aki az elnehezült gazdasági helyzetre kívánt tekintettel lenni, s az uralkodó gazdasági rendet féltette. Volt, aki rugalmas módon kívánt hozzájárulni a társadalmi integráció létező mechanizmusaihoz, nehogy egyensúlyi állapotukból kibillenjenek... Az állásfoglalásokra láthatóan a sokértelműség nyomta rá bélyegét, ami mögött éppúgy fellelhetjük az imponálóan gyakorlatias ötletességet, mint a kevésbé megvallható hátsó gondolatokat. Abban azonban közösek ezek az állásfoglalások, hogy egy másfajta ökonómián alapulnak, olyanon, amely, tendenciáját tekintve, a jogszerűség elismerését – bizonyos türelmi idő után – összeköti a haszonélvező kötelezettségvállalásával; ez igazi jogi kötelezettséggé válik, amelynek alapja az egyén beilleszkedési kötelessége.

A minimális beilleszkedési jövedelem – avagy a társadalmi kötelék új ökonómiája felé

Első látásra úgy vélnénk, e két koncepció széthúzó vonzásában az RMI maga végül is valamiféle köztes megoldássá nőtte ki magát, olyan kompromisszumra, amely mindegyik koncepcióból figyelembe vesz valamit. S ez magyarázatot adhatna a Nemzetgyűlés egyhangú szavazatára.

Az előterjesztés már a bizottsági vita legkezdetén világosan megfogalmazta a kompromisszum alkotóelemeit, rögtön rámutatva sajnálatosan kevésbé pontosított jelentéstartalmukra. „Az RMI most még körvonalatlan, köztes álláspontot képvisel. Kétségtelen: nem tekinthető univerzális juttatásnak, mely az egyén választási szabadságára bízna, hogy akar-e dolgozni vagy sem. Viszont igencsak távolesik az ellenszolgáltatás logikájától is.” Más szavakkal: hogyan bízzék az ember egy jogosultságban mint jogban, ha kötelezettséggel van ellentételezve, és hogyan higgyen az ellentételezés eltökéltségében, ha a jog megerősítést nyert? Egy ilyen alapon nyugvó RMI vajon arra szolgál-e, hogy a kitaszítottakat hosszabb-rövidebb ideig pénzellátásban részesítse egy újfajta „társadalmi purgatórium” létrehozásával, vagy inkább annak eszköze, hogy – úgymond a beilleszkedés ürügyén – csak még súlyosabbá tegye a peremre szorultak fölötti társadalmi kontrollt?

Azzal, hogy megpróbál összebékíteni jogot és kötelességet, megpróbál valamilyen jövedelmet garantálni és kötelezni a juttatásban részesülőt (vagyis nem hajlandó egyiket a másikon keresztül tagadni), az intézkedés felismerni kényszerül annak lehetetlenségét, hogy a társadalmat akár jo-

gok, akár kötelességek egyöntetű rendszereihez láncoljuk. Ezek helyébe egy komplex, s ezért belső feszültségeknek sem híjával lévő rendszert léptet, elismerve, hogy a jogok, kötelességek és kötelezettségek egymásnak mindig ellentmondó, szétszakíthatatlan kötelékbe fonódnak. A kétértelműség forrásának tűnik az a kérdés, hogy hogyan keltsünk életre egy működő szolidaritást, hogyan teremtsük újjá a társadalmi kötelekeket, ha egyszer azt kell látnunk, hogy a jóléti állam újraelosztó rendszerei valójában csak a szociális viszonyok szétolvadását enyhítették, s sosem hoztak létre „társadalmat”. A jogok (jogom van részt követelni a közös gazdagságból) és kötelességek (amelyek a másik és a közösség jogait jelentik velem szemben) társadalomnak formát adó egyensúlya rejtélyessé vált. Az RMI véleményünk szerint erre kísérel meg választ adni.

A minimális beilleszkedési jövedelem törvényi szabályozása az új ökönmíát főleg az 1., 2., 11., 16. és 36. paragrafusában járja körül.

Az első cikkely első bekezdése ezeket mondja: „Minden személynek, aki életkora, fizikai vagy mentális állapota, avagy a gazdaság és foglalkoztatás helyzete miatt képtelennek bizonyul munkát találni és vállalni, joga van ahhoz, hogy a közösségtől jusson hozzá a létfenntartás tisztes eszközeihez. A nehéz helyzetbe jutott személyek társadalmi és szakmai beilleszkedése parancsoló nemzeti szükség. E célból tétetik intézményessé a minimális beilleszkedési jövedelem, mely a jelen törvény megszabta keretek között lép hatályba. E minimális beilleszkedési jövedelem rész-eleme a szegénység elleni küzdelmet szolgáló átfogó intézkedéseknek, melyek felszámolni igyekeznek a kirekesztés minden formáját, elsődlegesen az oktatás, a foglalkoztatás, a képzés, az egészségügy és a lakásügy területén.”

A második cikkely, minket érdeklő vonatkozásait tekintve ekként fogalmaz: „Minden Franciaországban honos személy, akinek nincsenek megélhetési forrásai, s aki kötelezettséget vállal, hogy részt vesz azon meghatározott akciókban vagy tevékenységekben, amelyek társadalmi vagy szakmai beilleszkedése szempontjából szükségesnek mutatkoznak, jogosult a jelen törvény által előírt feltételek mellett egy minimális beilleszkedési jövedelemre.”

A szöveg tehát a szociális törvényhozásban megszokott egyértelmű és klasszikus megközelítés helyett (meghatározni egy jogot) újszerű hármas-ságot vezet be, amelyet, mielőtt még dinamikájával foglalkoznánk, részleteiben kell elemeznünk.

Először is, egy parlamenti módosítás nyomán a Nemzetgyűlés átvette, s méghozzá a törvény szövegének legelején, az Alkotmány preambulumának egyik passzusát, egyikét a „korunkban (1946) különösképp fontos alapelveknek” (11. bekezdés). Ez a következőket mondja: „Minden embernek, aki életkora, fizikai vagy szellemi állapota, illetőleg a gazdasági helyzet következtében nem képes munkát találni, joga a közösségtől megkapnia a szükségesnek mutató tiszteletes létfeltételeket”. Ellen-tétben az „első generációs” jogokkal (lásd az 1789-ben Nyilatkozatban szentesített emberi jogokat), amelyek „szabadságjogok” s a közhatalmat korlátozzák, a gazdasági és szociális jogok „követelési jogok”; sokkal in-

kább egy, a közösséget terhelő kötelezettséget határolnak körül, mint az állampolgár javára szolgáló jogot, az állampolgárnak ugyanis nincs semmiféle eszköze konkrét helyzetben a jogérvényesítésre. A közhatalomnak a törvényalkotón keresztül adott „politikát” kell életbe léptetnie ezek konkretizálására. És éppen azért, mert a szegénység (mely elsősorban a minimális létfeltételek hiányában nyilvánul meg) tökéletes ellentmondásban van ezzel a joggal, éppen ezért kívánták az országgyűlési képviselők hangsúlyosan előtérbe állítani azt, ami az új törvényt és az alkotmányos alapelvet összekapcsolja. A Parlament azzal, hogy újólag kifejezésre juttatja azt a jogot, hogy „a közösségtől megkapjuk a szükségesnek mutató tiszteletes létfeltételeket”, éppúgy előtérbe állítja a közösség felelősségét a jog konkretizálásában, mint maga a jog, éppen abban a pillanatban, amikor a sokakra nehezedő konkrét helyzetből következően e jog vita tárgyává lesz. Itt azonban kétszeres megerősítést kap. A törvény egyfelől szentesíti, hogy jogunk a közösségtől megkapni a létezéshez szükséges tiszteletes feltételeket, s e jog mindenkit megillet, aki fizikai, biológiai vagy gazdasági okok miatt nélkülözni kénytelen ezeket. Ezzel párhuzamosan, a közhatalom szükséges közvetítő funkciójából következően, a jogalkotó közvetetten elismeri, hogy a közhivatalokat kötelezettség terheli abban, hogy e jognak tényleges tartalmat adjanak.

A jogszabály másrészt bevezeti azt a gondolatot, hogy „a nehéz helyzetben lévő személyek társadalmi és szakmai beilleszkedése parancsoló nemzeti szükség”. A „nemzeti köteletség” fogalma nem újdonság az egészségügyi és a szociális jogban, hiszen már a fogyatékosokra vonatkozó 1975-ös törvényben is megjelent. A közösségnek most egy másfajta kötelezettség terhét is viselnie kell, azért, hogy biztosítsa a beilleszkedés lehetőségét mindazoknak, akiket a társadalom működése peremre sodor. S mint már a fogyatékosokról szóló törvény esetén, a „parancsoló nemzeti szükség” itt is igen tágan határozza meg azok körét, akiket e kötelezettség terhel. Mint azt a rendelkezési utasítás további részei tanúsítják, valamennyi társadalmi aktorra vonatkozik, a közsféra fórumaitól a magánemberig; mindnyájuknak részt kell vállalniok a törvény megvalósításában. A jogszöveg társadalmi dinamikát kíván életrehívni, s ezt jogi nyelven elég nehéz pontosan kijelölni, mert a „nemzeti” jelző valamint a „parancsoló szükség” fogalom pontosan definiált jogi tartalom nélkül nem egyebek *petitio principii*-nél, körbenforgó okoskodásnál, mely szándékában lehet nagyratörő és nagylelkű, alkalmazhatóságának azonban – azonosítható címzett nélkül – nincs esélye. A szöveg, lényegileg, az egész társadalom megmozdulására appellál, hogy ne mondjon le azokról, akik peremre sodródtak. S ez még nem minden. E kötelezettségen túl, mely nem csupán a közhivatalokra, de az egész nemzeti közösségre hárul, a törvényalkotó mellett is elkötelezi magát, hogy kiszélesítse a marginalitás elleni küzdelmet: „átfogó intézkedéseket” hív életre a szegénység elleni küzdelemben, nevezetesen „az oktatás, a foglalkoztatás, a szakképzés, az egészségügy és a lakásügy terén”.

Végül a harmadik elem az RMI hasznélvezőjétől elvárt elköteleződés, hogy „részt vegyen azokban a (bevonásával és közreműködésével) meg-

határozott programokban és tevékenységekben, amelyek társadalmi vagy gazdasági beilleszkedéséhez szükségesek”. Ez a tétel ismét előbukkan a 11. paragrafusban, amely úgy rendelkezik, hogy „a kérvény beadásakor az érdekelt félnek alá kell írnia, hogy kötelezi magát a vele való megbeszélés értelmében meghatározott és beilleszkedését szolgáló tevékenységekben és egyedi eljárásokban való részvételre”. Elköteleződése a „beilleszkedési szerződésben” ölt testet, melyről a 36. paragrafusban esik szó. A szerződés, melyet az RMI kedvezményezettje és a helyi beilleszkedési bizottság kötnek meg, lényegileg egy „beilleszkedési tervet” tartalmaz, amely a kedvezményezett részéről szükségessé teszi, hogy bizonyos lépéseket tegyen, bizonyos tevékenységnek nekilásson. Azonban az egész fölött ott lebeg a 16. paragrafus 2. bekezdése, amelynek értelmében, „ha a szerződés a juttatás hasznélvezőjének hibájából hiúsul meg, a juttatás folyósítása felfüggeszthető”. Vagyis egyértelműen létezik egy, a hasznélvezőt terhelő jogi kötelezés, és minden szétválasztási igyekezet ellenére (a juttatást azonnal folyósítani kezdik, a szerződés határidőt állapít meg; mód nyílik a teljesületlen szerződés felülbírálatára), minden enyhítő körülmény ellenére (a juttatásnak csak „felfüggesztéséről” van szó; s erre is csak *kerülhet* a sor, azaz nem automatikus az eljárás, hanem a hatóságok diszkrecionális jogkörébe tartozóan működik; bizonyítandó a juttatásban részesülő személyes hibája és felelőssége) a juttatáshoz való jog potenciálisan felfüggeszthető.

Az RMI tehát elveti a szociális jogoknak a jóléti államok biztosítási rendszereiben hagyományosan egyértelmű alapját: megalkotjuk a jogot, és meghatározzuk a jogosultak körét; a terhek ellentételezését pedig a költségek társadalmasításának mechanizmusai révén terítjük. Helyébe egy bonyolult együttest állít: a jog határozott kinyilvánítását (azét a jogét, hogy rendelkezhezzünk a „normális életvitelhez” szükséges tisztes létfeltételekkel); az ellentételezés megkövetelését (az egyéni kötelezettségvállalást, részt venni a beilleszkedési folyamatban); és végül egy, a törvényhozói programhoz kapcsolt harmadik tétel bevezetését, az azt megkövetelő „parancsoló nemzeti szükség”-ét, hogy megteremtődjenek – elsősorban a társadalom *egészének* terhére – a társadalmi és gazdasági beilleszkedés eszközei, létrehozva „a szegénység elleni küzdelem átfogó intézkedésrendszerét”.

Az újdonság abban áll, hogy a szöveg tartalmazza a kiküszöbölhetetlen feszültséget jog és kötelesség között, ami nélkül a jogosultság nem egyéb, mint jogcím a segélyezésre ítéléshez, a kötelezettség pedig erkölcsi megítélés forrásává s így a társadalmi kontroll megerősítésévé válik. Szembesülünk az elkerülhetetlen kölcsönös függéssel, amely minden megnyitott jog és a hozzá kapcsolt kötelezettség(ek) között fennáll, s amelyben az a tény fejeződik ki, hogy a szegénység újbóli felbukkanását követően egyén és társadalom egyike sem vezethető már vissza teljesen a másikra; hogy a társadalmi jogok még oly tökéletes funkcionális rendszere sem képes közöttük végleges harmóniát teremteni, mint ahogy a mindenre kiterjedő társadalmi kontroll és kényszer sem lenne képes erre. Jog és kötelesség összhangba hozásának örök igyekezete – talán ebben lel-

hetjük fel a mélyebb jelentőségét annak, hogy az RMI elveiben e két antagonisztikus elem mindegyike megjelenik.

S akkor még itt van a harmadik elem is, a legkértelműbb (mégis ekörül szerveződik strukturált rendszerré az RMI): a társadalmi és szakmai beilleszkedést biztosító parancsoló nemzeti szükség. Mivel a társadalom egészét akarná dinamizálni, nem öltheti magára a világos jogi megfogalmazás kényszerzubbonyát. Hogyan is tehetné, mikor a társadalom mozgósítása (akárcsak a változás) nem megy parancsszóra. Ez a „parancsoló nemzeti szükség” jogilag erőtlen, lehet, hogy nem több ráadásként adott retorikánál, a tehetetlenség ékesszólásánál. De egyben patetikus kísérlet arra, hogy meghaladjuk a jog-kötelesség, egyén-társadalom antagonizmusokat.

E „nemzeti imperatívusz” először is szükségszerű kiegészítője az RMI kedvezményezettjeire nehezedő kötelezettségnek, hogy bekapcsolódjanak beilleszkedésük folyamatába. Hogyan lehetne nélküle megúszni azt a – nevezzük nevén – manipulációt, amelynek folytán a szegény beleegyezni kényszerül azokba a rendelkezésekbe, amelyek menthetetlenül a kirekesztetteknek rendeltetett karanténokba fogják beteretelni? Továbbá, ha nem ellentételeznénk valami fizetéssel a társadalom életéből való kirekesztését (ami elég snassz ár azért, hogy leszereljük és függő helyzetbe hozzuk azokat, akiknek túlkapásaitól félünk), ez óhatatlanul pont az ellenkezőjéhez vezetne mindannak, amit a közösség biztosította jövedelemhez való jog jelent.

S egyben üdvöztető bevallása a tehetetlenségnek! A 19. század fordulóján az állam, a szociális törvénykezés „feltalálásával”, kisajátította a társadalmi védelem rendszereit, fokozatosan kiszorítva belőlük mindazokat a társadalmi aktorokat, amelyek voltaképp azok kezdeményezői, beindítói voltak (vállalkozók, szakszervezetek, egyesületek, segélypénztárak). Így tartósan olyan „államközpontúvá” tette a szociális problémák igazgatását, hogy azt azóta sem merte senki megkérdőjelezni. S most, íme, a jogilag „puha” megfogalmazás mögött valójában a társadalom egésze a címzett, elsősorban is a „civil” társadalom. Állam és jogalkotó tehetetlenek, nem képesek sem jogi és adminisztratív manipuláció, sem a bürokratikus struktúrák igazgatására hivatott jogok és köteleességek meghatározása segítségével ellenőrizni vagy irányítani az egyre bonyolultabbá váló társadalmasodási folyamatokat, amelyek egyszerre érintik a kultúrát, a gazdaságot, a társadalmi szabályozást, az oktatási, egészségügyi vagy urbanisztikai nagyszisztemeket.

Itt gyökerezik az RMI első kihívása. Újjáéleszti - vagy legalábbis megpróbálja összetákolni - azt a szolidaritást, amelyet az állam a társadalmi védelem rendszerein keresztül kisajátított, és a kompenzációnak olyan „szolidaritásává” szegényített és züllesztett, amely nem hogy társadalmi köteleket nem teremt, ellenkezőleg, atomizálja a „szerzett jogokká” fajúló jogaikba egyre inkább bezárkózó egyéneket és csoportokat. Megkísérli a szolidaritást ismét a társadalom alkotóelemévé tenni, ismét beleágyazni az üzem, a lakónegyed, a város, az ország nyújtotta konkrét te-
repekbe. A jogi logika itt, bevallván saját tehetetlenségét, feloldódik a

nem-jogiban, hiszen olyasvalamit idéz meg, ami parancsszóra nem hívható elő: azt az igazi szolidaritást, amelyet pontosabb lenne – még akkor is, ha a szó sokakat mosolygásra késztet, s alig-alig merjük már leírni – testvériségnek nevezni.

A szociálpolitika koncepciója

Az RMI azt az akaratot fejezi ki, hogy a társadalom új, a társadalmi kötelék újradefiniálásán alapuló módon viszonyuljon a kirekesztéshez. Mindez aktív előírásokban öltönn testet, a szociális beavatkozás meglévő intézményeinek és mechanizmusainak átalakításában, s újak létrehozásában.

S ha – mint már jeleztük – a törvény preambuluma, mely az RMI alapjaira vonatkozik, nem mentes a félreérthetőségektől, mindez csak fokozottabban érvényes az általa felvázolt intézményi keretekre. Sokan és sokhelyütt rámutattak már ennek számos gyengéjére, amelyek azt sugallják, hogy az eredmény nem áll majd a kinyilatkoztatott ambíciók magaslátán. Sokak számára az RMI nem több, mint „a minimális jogokkal rendelkezők minimális beillesztésének minimális projektje”.

Félúton a szociális segélyezés és új „társadalmi alku” között

Az RMI nem a legális szociális segélyezés új szolgáltatása, nem is társadalombiztosítási szolgáltatás, és nem is szociális akcióprogram. Így definiálta több ízben is a kormány – e negatív definícióval is érzékeltetni akarván a rendelkezés egyediségét az összes már létező szociális transzferhez képest. De ez az eredetiség nem annyira magában a szolgáltatásban rejlik, mint inkább a rendelkezés-együttes egészében, amely – magábafoglalván a „társadalmi és gazdasági beilleszkedést” – egészét tekintve valóban nem vezethető vissza egyetlen más segélyezési vagy társadalombiztosítási rendszerre sem.

Mindazonáltal, ha magát a juttatást tekintjük, újító jellege korántsem szembeszökő. Valójában minden arra látszik utalni, hogy – apróbb eltérésekkel – csak a szociális segélyezés szolgáltatásainak logikája ismétlődik meg benne. Mégis, a szolgáltatás – dinamikáját tekintve – potenciálisan fejlesztő tényezője lehet a szociális szolgáltatásoknak és ezek gazdasági működésre gyakorolt hatásának.

A segélyezési modell pregnánsága

Az RMI alapvonásait tekintve jól illeszkedik a szociális segélyezés általános ökonómiájába. Definiálása során több, kikerülhetetlennek tartott imperatívusznak is meg kellett felelni: a „minimális jövedelmet” úgy megszabni, hogy képes legyen biztosítani a túlélést; ügyelni arra, hogy az RMI

szét ne verje a szociális védőrendszer már létező s a klasszikus bérmunkás-helyzetnek megfelelő mechanizmusait; valamint arra, hogy a rendszer ne ösztönözzön senkit a munkaerőpiactól és a szakképzési rendszer piacától való elfordulásra. Az egymásnak részlegesen ellentmondó végcélok összebékítésének két hatása kellett hogy legyen a leendő juttatásra: egyrészt alacsonyan kellett hogy tartsa annak szintjét – ami önmagában a segélyezési paradigmával rokonítja, másfelől jogi mechanizmusok sokaságába kellett belefoglalnia – amelyek nagy részét a szociális segítéstől kölcsönözte. Mindez pedig már az indulásnál sajátosan korlátozta az új pénzbeli transzfer „megújító” képességeit, s logikusan vezetett el ahhoz, hogy csak „tisztogató” mechanizmust lássanak benne, amelynek feladata összegyűjteni azokat, akik a társadalmi beavatkozás „hálójából” kihullottak.

Az RMI elsősorban azért marad függvénye a segélyezési ökonómiának, mert alatta kell maradnia (vö. 3. paragrafus) egy évente kétszer rendeletileg szabályozott szintnek. A kormányzati hatalom – hogy leválassa az RMI-t a szociális segélyezés összes egyéb törvényileg szabályozott formájáról – jó előre leszögezte, hogy a szolgáltatáshoz való jogosultságért a kérvényezőnek semmiféle „szükséget” (jövedelmet, vagyont) nem kell igazolnia. Mégis, nehéz lenne tagadni, hogy az összeghatár implicit módon jelzi, mennyire szegény, mennyire szükséghelyzetben lévő az egyén (illetőleg a család).

Az RMI a szubszidiaritási elvet is elkölcsönözte a szociális segítségnyújtástól. Kétfelé mutatóan is. Egyrészt azzal, hogy differenciális juttatás, összege – figyelembe véve a háztartás összetételét – egyenlő a minimális jövedelem és a haszonélvező jövedelme(i) közötti különbséggel. Másfelől, mielőtt az RMI-ért folyamodnék, a kérvényezőnek érvényesítenie kell a törvényileg, rendeletileg biztosított, illetőleg szokásszerű szociális szolgáltatásokra való jogait. Hasonlóan érvényesítenie kell a házassági kötelezettségekből, válóperből és gyermekellátási kötelezettségekből fakadó járandóságait. A törvényileg szabályozott szolidaritás szabályaihoz, a társadalmi védelem vagy a szociális segélyezés mechanizmusaihoz viszonyítva az RMI megintcsak a helyettesítési logika szerint működik: a forrásokhoz való hozzájutás normális módozata vagy a munka, vagy az alkalmazotti státushoz kötődő szociális jogok. Akárcsak a segélyezési rendszerek, az RMI is szubszidiáris jogként épül fel.

A szolgáltatás újító lehetőségei

Mivel döntően a segélyezési modellekhez igazodik, az RMI azt a látszatot keltheti, hogy lényegileg csak a társadalmi védelem hagyományos rendszereinek hiányosságait pótolja. Differenciális és szubszidiaritás-elvű juttatásként csak a társadalombiztosítás, a szociális segélyezés, illetőleg a családi szolidaritás mechanizmusainak lyukait fedi le. A lehető legalacsonyabb szintre leszorított minimális juttatásként csak a kirekesztés új te-

repét rajzolhatja ki, melyet a közjavakból igencsak fukar kézzel finanszíroznak.

Ennek ellenére rá kell mutatnunk, hogy a szolgáltatás – még ha torzképmódjára is – magában rejtí a segélyezési logika meghaladásának lehetőségeit.

Egyfelől, szemben a társadalombiztosítás, illetve a szociális segélyezés mechanizmusaival, amelyek körülhatárolt „címzettekhez” szólnak (fogytékosok, idősek, nagycsaládosok stb.), az RMI összetett és heterogén körhöz kíván szólni, amelyet csak a jövedelemforrás alacsony szintjének kritériuma fog egybe. Ezt biztosítandó, a törvény szövege meghatározza a rendelkezéshez való hozzájutást megkönnyítő mechanizmusokat. Kötelező a családokat tájékoztatni e jog létezéséről, megfelelően nagy számban kell felállítani a kifizető pénztárat, kötelezettségként írják elő a kérvényezőknak az ügyiratok elkészítésében nyújtandó tájékoztatást. Egyes csoportok számára, amelyek általában semmiféle társadalmi védelemben nem részesülnek (pl. a hajléktalanok), a törvény lehetővé teszi valamilyen illetékességi hely megválasztását. Mindezek olyan lépések, amelyek abba az irányba hatnak, hogy – szemben a szociálpolitika hagyományaival – ne szorítsák merev kategóriák közé a célcsoportokat, hiszen ez csak növelné a különböző ágazati adminisztrációktól való függőségüket.

Másfelől, bármily alacsony is az RMI összege, a juttatás szakít a szociális segélyezés elkülönítési elvével, amelynek értelmében minden szolgáltatásnak valamely meghatározott szükségletet kell kielégítenie (pl. a gyermekek eltartása, háztartási segélyezés, szociális költségek fedezete). Ellenkezőleg, olyan, az egyéneket (családokat) fizetőképessé tévő átfogó mechanizmus, amely igyekszik az elemi szükségletek összességét biztosítani. Ebben az értelemben az RMI mint „jövedelemhez való jog” inkább „jogcsomagként”, semmint elszigetelt szolgáltatásként funkcionál. Azok a személyek, akiknek az RMI-hez való joga elismerést nyert, kötelezően részesednek betegségbiztosításban, s biztosítják számukra a szociális lakáshoz való jutás lehetőségét is. Ha messze vagyunk is attól, hogy univerzális juttatás legyen – vagyis, hogy az egyén feltétlen jogként részesüljön a társadalmi össztermékből –, az intézkedés mégiscsak arra törekszik, hogy minimális mértékben fizetőképessé tegye a jogosultakat, s teszi mindezt egy kiegészítő jogokkal feldúsított általános juttatás formájában, mely teljes mértékben függetlenedik a munkaviszonytól.

Szembefordulni a szétaprózással

Hogy ne essék vissza a segélyezési logika kerékvágásába, az RMI – a fentebb leírtak alkalmazásával – a minimális jövedelem biztosítását egy beilleszkedési politikával kapcsolja össze. S mint azt valamennyi hozzászóló hangsúlyozta, a beillesztés intézményesítése képezi a rendszer neurálgikus pontját.

Ami azt illeti, a törvénynek a struktúrák vonatkozásában kellett leginkább kreatívnak mutatkoznia. Egyszerre kellett szakítania a szociálpoli-

tikák ágazati logikájával, és szembenéznie a felelősségeknek azzal az új megosztásával, amely a decentralizációs törvényekből fakadt.

A szociálpolitikák ugyanis fokozatosan ágazati politikává formálódtak, azaz vertikális intézmények elkülönült, ám egymással párhuzamos rendszereivé, mindegyikük előre meghatározott célcsoportoknak (idősek, fogyatékosok, veszélyeztetett gyerekek, család) juttatandó a meghatározott szolgáltatásokat. (Továbbá mindegyikük a maga módján szabályozta illetékességén belül a köz- és magánintézmények közötti sajátos viszonylatokat.) Az egész rendszer hármas felparcellázás szerint működött: vertikális válaszfalak az egyes adminisztratív egységek között, amelyek mindegyike egy-egy meghatározott „szociális problémával” foglalkozik; a hasznélvezők és fogyasztók ennek megfelelő felparcellázása kisajátított célcsoportokká; s végezetül, a „szociálisnak” a gazdaságtól elkülönült – mert más logikának engedelmesskedő – szféraként való kezelése, amiben a hagyományos közösségek és régiók dezintegrációja elleni orvosságot látják. Ebben a kontextusban a decentralizációs törvények, amelyek – szociális téren – különösen hasznára voltak a megyéknek, kevésbé zavarták meg az ágazati logikát, inkább a különböző politikák súlypontjában okoztak eltolódásokat.

Az RMI-t, amely a társadalmi és szakmai beilleszkedésre törekvése okán több kívánt lenni egyszerű szolgáltatásnál, a létező ágazati adminisztrációk egyike sem igazgathatta. Már korábbi tapasztalatok is jelezték, hogy szükség van az ágazati logika megtörésére, részint azért, hogy az akcióprogramokba mind nagyobb számban lehessen különféle (állami, megyei, községi, regionális) szolgálatokat bevonni, részint azért, hogy minél több helyi aktorral (iskola, rendőrség, igazságszolgáltatás, helyi csoportosulások, lakosság, vállalatok, gazdasági körök) lehessen együttműködni. Az RMI, a maga új eszközeivel, nem-ágazati politikaként jelenik meg a színen; egyrészt az átfedés (transzverzalitás) logikája szerint szerveződik, másfelől a területi dimenziót helyezi előtérbe.

Az érintett népességek nagy létszáma (s így a szükséges akciók volumene) valamint az általa meghatározott intézményi újítások fontossága következtében a törvény erőteljesen felboríthatja a szociális adminisztráció szektoriális logikái teremtette egyensúlyt, s nemcsak új szervezeti és tevékenységi formákat hívhat életre, hanem – s ez az alapvetőbb – egy másfajta viszonyt szociális akció és társadalom között. Ez megintcsak kihívás: lehet, hogy a rendszer marginális marad (csak időlegesen orvosolja a szociális ágazatok diszfunkcióit), de az is elképzelhető, hogy az új kiigazítások, az új tevékenységi módok (s a bennük foglalt új viszonyok oktatásügy, gazdaság, kultúra és szociális mező között) létrehozhatják a társadalmi beavatkozás újfajta modelljét.

Az „átfedés” többlete

Valószínűleg a szegénység s vele együtt a munkanélküliség problémája kapcsán mutatkozik meg leginkább szembeszökően az ágazati logika sze-

rint szerveződő közigazgatás kudarca. Két olyan szektorról van ugyanis szó, amelyek minden másnál jobban igényelnék azt az átfogó megközelítést, amelyet a szociálpolitikák képtelenek felmutatni. E megfontolásból tartotta jogosnak a hozzászólók többsége – kiemelve a keretek szétfeszítésének fontosságát, valamennyi gazdasági, társadalmi és adminisztratív tényező bevonását –, hogy az RMI létrehozását és működtetését egy *ad hoc* intézményi rendszer feladatává tegyék.

Az új rendszernek az a sajátossága, hogy nem a „lerakódás” elven működik, amint az a szektoriális szociálpolitikákban eléggé általános, s ami azt jelenti, hogy újabb és újabb, a már létezőkkel párhuzamosan működő alrendszereket hoznak létre az új meg új „szociális problémák” kezelésére. Éppen ellenkezőleg. Arra törekszik, hogy az RMI-stratégiába mindazokat a köz- és magánaktorokat bevonja, akik a szegénység és marginalitás problémájával már eleve kapcsolatban vannak, úgyszintén a „szomszédos” területeken – pl. foglalkoztatáspolitikai, képzés – működő szervezeteket is. Mindezen túlmenően a gazdaság szereplőit is bele kívánja szervíteni a beillesztés rendszerébe. A törvény végeredményben egy olyan transzverzális mechanizmust hoz létre, amely egyszerre orientálja is, koordinálja is az addig az ágazati adminisztrációk által autonóm módon meghatározott és működtetett elgondolás-rendszereket.

Ennek első eleme egy minisztériumközi főbizottság felállítása volt, azaz az általános felhatalmazással, hogy „kövesse figyelemmel az RMI törvény alkalmazását”. (Mindez egy széleskörű folyamatba ágyazódik bele, az ágazati adminisztrációk válsága nyomán életre hívott minisztériumközi koordináció általánosabbá válásába.)

Ez a „csúcson” megvalósuló partneri viszony a megyék szintjén is leképeződik, a megye lesz ugyanis az RMI életbeléptetésének igazi terepe. A minimális beilleszkedési jövedelem törvénye az állam és a megye közös felelősségévé teszi a beillesztési eljárásorozat működtetését és működését. Számos döntést közösen hoz meg a prefektus és a főbizottság elnöke. Végezetül, az állam és megye közötti illetén partneri viszony abban is kifejeződik, hogy a pénzügyi gazdálkodás terén is megosztódik a felelősség. Anélkül, hogy ez befolyásolná a beilleszkedésben elkötelezett egyéb intézmények hozzájárulásának mértékét, alapvetően az állam fedezi a juttatás költségeit; a megyék, a maguk részéről, kötelesek költségvetésükbe beiktatni egy, az állami szubvenció legalább 20 %-át kitevő összeget, s ebből finanszírozni illetékességi területükön a beillesztési programokat.

A társadalmi beavatkozás gyakorlatai

Azzal, hogy potenciálisan újradefiniálja a társadalmi kötelék és a szolidaritás fogalmát, azzal, hogy felborítja a szociálpolitikák szektoriális logikáját, helyükbe olyan akcióprogramokat állítva, amelyeknek belső koherenciáját elsősorban a helyi terep adottságai határozzák meg, az RMI – ha virtuálisan is, de – arra ösztönöz, hogy újragondoljuk a társadalmi beavatkozás gyakorlatait.

Teszi ezt, implicit módon, olyan mértékben, ahogy az intézményi hatásköri felparcellázás felszámolása, valamint a programnak a terepadottságokhoz kötése partnerkapcsolatokat és alkufolyamatokat feltételező tevékenységet eredményeznek a szociális szféra, az oktatásügy és a gazdaság különböző szereplői között. De megteszi ezt explicit módon is, azzal, hogy a szociális munkások kezébe újfajta eszközt ad, olyat, amely új viszonyt feltételez a jogosulttal, a fogyasztóval vagy az ügyféllel.

Valamennyi haszonélvező (mint említettük, amikor kérvényezik az RMI-t, egy nyilatkozatot írnak alá, amelyben kötelezik magukat, hogy részt vesznek a saját beilleszkedésüket segítő tevékenységekben) köteles legkésőbb három hónapon belül megkötni a *beilleszkedési szerződést* a szociális szolgálatokkal. A szerződést jogérvénnyel az a helyi beilleszkedési bizottság (Commission locale d'insertion – CLI) ruházza fel, amelynek illetékessége alá a kérvényező tartozik.

Noha a szerződéskötés – mint eszköz és eljárás – nem teljesen ismeretlen a társadalmi beavatkozás gyakorlatában, ez a törvény jószereivel szentesíti, és – figyelembe véve mekkora népességet céloz meg – rendszeressé teszi e technikát. Ilyen mértékű kiterjesztése pedig óhatatlanul megkérdőjelezi a kapcsolatoknak és tevékenységeknek azokat a hagyományosabb formáit, amelyeket a szociális szolgálatok a nagyközönséggel és fogyasztóikkal kialakítottak; később aláfoszsa alapjaikat; ennek következtében pedig ki fogja kényszeríteni azok átalakulását, megújulását.

Nem haszontalan tehát, ha – mielőtt még szemügyre vennénk, hogy a szociális szféra ágensei és az RMI-ben részesülők között a kapcsolatoknak milyen újfajta ökonómiáját képes létrehozni – fontolóra vesszük, milyen is a természete, s mi a jelentősége az új „eszköznek”.

A szerződéssel vállalt beilleszkedés

Az RMI – a beilleszkedés felől nézve – jogi természetű eszközre épít, a beilleszkedési szerződésre, melyet a helyi szociális munkásnak kell megvitatnia, kialakítania és megkötnie a kedvezményezettrel. A szerződést a kedvezményezett valamint a helyi beilleszkedési bizottság elnöke írja alá.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy mi az értelme és mi a hatóköre egy ilyen jogelvű eszköznek olyan kapcsolati viszonyokban, amelyek korábban kétségtelenül a jogi és rendeleti szabályozás keretei között szerveződtek ugyan, de amelyek lényegüket tekintve alapvetően mint pszichopedagógiai technikák működtek. A szociális beavatkozás jogelvűvé tétele vajon egy, a jogi logika szerint működő szabályozás színre léptét jelenti, vagy csak azt jelzi, hogy a szolgálatok munkatársainak eztán másként kell megszervezniük kapcsolatrendszerüket?

A szociális beavatkozás jogelvévé tétele

Az RMI-ben részesülő által vállalt kötelezettség törvényben előírt ellen-tételezése „a kedvezményezett és családjával kötött teljes jogú beilleszkedési szerződés” megkötése.

A törvény (36. paragrafusában) meghatározza a szerződés tartalmát. Fel kell tüntetni mindazon elemeket, amelyek az érdekelt(ek) egészségi, szociális, szakmai valamint anyagi és lakáshelyzete értékelő megítéléséhez hasznosnak mutatkoznak. Egyfajta szocio-professzionális mérlegnek, számvetésnek kell lennie, amely alapul szolgál annak a „beilleszkedési projektnek”, amelyet vagy maga a kedvezményezett és családja határoz meg, vagy elfogadják az eléjük terjesztett változatot. Felméri, mik „azok az eszközök, amelyeket – e cél megvalósításához hozzásegítendő őket – megkaphatnak”. S végezetül tartalmazza a beilleszkedéshez szükséges tevékenységek, eljárások „határidőnaplóját”. A 37. paragrafus aztán pontosítja, hogy mi minősülhet „beilleszkedési tevékenységnek” (ezt egy sor miniszteriális rendelet tovább részletezi). Ezek három csoportba sorolhatók. Az elsőbe a „reszocializációs” tevékenységek tartoznak: ezek azt célozzák, hogy az érdekeltek visszaszerezzék „társadalmi autonómiájukat”. Egy másik csoportba sorolják azokat a tevékenységeket, amelyek célja az írástudatlanság felszámolása, a képzetleneknek képzettség nyújtása vagy átképzés. Végezetül vannak a „munkába állító” tevékenységek, vagy az ún. közhasznú szektorban, vagy az „igazi” gazdaságban.

Jogos megkérdeznünk, hogy miért vezet be a törvény egy ilyen, lényegét tekintve jogi rendszerű mechanizmust a szociális szolgálatok és ügyfelek közötti személyes, egyéni kapcsolatokba. Amint az ilyen esetekben várható, az érvek csak implicite fogalmazódtak meg. Ennek ellenére az előkészítő szakasz anyagai és beszámolóí alapján néhány megjegyzést mégis tehetünk.

Egyfelől maga a „szerződés” fogalma vita tárgyát képezte. Az első időszakban el is vetették a „beilleszkedési projekt” elnevezés kedvéért. Mindez azon a vitán belül zajlott, amely a „feltétlen jog” híveit azokkal állította szembe, akik a kedvezményezett kötelezettségeinek némi merevítését kívánták volna. Az előbbieket természetesen gyengíteni akarták a kötelezettségi elvet, és szívesebben látták volna ehelyett a közösségnek a beilleszkedési folyamathoz nyújtott támogatását; az utóbbiak számára a „szerződés” – jogi természetéből következően – a szolgáltatás címzettjeinek elkötelezését számonkérhetőbbé tette volna.

Ami a lényegét illeti, kétféle érv szól amellett, hogy a beilleszkedési kötelezettségvállalás „szerződés” tárgyát képezze. Az első a részvétel, a partnerkapcsolat céljainak erősítése. A képviselők szemében egy „szerződés” óhatatlanul olyan kapcsolatrendszer-modellt villant fel, amelynek alapját a vitákban kiformalódó közös álláspont elkötelezett vállalása képezi, mindezen túl pedig a kapcsolatok egalitárius és kiegyensúlyozott jellege. Másodszorban a szerződéses rendszernek több hozadéka is van: alkalmas az eljárás tisztázására (meghatározza a célkitűzéseket és az eszközöket), s biztosíték a nagyobb hatékonyságra valamint a kölcsönös kö-

teleleztségvállalás ünnepélyesebbé tételére (amiről azt gondolják: segíti a működőképességet). Mindaz, ami a „szerződés” szóban az egalitarizmusra, illetve a participációra utal, „az RMI jog” hívők; mindaz, ami a jobb hatékonyságra és hatásfokra utal, „az RMI egyéni beilleszkedési kötelezettség” tábor számára tette elfogadhatóvá a szolgáltatást.

Mintegy tíz éve felgyorsulni látszik egy „szerződéses társadalom” kibontakozása. Figyelemre méltó, hogy támogatóinak táborra nem igazodik a politikai választóvonalakhoz. Miután elterjedtek a gazdasági adminisztrációban, majd – főként a decentralizálás nyomán – az igazgatás egyéb területein, azután pedig a bérezési rendszerekben, most a szociális szférában is megjelennek azok a technikák, amelyek egyre inkább szerződés-jellegűvé teszik az ügyfelekkel való kapcsolatokat. Hogy egy mára klasszikussá vált szembeállítással éljünk: annak az átmenetnek vagyunk szemtanúi, amely az egyoldalú, utasításokra épülő, tehát etatista típusú „státus” felől a „szerződéses megoldások” felé visz el, növekvő jelentőséget kölcsönözve az alkufolyamatnak s az egyenlő és partneri viszony-nak. Esetünkben a hagyományos szociálpolitikák „használói jogosultságú ügyfele” helyébe, akinek helyzetét teljes egészében egyoldalúan megszabja a törvény és a rendeleti előírás, a „részesülő partner” lép, aki maga is részt vesz az alkalmazandó intézkedések kidolgozásában. Ez előfeltételezi a szándékok egyeztetését, a szociális szolgálat, illetve az ügyfél kölcsönös elkötelezettséget: a státusz-logikát szerződés-elvű logika váltja fel.

A jog eszközzé válása

Mi mindenre hat ki, ha az RMI-ben részesülőket megcélzó beavatkozásokra kötelezően a beilleszkedési szerződés közvetítésével kerítünk sort? Másképp nem adhatunk erre választ, mint ha feltesszük azt a kérdést: vajon igazi szerződéssel van-e dolgunk, olyannal, amely mögött sajátlagosan jogi a szabályozás – ez esetben lesznek ugyanis jó esélyei a szerződésnek mint eszköznek arra, hogy gyökereiben alakítsa át a szociális szolgálatok s az ezeket igénybe vevők közötti viszonylatok általános ökö-nómiáját.

Ha a magánjog szakemberei egyet szoktak is érteni abban, hogy mi értendő szerződésen, a közjogról ez már nem mondható el. Itt két elvi értelmezés ütközik egymással. Az egyik tábor számára a szerződés alapvetően az egyoldalú aktus ellentettje. Ha az érvényes normák két fél között, kölcsönös megegyezésük alapján jogokat és kötelezettségeket teremtenek, s a szerződést megkötő felek azonosak azokkal a „célegyénekkel”, akikre a szerződés tartalma vonatkozik, akkor valóban szerződésről van szó. Ha azonban a jogokat és kötelezettségeket olyan megállapodás rögzíti, melynek szerzője nem azonos azokkal, akikre a megállapodás vonatkozik, akkor egyoldalú kötelezésről van szó. A másik álláspont korlátozottabb értelmet tulajdonít a szerződésnek. Ez olyan sajátos formájú megállapodás lenne, amelyben a feleknek kölcsönös kötelezettségeket kell vállalniuk annak érdekében, hogy eltérő célokat követő ellentétes

érdekeiknek eleget tehessenek. Szerződésről abban az esetben beszélhetünk, ha egyrészt fennáll a szándékok közötti összhang megteremtése, másrészt ha egyszerű szándéknyilatkozatokon vagy ígéretváltásokon túl igazi jogi kötelezettségek terhelik a feleket.

Ami az első kritériumot illeti, kétséges, hogy a kifejezés jogi értelmében beszélhetünk-e a szándékok közötti autentikus összhangról. Bizonytalan már magának a szándéknak a feltételezése is. Kétségtelen, a szerződéssel kapcsolatban régről tudjuk, hogy bizonyos szélsőséges – semmítő érvényű – eseteket leszámítva, fel kell tételeznünk, hogy a szerződő felek szabad akaratukat fejezték ki, s fel kell tételeznünk „erőviszonyaik” viszonylagos egyenlőségét. Na de igencsak úgy kell tennünk, mintha semmit nem tudnánk a szegény, marginális, nélkülöző népesség viszonyairól, hogy azt gondolhassuk, még a szokott fenntartásokkal és eufémizmusokkal együtt is (amelyek egyébként nélkülözhetetlenek a jogrend működéséhez), hogy az ilyen szerződések megfelelnek annak az egalitárius és közmegegyezést feltételező logikának, mely, úgymond, áthatja a szerződéskötés gyakorlatát. A hatóságokat képviselő szociális munkás és a kérelmező között *per definitionem* igencsak egyenlőtlen a viszony; az egyik ugyanis a család számára létfontosságú juttatás sorsáról ítéltet, a másik pedig kiszolgáltatott helyzetben van, hisz éppen ez a kiszolgáltatottság készteti arra, hogy RMI-t kérvényezzen.

Szembeötlő tehát – ez önmagában nem lehet kifogás tárgya, csak észben kell tartanunk –, hogy igencsak messze vagyunk attól, hogy a beilleszkedési szerződés (ahogy azt a jogelvű szerződési ideológia sugallaná) két szabad és egyenlő akarat megállapodására ütné pecsétet. A szerződésnek többnyire éppenséggel az a célja, hogy felkeltse a juttatást elnyerő személy hajlandóságát a beilleszkedésre. A szerződés itt nem éppen olyan mechanizmus, amely megállapítja, majd törvényerőre emeli a létező szándékegyezést, inkább olyan folyamat, amely a kötődés, a dinamizmus, a részvétel hajlandóságát akarja felébreszteni azokban, akik – feltételezés szerint – ennek híjával vannak. Ebből következően a szerződés lényegében inkább pedagógiai eszköz, amely nem a jogi kötelezettségek rendszerébe való beilleszkedés szándékáról tanúskodik, hanem arra szolgál, hogy az egyén (netán a család) hajlandó legyen a társadalomba való visszailleszkedési törekvés gondolatát elfogadni.

Hasonló megállapításra juthatunk, ha a maga jogi definíciójában vett szerződés másik kritériumát vesszük, nevezetesen a szerződő feleket összekötő jogok és kötelezettségek szigorú meghatározását. Először is a szerződés tartalma bizonytalan, hiszen a törvény szövege értelmében módosítható, sőt, a juttatás folyósításának minden egyes meghosszabbítása-
kor hozzáigazítandó az új feltételekhez.

Végül, ha a jogok és kötelezettségek kemény betartásáról lenne szó, szankcionáló mechanizmusra is szükség lenne, mely akkor lépne működésbe, ha valamelyik fél nem tartja tiszteletben vállalt kötelezettségeit. Ha a törvény rendelkezési utasításával összhangban mi is azt állítjuk, hogy a közösség kötelezettsége biztosítani az igénylő számára a beilleszkedés eszközeit, nehéz lenne megmondani, hogy ez utóbbi vajon hogyan érvé-

nyesíttetheti jogait, ha a társadalom nem tartja tiszteletben a szerződést. Másfelől pedig, bár a hatóságok rendelkeznek olyan mechanizmusokkal, amelyek révén levonhatják a szerződésszegés konklúzióit, meg kell állapítanunk, hogy ezek igen messze esnek a szerződéses elvektől. Figyelembe véve azt a véleményünk szerint lényeges megszorítást, hogy a szerződésszegésért a felelősség egyértelműen és teljes mértékben a kedvezményezett terhel, a mulasztás következményei túlterjednek a szerződésen; lehetőség nyílik a juttatás felfüggesztésére, ez az egyoldalú lépés a prefektustól függ, akit ebben diszkrecionális jog illet meg. A szerződésnek, önmagában, tehát nincsenek meg a közvetlen jogkövetkezményei.

Voltaképpen minden azt engedi sejtetni (a tények is, a vonatkozó jogszövegek is), hogy a beilleszkedési szerződés igencsak messze esik a jogelvektől. Valójában inkább egy pszicho-pedagógiai folyamatról van szó, amely segít létrehozni és kibontani a segítő kapcsolatot, s amelynek ehhez sikerült jogi keretet is adni. A jogi keret (esetünkben a szerződés) azonban egy másfajta, nevezetesen pedagógiai logika szolgálatába állított eszköz, amely logika szerint a „segítő kapcsolat” (a szociális munkás) megpróbálja kifejleszteni a kedvezményezettben a motivációt, a személyes elköteleződést és a dinamizmust önnön beilleszkedése érdekében.

Minden látszat ellenére úgy tűnik tehát, hogy hiába vált bevett gyakorlattá a beilleszkedési szerződés, ettől még nem alakul ki a szociális szolgálatok és az ügyfelek közötti viszonyrendszer jogi típusú szabályozása. Ehhez először is a felek „szociális súlyának” minimális egyensúlyát kellene biztosítani, és főleg megfelelő kulturális kompetenciák mozgósítását; a „szerződéses társadalom” valószínűleg igényesebb saját tagjaival szemben, mint az etatizált társadalom, amely szabályok és rendeletek közé szorítva él.

Ám ha megállapítjuk is, hogy a jogi szabályozásnak, ami az RMI kedvezményezettjét illeti, csak kevés súlya lesz a beillesztési folyamatban, ez nem azt jelenti, hogy a szerződéses eljárás bevezetése egyáltalán ne befolyásolná a szociális szférában uralkodó szakmai gyakorlatot.

A „kulturális irányítás-menedzselés” a szociális szférában

Éppen ennél a befolyásnál érhető tetten az RMI jelentette harmadik kihívás. A beavatkozások módja vagy alig változik (megőrizve a korábbi logikát), s a rendszer kirekesztő és segélyezés-elvű tendenciái óhatatlanul mindinkább erőre kapnak, az ügyfeleket egyre inkább egy hivatalos ellenőrzés alatt tartott peremhelyzetbe kényszerítik. Vagy pedig ellenkezőleg: a napi gyakorlat képes lesz összefogni a rendszerben potenciálisan meglévő változásokat, s ekkor a fogyasztókkal való kapcsolat átalakulása következik be. Ez a kezdemény annak lehetőségén múlik, mennyire sikerül új modellt kínálni a szociális beavatkozás gyakorlatának, és szakítani a korábbi, az ún. „klinikai modellnek” alárendelt gyakorlattal, s mennyire sikerül, a módszereket tekintve partneri logikára, a végcélokat tekintve pedig egy kulturális mutációra átváltani.

A klinikai modell megkérdőjelezése

A szociális munkának a 30-as évek válságát követő erőteljes fellendülése (nem kis részben a háború utáni évek hozta változások hatására) az ipari országok minőségileg új államszervezeti formái között zajlott le. Az ún. „szabályozó állam” térnyerésére gondolunk, amely, miközben sorra elhalnak a szolidaritás hagyományos formái, maga alá gyűri a gazdaságot és a szociális szférát, s a beavatkozásnak addig ismeretlen formáit dolgozza ki. Ezeket az jellemzi, hogy a jogelvű logika – látszólagos térnyerése ellenére – valójában egyre inkább átadja helyét egy technicista-adminisztratív logikának.

A szociális programok területén a beavatkozások, felvállalva Vichy örökségét, közvetlenül a háború végétől fogva az orvos- és a társadalomtudományokban igyekeznek fellelni saját technikai és ideológiai megalapozásukat. A legváltozatosabb alakokat öltve, az orvos-beteg relációt másoló klinikai paradigma vált uralkodóvá, amely a viszony szimmetriájának hiányára épít. Az egyik oldalon adott a kérelmező, aki valamiben segítséget szenved, valamilyen gondja van, s nem rendelkezik azokkal a feltételekkel és eszközökkel, amelyekkel képes problémáit megoldani; a másik oldalon pedig a technikai szakember áll (az eljárásokat működtetni képes hivatalnok, a pszicho-pedagógiai ismeretekkel rendelkező nevelési tanácsadó stb.), aki – tökéletesen birtokában lévén a szükséges elméleti vagy gyakorlati szakismeretnek – megadhatja a kellő választ.

Az orvost mintázva, a szociális munkás is a „diagnosztizálás, majd gyógyjavallat” paradigmájához igazodik. Kezdetben megfigyeli „páciensét”, a klienszt. Lajstromba veszi szociális inadaptációjának vagy peremhelyzetének tüneteit, s ezekre rávetíti a pszichológiai, pszicho-pedagógiai vagy szociológiai értelmezési rendszerek sablonjait, hogy így olyan diagnózishoz jusson, amely egyszerre jelöli ki az alkalmazkodni képtelenség természetét és okait. Majd meghatározza az alkalmazandó kezelésmódot, a receptre hol pénzjuttatást, hol átnevelő vagy gyógyító szolgáltatásokat ír fel. Kétségtelen, a szociális problémák olykor kevésbé adnak módot objektív körleírásra, s így, ellentétben a tisztán fiziológiai közelítéssel, a másik ember megközelítése teljesen feloldódik a kapcsolat „emberi dimenziójában”. Mindazonáltal a beavatkozásnak ezt a modelljét leljük fel mindenütt – a tisztán „adminisztratív” eljárásoktól, ahol csak egy jogsultság vagy egy szolgáltatás megszerzéséről van szó, egészen a nevelési vagy átnevelési programokig, amelyekben a résztvevők személyközi kapcsolatainak természetesen kitüntetett szerepe van.

Nem nehéz átlátni, hogy az RMI szerződésen alapuló technikája megbolygathatja egy ilyen modell stabilitását. Mindez persze csak potenciális lehetőség, hiszen az a partneri és egalitárius logika, ami ehhez szükségeltetik, könnyen semmivé válhat, a technicista modell megújított, rafináltabbá tett formájává züllyhet, ha a szerződéskötés csak szemfényvesztő látszat, s ha a technikus szemléletet nem váltja fel egy olyan, amely a másikban nem segélyeztetet, hanem helyzetéért felelős tárgyalópartnert lát.

* * *

Mint látjuk, az RMI jelentette kihívások mindegyikére igaz, hogy csak akkor felelhetünk meg neki, ha a többinek is megfelelünk. A beilleszkedési szerződés által létrehívott partnerviszony-modell csak akkor bontakozhat ki, ha vállalkozunk a merev keretek fellazítására, s mind több szerepet juttatunk a helyi terepen zajló innovációnak. Ezek azonban csak akkor adnak kézzelfogható eredményeket, ha lassacskán körvonalazódnak a szolidaritás új formái, s megújulnak a társadalmi kötelekről vallott nézetek. Ha mindez elmarad, az RMI sem lesz több jellegtelen, a szűk-séghelyzet és a kompromisszumok nászából született törvénynél, mely tehetetlen önmozgásával teremt majd új szociális purgatóriumot, hogy legyen hova számúzni – miközben a fordí gazdaság új felvirágzására várunk – azok mind népesebb tömegét, akik kívül rekedtek a klasszikus formájú munkaviszonyon s a hozzá kötődő szociális védelmi rendszeren.

Fordította Léderer Pál

Fizessen elő az Esélyre!

Az Esély társadalom- és szociálpolitikai folyóirat.
Megjelenik évente hatszor.

Ára: 80 Ft.

Kapható minden nagyobb könyvesboltban
és a szerkesztőségben.

Megrendelhető
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B
Tel.: 266-9833/298

Serge Paugam

Milyen nehézségekkel kell szembenézniük az RMI-ellátásban részesülőknek?

Ma már ismerjük az RMI-ellátásban (Revenu Minimal d'Insertion – Beilleszkedést elősegítő minimális jövedelem – a ford.) részesülők főbb jellemzőit. Az első országos statisztikák szerint egy évvel a törvény megszületése után 400 000 háztartás, illetve 870 000 fő kapott ilyen juttatást. Az ellátásban részesülők többsége egyedülálló (76%), illetve gyermeke(n) (64%) volt. Iskolai végzettségük alacsony volt, 70%-uk legfeljebb az Elemi Iskolai Végbizonyítványig, illetve az alsó középiskola záróosztályáig jutott el, míg a 25 és 59 év közötti népesség körében mindössze 30%-nak ilyen alacsony az iskolázottsági szintje. Az RMI-ben részesülők közel 80%-a állástalan, és ez utóbbiak feléről még az is elmondható, hogy legalább három éve nem volt semmiféle kereső tevékenysége. Egyébként aránylag fiatal emberekről van szó – ez részint abban fejeződik ki, hogy átlagéletkoruk (37,6 év) alacsonyabb, mint a 25- és 65 közötti népesség átlagéletkora (42,3 év), részint pedig abban, hogy az RMI-ben részesülők körében valóságos súlyuknál nagyobb arányban szerepelnek a 25-29 év közöttiek (29%-os az arányuk, míg a francia népességen belül e korcsoport csupán 15%-kal képviselteti magát). Nagyjából már ezeknek az általános adatoknak az alapján is meghatározhatjuk, hogy milyen természetű nehézségekkel kell megküdeniük az RMI-ben részesülőknek: a gondok részint arra vezethetők vissza, hogy az érintett személyek tartósan kiszorultak a munkaerőpiacról, részint arra, hogy társadalmi, illetve családi kapcsolataik meggyengültek.

Mindebből persze nem következik az, hogy ez a népesség homogén lenne, illetve hogy az RMI-ben részesülőkre az életutak, az adottságok és a hátrányok azonossága lenne jellemző. A Centre d'Etude des Revenus et des Coûts (Jövedelmeket és Kiadásokat Elemző Intézet) első adatai valójában azt mutatják, hogy igen nagyok az eltérések e népességen belül a létviszonyok illetve a gazdasági és társadalmi életben való részvétel formái tekintetében. E megállapítás típusalkotásra készíti a ku-

* Les allocataires du RMI face a leurs difficultés. In: Une dette sociale: le RMI. Éditions L'Harmattan, 1992.

tatót. Persze erre nem azért van szükség, hogy megfeleljünk egy, a társadalomtudományok terén hagyományossá vált elvárásnak. Egyszerűen azért jelentkezik parancsoló szükségszerűségként ez az igény, mert egy ilyen tipológia mutathatja meg, hogy milyen kapcsolatban állnak az RMI-ben részesülők a modern társadalommal, illetve hogy milyen hatásai vannak ennek a szociálpolitikai gyakorlatnak. Ugyakkor ügyelnünk kell arra is, hogy ne különítsük el mereven egymástól az egyes típusokat, mert hiszen így szem elől tévesztenénk azokat az általános folyamatokat, amelyek előidézik, hogy sokan kiszoruljanak a munka világából, romoljanak a létfeltételeik, illetve gyengüljenek a kapcsolatrendszereik. Ha tehát átfogó ismereteket akarunk szerezni az RMI által érintett lakosság jellemzőiről, illetve ha képet akarunk alkotni ennek az újfajta szociálpolitikai gyakorlatnak a hatásairól, továbbra is a társadalmi valóság megismerésének nélkülözhetetlen eszköze marad a kellőképpen megalapozott típusalkotó tevékenység(...).

A beilleszkedésre vonatkozó spontán tipológiák

Az RMI-program megvalósításában közreműködők – s főképp azok, akik országos vagy megyei szinten, netán egy Helyi Integrációs Bizottság szintjén felelnek e program megvalósításáért – hajlamosak arra, hogy a terep gyakorlati megismerése során kialakított kritériumok alapján osztályozzák az ellátásban részesülőket. Így például olyan kategóriákkal találkozhatunk, mint a „beilleszthető” és a „nem beilleszthető”; a „foglalkoztatható” és a „nem foglalkoztatható”; más szóval olyan kategóriapárokkal, amelyek aszerint különböztetik meg az embereket, hogy kiknek a számára nyújthat hasznos segítséget a közösség, és kik azok, akiknél úgy mond, nem lehet segíteni. Finomabb megközelítéseket is alkalmaznak, olyanokat, amelyek már túlmennek a kétpólusú kategóriapárokon. Így egyfelől megkülönböztethetők azok, akiknek mindenképpen van esélyük rá, hogy álláshoz jussanak a munkaerőpiacon, függetlenül attól, hogy milyen segítséget kapnak ehhez a közösségtől; másfelől vannak olyanok, akik esetében a nehézségek halmozódása miatt huzamosabb segítségnyújtásra van szükség, és végül ebben az osztályozási rendszerben is ott a „maradék”, akikkel kapcsolatban kívánatosabb lenne lemondani a visszaillesztési célokról. Az ilyen osztályozások gyakorlati célokat szolgálnak, az integrációs program előmozdítóinak az a törekvése fejeződik ki bennük, hogy az érintett népesség jellemzőihez igazítsák tevékenységüket. Az is megállapítható, hogy az említett osztályozások implicit módon a sikeres és kívánatos visszaillesztés céljaként az újbóli elhelyezkedést jelölik meg, s nem vesznek tudomást a munkaerőpiacra nehezedő strukturális feszültségekről.

Valójában a visszaillesztés hagyományos fogalom marad. A szociális munkások maguk is kételkednek abban, hogy minden esetben megfelelőek-e az eszközeik. Így például kérdésesek az eszközök az olyan RMI-ben részesülők esetében, akik nehezen alkalmazkodnak a felajánlott át-

képző tanfolyamokhoz – hol a fekete munkavállalás miatt, hol mert léteznek a létfeltételek bizonytalanságát ellensúlyozó, sajátos helyi megoldások, illetve a deklasszáció megakadályozására kialakított, az egyén korábbi státuszának visszaszerzésére irányuló individuális stratégiák. Ilyesfajta tények ismeretében a szociális ügyekkel hivatásszerűen foglalkozók gyakran jutnak arra a következtetésre, hogy az ellátásban részesülők jelentős részének valójában már sikerült beilleszkedniük!

A hivatalos, illetve társadalmi szóhasználat sokféleségét ismerve a tudományos elemzésekben célszerű tartózkodnunk a beilleszkedés fogalmának használatától. Pontosabban a beilleszkedés fogalmát, abban az értelemben, ahogyan ezt a terminust a szociális mezőben jelenlévő aktorok és intézmények használják (akárcsak a szegénység vagy a munkanélküliség fogalmát) csupán előzetes fogalomnak tekinthetjük(...).

Munkaerőpiaci pozíció és társadalmi kötelékek

Az RMI-ben részesülők nehézségeinek elemzésekor felhasználhatjuk azt a hipotézist, amely szerint az emberek gazdasági és társadalmi pozíciója hosszabb folyamat eredményeként válik törékennyé. E folyamat tanulmányozásakor figyelembe vehetjük, hogy a társadalmi aktorok milyen módon kapcsolódnak be a modern társadalom cserekapcsolataiba, és a szakmai beilleszkedés nehézségeinek elemzését összekapcsolhatjuk a különböző mikroközegek (család, szomszédság, térbeli közelségen, illetve szolidaritáson alapuló hálózatok) keretében működő, személyközi kapcsolatok vizsgálatával. Fontos az is, hogy az RMI-ben részesülőknek a társadalmi rendszerhez fűződő viszonyát ne csupán abból a szempontból elemezzük, hogy magatartásuk megfelel-e a közösségi normáknak, vagy sem. Megítélésem szerint célszerűbb lehet, ha a társadalmi kapcsolatok átrendeződését vesszük vizsgálat alá, mégpedig azt tanulmányozva, hogy miként hozzák létre, illetve milyen egyezkedések során módosítják azokat a szabályokat, amelyek lehetővé teszik a kapcsolatrendszerek fennmaradását. Ma már tudjuk, hogy a szocializációs intézmények nem jelentenek túlságosan erős kényszert az egyéni magatartások terén, és azzal is tisztában lehetünk, hogy egyénektől, illetve csoportoktól függően a társadalmi beilleszkedésnek igen változatosak lehetnek a formái. Egyébként a társadalmi élet szabályai sem egyszer s mindenkorra érvényesek, hanem folyamatosan újratárgyalhatók.

Megítélésem szerint a gazdasági és társadalmi életben való részvétel formáit, illetve a pozíciók elbizonytalanodásának folyamatát elemezve két tengelyt, avagy a jelzőszámok két csoportját érdemes figyelembe vennünk:

1. egyfelől az egyes személyek munkaerőpiaci értékét kifejező jelzőszámokat,

2. másfelől a társadalmi kapcsolatok intenzitását kifejező jelzőszámokat, melyek azt érzékeltetik, hogy az egyének milyen viszonyban állnak különféle társadalmi csoportokkal, illetve a társadalom egészével. A töb-

bes szám (kapcsolatok) használatával azt a hipotézist is elfogadjuk, hogy a gazdasági és társadalmi életben való részvételnek sokféle formája lehet.

A jelzőszámok e két csoportja alapján átfogó képet alkothatunk azokról a nehézségekről, amelyekkel meg kell küzdeniük az RMI-ben részesülőknek. Amikor az ANPE munkaügyi szakértői elemzést készítettek RMI-t igénylő, hivatalukkal kapcsolatban álló munkanélküliekről, azt tapasztalták, hogy ezek jobbára olyan személyek, akik több éve feliratkoztak az ANPE listáira, és akik számára már felajánlottak különféle átképzési lehetőségeket. Vagyis: az RMI-ellátásban részesülők között jelentős számban vannak jelen a szakmailag deklasszálódottak, akiknek munkaerőpiaci értéke általában csekély. Ugyanakkor megfogalmazhatjuk azt a hipotézist is, hogy az RMI ellátásban részesülők körében több csoportot is el lehet különíteni az elhelyezkedési esélyek alapján. A csoportosítás során az életkort, a diploma jellegét, a szakképzettséget, a szakmai életutat, a munkában eltöltött évek számát, és az egészségi állapotot kifejező indikátorokat érdemes alkalmazni. Célszerű ezen túlmenően figyelembe venni a lakóhelyet is, hiszen jól tudjuk: egy ember munkaerőpiaci értéke nagy mértékben függ attól, hogy mennyire dinamikusan fejlődik lakókörzetének gazdasági élete, illetve hogy mennyire hatékony az adott körzetben alkalmazott foglalkoztatáspolitikák.

Hasonló eljárás követhető a társadalmi kapcsolatok intenzitását kifejező jelzőszámok esetében. Ismeretes például, hogy a hosszan elhúzódó munkanélküliség a szociális kapcsolatok meggyengülését eredményezheti, mivel a posztindusztriális társadalmakban is a szakmai kapcsolatok játsszák a legfontosabb integráló szerepet. Azt is jól tudjuk, hogy a „nem tipikus” (vagy „periférikus”) állások – amelyek napjainkban a franciaországi álláshelyek egyötödét teszik ki – integrációs problémák forrásai lehetnek, mindenekelőtt a képzetlenebb dolgozók esetében. A munkásnegyedek társadalmi kapcsolatrendszerét vizsgáló kutatások rámutattak arra is, hogy bomlásnak indult a társadalmi kapcsolatok szövődéke, illetve hogy az elsődleges szolidaritási formák meggyengülése és a kommunikáció hiánya következtében valóságos űr keletkezett ezekben a körzetekben – főképp azóta, hogy már nem beszélhetünk „vörös övezetekről”. François Dubet szerint „a munkásöntudatnak már csak egyes elemei élnek tovább, amelyek már sem általános mozgalmában, sem valamilyen szilárd meggyőződésben nem fejeződnek ki.” Hasonló megállapításokat tehetünk számos falusias településsel kapcsolatban is, ahol jócskán megfogyatkoztak a cserekapcsolatok és a társas érintkezés szinterei. Végezetül ne feledkezzünk el a családstruktúra olyan változásairól sem, amelyek az elbizonytalanodó helyzetű családoknál gyakran járnak együtt a társadalmi kapcsolatok meggyengülésével. A csonka családok, illetve az egyedülállók számának növekedése ugyanis a legtöbbször növeli a sebezhetőséget – főképp a hátrányos helyzetűek esetében. Mindezek alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy az RMI-ben részesülőknek – tartós elszigeteltségük következtében – az emberi kapcsolattartás terén is komoly problémákkal kell megküzdeniük. Sokuknak nincs rendszeres kapcsolatuk a családjukkal, másoknak semmiféle családi kötődésük sincs. A gaz-

dasági és társadalmi életben való részvétel intenzitásában mutatkozó különbségek alapján is több csoportot különböztethetünk meg. Így például célszerű figyelembe venni a lakóhely, illetve a lakás jellemzőit, mivel e tényezők hatással vannak a családi és társadalmi viszonylatok alakulására éppúgy, mint a családi otthonon kívül végzett tevékenységekre, legyenek azok szakmai vagy egyéb természetűek.

A társadalmi jelzőszámok fentiekben bemutatott két csoportjának alkalmazását egyebek között az a tény is igazolja, hogy a Saint-Brieuc-ben végzett vizsgálatunk során összefüggést találtunk az egyének munkaerőpiaci értéke és társadalmi kapcsolataik intenzitása között. Abban az esetben, ha a társadalmi környezet elismeri egy munkanélkülről, hogy értéket képvisel a munkaerőpiacon, vagyis ha úgy vélekednek vele kapcsolatban, hogy van esélye az elhelyezkedésre, az ANPE munkatársai valóban felajánlanak számára álláshelyeket, esetleg olyan megoldásokat is, amelyekkel növelheti képzettségi szintjét. Az ilyen esetekben biztosra vehető, hogy az egyén társadalmi kapcsolatai elsősorban az álláskeresésen, illetve a munka világával és az elhelyezkedést segíteni hivatott személyekkel fenntartott kapcsolatain alapulnak, és ez akkor is így van, ha az illetőnek elhelyezkedési gondjai vannak, illetve ha nem is elégítik ki őt teljesen a számára felajánlott álláshelyek. Az is megállapítható, hogy az e típusba sorolható munkanélküliek identitása szempontjából meghatározó jelentősége van a munkának, és ezen belül is az alkalmazotti munkaviszonynak.

Ha viszont egy inaktív személy – például életkora vagy egészségi állapota miatt – nem bizonyul értékesnek a munkaerőpiacon, akkor fennáll a veszélye annak, hogy a korábbinál törékenyebbé válnak társadalmi kapcsolatai: a szakmai tevékenység, illetve az elhelyezkedési perspektívák hiánya csökkentheti az interakciók esélyét, és ez a helyzet könnyen idézhet elő elszigetelődést. Ugyanakkor az, aki tisztában van azzal, hogy nehezen juthat álláshoz, az kárpótlást kereshet a társadalmi kapcsolatok terén. Így például, ha a gyermeküket otthon nevelő anyáknak nehézségeik támadnak, felhagyhatnak az álláskereséssel, és kérhetik a szociális munkások beavatkozását. Ilyenkor nyilvánvalóan a szülői szerepkörrel összefüggő tevékenységeiket próbálják meg társadalmilag elismertetni. Ebben az esetben az egyén társadalmi kapcsolatai elsősorban a gyermekeihez fűződő kapcsolatokon, a háztartási munkán és bizonyos fokig a szociális ügyekkel hivatásszerűen foglalkozókkal folytatott interakciókon alapulnak. Ugyanakkor a munkaerőpiacról való visszahúzódásból eredő hátrányokat – mint erről még szó lesz – a feketén végzett munkatevékenység is ellensúlyozhatja.

Végül azt is tapasztalhattuk, hogy nagyon erős összefüggés mutatható ki az egyének kimondottan gyenge, a különféle hátrányok halmozódására visszavezethető munkaerőpiaci pozíciója és a társadalmi életbe való integrálódásuk alacsony foka között. Ez esetben a társadalomtól való elszakadásról kell beszélnünk, ami egyfelől a mindennapi életvitel biztonságához és egyensúlyához nélkülözhetetlen lakás hiányában, másfelől a társadalmi kapcsolatok gyengeségében vagy hiányában nyilvánulhat meg.

A CERC keretében végzett vizsgálat összes adatának feldolgozása, statisztikai elemzése lehetővé teszi majd ezeknek az összefüggéseknek az igazolását, netán újabbaknak a feltárását. Ugyanakkor az első rendelkezésre álló adatok alapján már most is megkülönböztethetünk három típust az RMI ellátásban részesülők között aszerint, hogy az illetők hogyan vesznek részt a társadalmi és gazdasági életben.

Az első típushoz közelállókra a gazdasági és társadalmi életben való részvételük bizonytalansága jellemző. Az ő nehézségeik arra vezethetők vissza, hogy szakképzettségük hiányos, illetve nem illeszkedik megfelelő módon a munkaerőpiaci igényekhez. Ugyanakkor még bíznak abban, hogy újra – vagy életükben először – sikerülhet stabil álláshoz jutniuk. Egyébként ha ezekben az esetekben megfigyelhető is a szociális kötődések gyengülése, a munka világával fenntartott kapcsolatok lehetővé teszik a közösséghez fűződő kapcsolatok zömének fennmaradását.

A második típusba tartozók – életkoruk, gyenge egészségi állapotuk, megfelelő szakmai gyakorlatuk hiánya, vagy egész egyszerűen a modern társadalom normáival és kényszereivel szemben kialakított elutasító attitűdjük miatt – jelenleg nem bízhatnak abban, hogy stabil álláshoz juthatnak, legalábbis ami a gazdaság versenyszektorát illeti. Ugyanakkor az ő esetükben sem beszélhetünk a társadalomtól való elszakadásról, mert környezetük különféle erőforrásainak mozgósításával (pl. bekapcsolódás az árnyékgazdaságba, a szociális szolgáltatások racionális felhasználása) küzdenek a társadalmi deklaszálódás ellen. Az ide tartozók társadalmi – családi kötelékei gyakran beszűkülnek, ám a mindennapi élet megszervezésében még mindig számottevő szerepet játszanak.

Végül a harmadik típushoz tartozókra nemcsak az jellemző, hogy nem tudnak álláshoz jutni, hanem az is, hogy elveszítették minden családi, illetve társadalmi kapcsolatukat. (...)

Bizonytalan részvétel a gazdaság és társadalom életében

Az RMI ide tartozó kedvezményezettjeinek munkaerőpiaci értéke alacsonynak, illetve inadekvátnak bizonyult. Példaként említhetjük azoknak a fiataloknak az esetét, akiknek alacsony képzettségük miatt még sosem volt stabil állásuk. Az ő esetükben a legnagyobb problémát státusuk tartós bizonytalansága jelenti: sok esetben átképző tanfolyamokon vesznek részt, helyzetük gyakran átmenetet képez a munkanélküliség és a foglalkoztatottság között, többnyire részidőben vagy meghatározott időtartamig foglalkoztatják őket, kompenzatív céllal juttatják kisegítő munkákhoz, stb. Érdemes megemlíteni, hogy egyesek 35., netán a 40. életévükig is eljuthatnak úgy, hogy még sosem volt biztos állásuk. Ugyanakkor a szakmai tevékenység továbbra is központi szerepet tölt be az életükben. Hivatkozhatunk az újonnan deklaszálódókra is, akik gyakran 40. évük felett veszítik el állásukat, de akik – akárcsak a fiatalok – azt tapasztalják, hogy képzettségük nincs összhangban az egyre szelektívebben működő munkaerőpiaccal. Ezek a munkások, akiket általában az ipari szerkezet-

váltás miatt bocsátottak el üzemükből, munka nélkül nem tudják az életüket elképzelni.

A RMI-ellátásban részesülők e csoportját leginkább a munka világával fenntartott kapcsolataik alapján lehet jellemezni. Ha képzettségük, mint láthattuk, nem is elegendő ahhoz, hogy azonnal álláshoz jussanak a gazdaság versenyszektorában, semmi nem zárja ki, hogy egy átképzési folyamat nyomán stabil munkahelyre kerüljenek. Egészségi állapotuk nem gátolja munkavégzésüket, és többségük olyan földrajzi körzetben lakik, ahol a gazdaság működésmódja alapján reális az újraalkalmazás esélye.

A munkanélküliség illetve a munkaerőpiaci pozíciók bizonytalansága hatással van a társadalmi kapcsolatokra. Emlékezhetünk a Paul Lazarsfeld kutatócsoportja által végzett egyik vizsgálatnak az eredményeire, amelynek színhelye a Bécs szomszédságában lévő Marienthal volt. Itt azt követően, hogy bezárták a város lakóinak zömét foglalkoztató üzemet, tömegessé vált a munkanélküliség. A szociológusok megállapították, hogy a munkalehetőségek szinte teljes megszűnése nyomán meglazultak a szociális kapcsolatok, tétlenség, apátia lett úrrá az embereken. Az RMI-ellátásban részesülők első típusába tartozók körében hasonló nehézségekkel találkoznak. Azoknál a munkanélkülieknél, akik hosszú évekig megszokták a munkát, a kényszerű tétlenség válsághoz vezet, s az első időben arra készíteti őket, hogy elforduljanak a társadalmi élettől. Ez történt például egy 41 éves munkanélkülivel, akin keserűség és szorongás lett úrrá: „Senki sem tett nekem szemrehányást, sem a feleségem, sem a gyerekeim. De én személy szerint mégis hibásnak éreztem magamat. Úgy éreztem ... még a szomszédok előtt is ..., hogy én vagyok a hibás, amiért állás nélkül maradtam. Odáig fajult a dolog, hogy ki sem mozdultam otthonról. Szégyelltem magam, féltem attól, hogy meglátnak...” Ilyen helyzetekben gyakran előfordul, hogy a családi életben keresnek kompenzációt az emberek, már amennyiben van lehetőségük rá, hogy a keretek között alakítsanak ki egyfajta érzelmi egyensúlyt. Látnunk kell ugyanakkor, hogy az egyének pozícióinak megrendülése, illetve társadalmi kapcsolataik meggyengülése esetenként valamilyen családi törésre (válásra, szétköltözésre) vezethető vissza.

A legfiatalabbak általában könnyebben viselik a bizonytalan élethelyzeteket, és esetenként a munka világán kívül próbálkoznak támaszt, szolidaritást nyújtó kapcsolatrendszerek kiépítésével. Ezt példázza annak a 27 esztendőes értelmiséginek az esete, aki kudarcba fulladt egyetemi tanulmányai után művészkörökben próbálkozott identitása újraépítésével. Mások, akik hátrányosabb helyzetből indulnak, óriási energiákat mozgósítanak annak érdekében, hogy kikerüljenek a kátyúból, és ha nem is stabil álláshoz, de legalább elégséges, az anyagi válság periódusait elkerülhetővé tevő jövedelemhez jussanak – ami az ő esetükben a minimálbér (SMIG) szintjét jelenti. Egy munkásszármazású fiatal apa – akinek még sosem volt három hónapnál hosszabb munkaviszonya – például így beszél arról a vágyáról, hogy álláshoz jusson: „Adjatok bármilyen munkát, legyen az utcaseprés, sírásás vagy vécépucolás, nekem teljesen mindegy. A lényeg az, hogy legyen fizetésem, hogy rendesen fizessenek, még ha

csak a garantált minimálbért kapom, az sem érdekel. (...) Én melőzni akarok, fizetést akarok hazavinni a feleségemnek és a gyerekeimnek, én csak ennyit akarok és semmi mást. Valahogy ki akarok kecmeregni a slamasztikából.”

Az interjú vizsgálat első eredményei alapján már kirajzolódnak bizonyos különbségek a fenti típusba tartozók magatartása között. Nagy különbségek mérhetők például a képzettségi szinttől függően. A tapasztalatok szerint az iskolázottabb fiatalok gyakran megpróbálják előnyösen kihasználni a bizonytalanság időszakait, amelyeket egyébként is csak időlegesnek tekintenek. A kulturálisan hátrányos helyzetűeknek viszont nincs lehetőségük arra, hogy ezt az élethelyzetet egy új identitás megalkotására, vagy más életforma kialakítására használják fel. Ők továbbra is a hagyományos munkatípusokhoz kötődnek, és legfőbb céljuk, hogy a lehető legrövidebb idő alatt változtassanak helyzetükön. Ugyanakkor az e típusba tartozók mindegyikére jellemző (beleértve a statisztikai szempontból igen kis súlyt képviselő értelmiségieket is), hogy nehezen tudnak beilleszkedni a munka világába. Ennek következtében létfeltételeik bizonytalanná válnak, és az esetek egy részében szociális kapcsolatrendszerük is meggyengül.

Amennyiben az RMI e kedvezményezettjeinek van esélyük az elhelyezkedésre, fontos számukra, hogy milyenek voltak az ezt megelőző időszakban az átképzési lehetőségek, illetve az elhelyezkedni akaróknak nyújtott segítség formái. Ha az érintettek az RMI-szerződés keretében fordulnak valamely szociális intézményhez, megtörténhet, hogy a versenyz gazdaság szférájában kínálnak fel nekik valamilyen elhelyezkedési lehetőséget, feltéve, hogy az adott körzetben már kiépültek ennek feltételei. Ebből nem következik az, hogy az RMI-szerződéssel rendelkezők két másik típusába tartozók ne köthetnének elhelyezkedési szerződést, de megfogalmazható az a statisztikailag még igazolandó hipotézis, hogy számukra jobbra köztámogatással létrehozott, illetve piaci munkalehetőséget kínálnak fel (például a közhasznú munkák, helyi beilleszkedési programok keretében).

Még túl korai lenne jóslatokba bocsátkozni azt illetően, hogy milyen hatással lesz az RMI-ellátás erre népességre. Az interjúk első eredményei alapján a megkérdezettek által elmondott tapasztalatokból kiindulva csupán annyit állapíthatunk meg, hogy eltérés van az RMI-ben részesülők aspirációi és az RMI nyújtotta lehetőségek között. Minthogy továbbra is erősen kötődnek a munka hagyományos értékéhez, az RMI és a beilleszkedést segítő felajánlott lehetőségek csak kis mértékben felelnek meg identitásukra vágyaiknak. Azokat a közhasznú munkákat és tanfolyamokat, amelyeket a beilleszkedést hivatalból segítők az újbóli elhelyezkedést előkészítő lépcsőkért felajánlhatnak, az e csoporthoz tartozók ritkán tartják megfelelő megoldásnak. Tudatában vannak a kockázatnak, hogy megmaradhatnak a munkanélküliség és foglalkoztatottság közötti köztes pozícióban, és ennek megfelelően leértékeltnek érzik magukat. Egy 41 éves üzemi munkás így beszélt erről: „Nagy nullának néznek. Nagy nullának. Ezentúl TUC (Travail d'Utilité Public – Közhasznú Mun-

ka – a ford.) vagy TUS (Travail d'Utilité Sociale – Szociális Szempontból Hasznos Munka – a ford.) a neved, és akárhová beoszthatnak anélkül, hogy megkérdeznék a véleményedet. Abban a pillanatban, ahogy munkanélküli lesz belőled, úgy kezelnek, mintha hülyébb lennél a többiek-nél.” Még erősebben fogalmazódik meg ez az érzés azokban az emberekben, akik az RMI-ellátásba való bekerülésük előtt már több tanfolyamot végeztek el, de ez nem hozott érzékelhető előrelépést a számukra. Sokan közülük keserűen, rossz érzéssel fognak bele egy újabb kísérletbe, miként az a 25 éves férfi is, aki megvallotta, hogy csak azért írta alá a beilleszkedési szerződést, mert nem volt más választása: „Mert amikor kapsz egy ilyen ízet (felmutatja az idézet), ez bizony fenyegetés... az van ráírva, amennyiben nem jelenik meg, puff, megszüntetik az RMI folyósítását. Higgye el, ezek komoly fenyegetések, ezek nagy nullának néznek bennünket. Nincs választása az embernek. Így van ez. Akár meg is döglöhetesz, ők tojnak rá.” (...)

A munkaerőpiacról való kiszorulás kompenzált formái

Egyesek hajlamosak arra, hogy az „alkalmazhatatlan” személyeket olyan „nehéz esetekként” kezeljék, akiknek az ellátását ilyen vagy olyan formában mindenképpen fel kell majd vállalniuk. Ilyenkor azután, mivel rájuk nem terjed ki az elhelyezkedést előmozdítani hivatott intézkedések hatálya, eleve úgy kezelik ezeket az embereket, mint akiknek az ügye a szociális szervekre tartozik. Ez a megközelítés igencsak leegyszerűsítő, hiszen alábecsüli az RMI-ben részesülőkhöz belül azok arányát, akik ugyan valóban csak szerény értéket képviselnek a munkaerőpiacon, de a beilleszkedést hivatalból támogatók mindenfajta közreműködése nélkül is bekapcsolódnak – igaz, nem munkavállalóként – a társadalmi vérkeringésbe. E szemlélet képviselőinek az is felróható, hogy elfeledkeznek a társadalmi kapcsolatrendszerek mikroszociális szférában zajló átalakulásairól, amelyek gyakorta kicsúsznak az intézményes beavatkozások hatóköréből.

Vizsgálatunk első eredményei azt mutatják, hogy a nyugdíjkor előtt állók az RMI-t várakozási időszakként élik meg. Nem érzik úgy, hogy ez az ellátás csökkentené társadalmi státusukat, épp ellenkezőleg, inkább megkönnyebbülést hozó kordedvezményes nyugdíjazásként fogják fel a dolgot. Egyesek arra fordítják idejüket, hogy unokáikra vigyázzanak (esetenként díjazás ellenében), mások különféle helyi szervezeteknek ajánlják fel szolgálataikat, vagy karitatív tevékenységre vállalkoznak környezetükben. Ezekről az esetekről megállapítható, hogy a munkaerőpiacról való kiszorulás nem járt együtt a társadalmi kapcsolatok teljes leépülésével.

Az RMI-ellátásban olyan családok is részesülnek, amelyek korábban már kapcsolatban álltak a szociális gondoskodás intézményeivel. Egyesek például, akik a nevelési segély havonként folyósított pótlékában részesültek, már lemondtak arról, hogy újra állásba kerüljenek. Ezekben az

esetekben az egyének társadalmi kapcsolatai nem szűntek meg teljesen: a szülői szerepkörrel összefüggő otthoni tevékenységek, illetve a „házon kívüli”, az iskolával, nevelőkkel, közművelődési szakemberekkel, szociális munkásokkal fenntartott kapcsolatok kompenzálhatták – és az RMI folyósítása esetén továbbra is kompenzálhatják – a munkaerőpiacról való kiszorulást.

Emellett – főként a vidékies jellegű Cotes d'Armor tájegység területén – felfigyelhettünk az életmód és a társadalmi kapcsolatok szakmai deklasszáldást követő többféle átrendeződésére. Ilyen például a fölműveléshez való visszatérés, ami gyakran egyúttal a szülőhelyre való visszatérést is jelenti; a mezőgazdasági üzemekben való időszaki munkavállalást, a falusias érintkezési szokásokhoz való alkalmazkodást stb. Példa erre egy 48 éves kamionsofőr, B úr esete. Őt egy súlyos szakmai mulasztás miatt bocsátották el 1985-ben. Mivel tudta, hogy eredeti szakmájában aligha tudhat újra munkát találni, elhatározta, hogy Párizs mellől visszaköltözik szülőfalujába. Visszatelepülése után nagyon aktívan kereste a kompenzáló jellegű tevékenységeket, az úgynevezett hivatalos gazdaság területén kívül. Számos be nem jelentett, apróbb-cseprőbb munkára vállalkozott (csirkék éjszakai begyűjtése a falu állattartóitól, gazdálkodóknak nyújtott kisebb segítség). A falu társadalmi életében is részt vett (eljárt például a temetésekre, ami a szociabilitás egyik legbiztosabb jele).

Itt érdemes megemlíteni, hogy az RMI ellátásban részesülők e típusához tartozók maguk is képesek annak felmérésére, hogy milyen értéket képviselnek a munkaerőpiacon, és az esetek nagy részében reális képet alkotnak erről. Így volt ez például annak a munkanélküli segélyben nem részesülő 35 éves munkásnak az esetében is, akit egy Cotes d'Armor, falusi környezetben működő élelmiszeripari üzemből bocsátottak el. Gazdasági okokkal indokolt elbocsátása után jelentkezett a Munkaügyi Hivatalnál (ANPE), de sosem vehetett részt a szakmájához kapcsolódó továbbképzésben. Jól tudja, hogy saját lakóhelyének körzetében rendkívül nehéz álláshoz jutnia. Ennek ellenére úgy döntött, hogy nem költözik el, hanem itt helyben próbál kialakítani falusias környezetet a családja számára, olyan életviszonyokat, amelyek – legalábbis az ő álláspontja szerint – kevesebb kényszerrel járnak, mint a városi élet és az üzemi munka. A család komfort nélküli házban lakott, megélhetésüket szerény állattartás és a közeli gazdaságokban végzett be nem jelentett munkák tették lehetővé. Ez a munkanélküli valóban keveset ért a munkaerőpiacon, de nem az életkora vagy munkaképtelensége, hanem elsősorban lakóhelye miatt, valamint azért, mert képtelen volt alávetni magát a modern társadalom normáinak.

Az e típusba tartozó RMI-ellátásban részesülők gyakran nem értik, hogy mit jelent a beilleszkedés, illetve a beilleszkedési szerződés fogalma. Miután tisztában vannak azzal, hogy csekély értéket képviselnek a munkaerőpiacon, és már lemondtak a munkába állásról, nem várnak mást, mint az ellátás rendszeres folyósítását. Kevésbé értik, hogy mi az értelme az olyan erőfeszítéseknek, amelyek nem a munkába való visszatérést tekintik végcéljuknak.

Vajon az következik-e mindebből, hogy a társadalmi beilleszkedést előmozdítani hivatott intézkedések nem felelnek meg az érintettek e csoportjának? Nehéz erre a kérdésre válaszolnunk, mert egyelőre túl kevés megfelelő információ áll a rendelkezésünkre. Csupán azt a hipotézist fogalmazhatjuk meg, hogy jelenleg nagy a távolság a szociális szférában tevékenykedőknek a társadalmi beilleszkedéssel kapcsolatos felfogása és a bér munka világának periferiáján zajló csere folyamatok realitása között. Úgy tűnik, hogy a társadalmi életben való részvétel egyes olyan formái, melyek már az RMI bevezetése előtt is léteztek (például a feketén végzett munka) ellentétben állnak a beilleszkedés intézményesült definícióival, illetve a szociális gondoskodás szakembereinek hivatalos gyakorlatával. A szociális munkások gyakran teljesen tanácstalanokká válnak, amikor a munkaerőpiacról való kiszorulást kompenzáló szervezett formákkal találkoznak. Valószínűleg erre vezethető vissza, hogy a beilleszkedési szerződések kidolgozása az átlagosnál hosszabb időt vesz igénybe azoknál, akik már több éve munka nélkül vannak. Általában véve elmondható, hogy az érintettek nehezen értik meg, hogy mi értelme lehet egy beilleszkedési szerződésnek, ha abban nem foglalmazódik meg közvetlen célként az újbóli elhelyezkedés, illetve az átképzésben való részvétel. Egyébként az ilyen szerződések kidolgozása esetenként szakmai-etikai dilemmák elé állítja a szociális munkásokat. Vajon fel kell-e például jelenteni azokat, akik valamilyen mezőgazdasági üzemben vállalnak illegális munkát? És arra kényszeríteni őket, hogy olyan szerződést írjanak alá, amely összhangban áll a megyei beillesztési programmal? Vagy éppen ellenkezőleg: szemet kell-e hunyni a dolog felett, hiszen az ilyen tevékenységek erőteljesen hozzájárulnak a társadalmi kapcsolatok fennmaradásához? Vajon helyes-e rébeszélni egy beilleszkedési szerződés aláírására, illetve egy átképző tanfolyam elvégzésére azt, aki elutasítva a modern társadalom normáit, falusias környezetben lévő törpegazdaságon rendezkedett be a családjával? Milyen normákat kell figyelembe venni? Az össztársadalmi szintűeket, vagy inkább azokat a marginálisabbakat, amelyek megfelelnek a mikrotársadalmi környezet életét átalakító adaptációs, illetve átrendeződési folyamatoknak? Ezekre a nehéz kérdésekre nyilván kidolgoznak majd valamilyen választ az RMI-ellátásban részesülők beilleszkedésének segítségével megbízott helyi bizottságok, de azt is látnunk kell, hogy jelenleg nagyfokú a bizonytalanság és a zavar a szóban forgó populációval kapcsolatos közösségi elvárások terén.

Már említettük, hogy alaposabban kellene vizsgálni azok megoldásait, akik a munkaerőpiacról való tartós kiszorulásukat a társadalom életében való részvétellel igyekeznek kompenzálni. Ugyanakkor nem szabad túlértékelnünk ezeket a lehetőségeket, sem pedig azt gondolnunk, hogy a munkaerőpiacon gyenge pozícióval rendelkező RMI-ellátásban részesülők mindegyike képes rá, hogy eljusson egy számára kielégítőnek tűnő egyensúlyi állapotba. A kompenzáció csak viszonylagos. Terepen végzett kutatásainkból kiderült, hogy még ha egyes esetekben nem beszélhetünk is a társadalomról való leszakadásról, az egyének kapcsolatai nagyon törékenyek, s hosszú távon reális veszély a meggyengülésük vagy éppen a

felbomlásuk. Ez a helyzet például azokkal, akiknek nagyon rossz az egészségi állapota – amit esetenként még az alkoholizmus is súlyosbíthat –, valamint azokkal az egyedülélőkkel, akiket a szülők vagy távolabbi rokonok csak akkor hajlandók befogadni, ha az illetők végső válsághelyzetbe kerülnek. Egyébként ilyen segítség nélkül sokuknak kellene végtelenen rossz körülmények között tengődniük, vagy szociális otthonba, illetve elmeógyógyintézetbe kerülniük. Ezekben az esetekben az egyén társadalmi integrációja – amelyből eleve hiányzik a munka által való integrálódás előnye – igen alacsony fokú, és könnyen meg is kérdőjeleződhet a kapcsolatok törékenysége miatt.

A társadalomról való leszakadás

Az RMI-ellátásban részesülő, munkaerőpiacról kiszorult személyek közül nem mindenkinek sikerül kompenzációs lehetőségeket találnia a társadalmi életben. Megállapítható, hogy sokuknak több problémával kell szembenéznie. Ezek megfosztják őket annak esélyétől, hogy rendszeres kapcsolatban álljanak a környezetükkel. Az ilyen emberek gyakran egyedül élnek, családjukkal való kapcsolatuk megszűnt.

A társadalmi kapcsolatok hiányának egyik fontos indikátora az, ha bizonytalan az illető lakhatási jogcíme, vagy ha nincs lakása. A hajléktalanok és az önkényes lakásfoglalók helyzetét ma már jól ismerjük. Párizsban és más nagyvárosokban drámai helyzeteket hoz létre ez a probléma. 1989-ben a „Maison de Nanterre” nevű ideiglenes szálláshelyen például 60 000 „vendégéjszakát” regisztráltak. Az esetek többségében rendszerőrkocsikon odaszállított „clochard”-okról volt szó, akik közül 8000 rendszeres kliens volt, de csak kevesen részesültek RMI-ben.

Az e típusba tartozók számára nehezen eldönthető dilemmát jelent, hogy igénybe vegyék-e egyáltalán az RMI-t. Társadalmi kötelekeikből kiszakadva felméri, hogy milyen alacsony a státusuk a munkaerőpiacon, és azt is, hogy milyen nagy erőfeszítéseket kellene tenniük helyzetük javításáért. Látják az RMI előnyét is, hogy ti. ez rendszeres jövedelmet nyújt, de látják a hátrányait is: ha igénybe veszik, akkor olyan ellátó intézmény keretébe kerülnek, amelynek előírásai szigorú fegyelmet követelnek meg. Így például azoknak, akik kérelmezték az RMI-t, s ebből következően egy szociális rehabilitációs központ lakóivá váltak, döntésük meghozatalakor le kellett mondaniuk mindazon szabadságokról, amelyek az összes nehézség ellenére együtt járnak a marginális vándorlétmóddal. Ez történt például azzal a nőtlen, 57 éves munkanélkülivel, aki 40 éves munkaviszony után hosszú időre teljes mértékben munkanélküli lett. Ez idő alatt helyzete gyorsan romlott, s végül jövedelem, lakás és családi kapcsolatok nélkül maradt. Ekkor már koldulni kényszerült mindaddig, amíg nem sikerült megkapnia az RMI-t. Szavai szerint „Az RMI arra jó, hogy megtiltsák az embereknek, hogy az utcán kolduljanak.” Jelenleg a nanterre-i otthonban van szálláshelye, és úgy látja, hogy ennek a helyzetnek mindent összevetve, nagyobbak az előnyei, mint a hátrányai: „Itt

van egy főnökség fölöttünk, amely megszab bizonyos dolgokat.(...) Ha itt laksz, kevesebb a gondod, nem fizetsz lakbért, gázt, villanyt. Ha kijön a lumbágód, kórházba visznek. De ha egy garzont bérlek, és veszekedős szomszédaim vannak, ugyan kitől kérhetnék segítséget?" Nyilvánvaló, hogy ez esetben az RMI elfogadása mögött nem valamiféle beilleszkedési stratégia húzódik meg, hanem csupán az a vágy, hogy illető megóvja magát a marginális életmóddal együttjáró bajoktól. Egyébként ez a munkanélküli nem is tud más jövőt elképzelni magának, mint azt, hogy 60 éves korában majd elhelyezik az idősök otthonába.

Pusztán azért, mert a nagyvárosokban láthatóbbak a társadalomról leszakadók, tévedés lenne azt gondolni, hogy a vidéki környezet mindig biztosítja a társadalmi beilleszkedést. Persze nyilvánvaló, hogy a kisközségekben – már csak a lakóhely, illetve a tágabb környezet jellemzőiből következően is – több lehetőség kínálkozik a munkaerőpiacról való kiszorulás kompenzálására, de az elszigetelődés számos példájával találkozhatunk ezeken a településeken is. S esetenként maga a társadalmi élet is csökevényes. Vizsgálódásaink során a testi és lelki nyomorúság számos olyan esetével találkoztunk, amelyek legalább részben az emberhez méltatlan létviszonyokra vezethetők vissza, illetve arra, hogy az adott közegben szétzilálódtak az emberi kapcsolatok. Ezt mutatja például C. úrnak, ennek a 40 éves férfinak az esete, aki korábban mezőgazdasági kisüzemben segítő családtag volt, és aki szülei halála óta egyedül él egy egészségtelen és szinte romos kis tanyasi házban. A portát képtelen rendben tartani – a beton padlózatot például vastag és csúszós sár borítja. Egész nap egyedül van otthon, egyetlen elfoglaltsága az, hogy ennivalót készít magának. Egészségi állapota siralmas. Epilepsziás (ahogy ő mondja: „el szoktam esni”), de továbbra is fogyaszt alkoholt, amitől egyre romlik az állapota. Nővére az egyetlen olyan lény, akihez még családi szálak fűzik. Ő egy szomszédos házban él, de nem nyújt neki semmiféle segítséget. E problémahalmaz ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy már többször töltött három hónapot a körzet pszichiátriai kórházában.

A társadalomból kiszakadók gyakran alkoholizálnak. Egyesek még azt is állítják, hogy némely ellátottak nyomorúságát maga az RMI okozza. Szarkasztikus megjegyzéseket lehet hallani azokról a megrögzött alkoholistákról, akik a nekik folyósított pénzből isszák le magukat. Tény, hogy gondos és áldozatkész személyek – szociális munkások és önkéntes segítők – folyamatos és hatékony támogatása nélkül nagy az esélye annak, hogy ezek a családi és társas kapcsolatok nélküli RMI-kliensek bajaikra, kudarcaikra az italban keressenek vigaszt.

Ha a beilleszkedés valóban egyet jelent a modern társadalomra jellemző cserekapcsolatokban való részvétellel, illetve az innovációk átvételével, bizonyos, hogy e kliensek számára rendkívül nehéz lesz a „visszailleszkedés”. Ebből azonban nem szabad azt a következtetést levonni, hogy az RMI felesleges vagy éppen diszfunkcionális intézmény lenne azok számára, akiket a társadalomból kiszorulás fenyeget. Számos bizonyító erejű példát említhetnénk arra, hogy az RMI javította a társadalmi cserekapcsolatokban való részvételt. Olyanok számára, akik korábban nem ren-

delkeztek semmiféle jövedelemmel, lehetővé tette például, hogy életükben először bankszámlát nyissanak, hogy társadalmi biztonsághoz jussanak, hogy falujukban vagy lakónegyedükben közhasznú munkát végezzenek, és hogy kapcsolatokat alakítsanak ki, vagy élesszenek fel környezetükben. Aligha vitatható, hogy az RMI „megtartó” funkciót tölt be mindazok számára, akiket „marginálisnak” neveztem, és akik korábban nem kaptak tartós támogatást a szociális szolgáltatóktól.

Írásunkban kísérletet tettünk az RMI-ellátásban részesülők tipológiájának kidolgozására, figyelembe véve azokat a nehézségeket, amelyekkel szembe kell nézniük, vagy ha úgy tetszik, az egyéni pozíciók megrendülésének azokat a fázisait, amelyek során az egyén fokozatosan elveszíti munkaerőpiaci értékét, illetve társadalmi kapcsolatait. E munkából, mely a terepen végzett kutatás első eredményeire támaszkodik, máris levonható az a következtetés, hogy a gazdasági és társadalmi életben való részvétel formái igen változatosak; léteznek olyan mikroszociális terek, amelyeken belül a társadalmi kapcsolatok újraépülnek a társadalmi beilleszkedést előmozdítani hivatott szervek beavatkozása nélkül, továbbá hogy az RMI ellátásban részesülők egy része – az őket sújtó nehézségek ellenére – nem marad passzív a magánéletébe beavatkozó intézményekkel, illetve szociális munkásokkal szemben. E tanulmány egy folyamatban lévő kollektív kutatás egy szakasza, melynek végleges eredményei segíthetnek az új, nagyratörő szociálpolitika értékelésében.

(Ez a szöveg akkor íródott, amikor az RMI ellátásban részesülőkkel kapcsolatos folyamatban lévő vizsgálatok adatai még nem voltak teljes mértékben hozzáférhetőek. Részletesebb információk, illetve statisztikai adatok találhatóak a „Documents du CERC”, a „La Documentation Française” 98. füzetében.)

Fordította Bajomi Iván

Isabelle Astier

A beilleszkedés próbája*

Már két éve olyan kulcspozíciót töltök be, amely lehetővé teszi, hogy közelről figyeljem meg a minimális beilleszkedési jövedelem (RMI)¹ bevezetésének gyakorlati megvalósítását. Rendszeresen részt kell vennem helyi beillesztő bizottságok (CLI) ülésein, találkoznom kell a rendelkezés különböző szereplőivel: szervezetekkel, szakképzési központokkal, szociális munkásokkal, községi társadalmi akcióközpontokkal, városi és megyei képviselőkkel és különféle érintett közhivatalokkal. E munka során jelentős mennyiségű anyagot gyűjtöttem össze. Ebben a cikkben arra vállalkozom, hogy aprólékosan feltárjam a beillesztési intézkedések és akciók tartalmát, és azokat a vitákat is, amelyeket egyes helyi beillesztő bizottságok folytatnak. Ezeknek a fórumoknak egyedi helyzetekkel kell foglalkozniuk, és valóra kell váltaniuk a hús-vér kedvezményezett és a közhatalom között kötött gyakorlati megállapodásokat.

A különböző anyagok újraolvasása közben először az lepett meg, hogy a rendelkezés végrehajtói szemében csak akkor válik elismerhetővé az RMI jogosultjainak *méltósága*, ha valamiféle *hasznosságot* találnak náluk a mindennapi élet aktusainak *társadalmi kompetenciákká* való átminősítése révén. A *jövő lehetőségének legapróbb jelét* is a kvalifikáció halvány nyomaiból kell tehát kibányászni. Az is gyakori, hogy a támogatottat ki kell szakítani fojtogató családi kötelékeiből, amelyek meggátolják abban, hogy munkát vállaljon: a beilleszkedési szerződés ilyenkor *kvázi munkaszerződés* lesz. Ám a beilleszkedési szerződések kidolgozásával megbízott instruktorok munkájának legkényesebb része a *szükségletek megfogalmazása* marad. Végül nem szabad elfelejteni, hogy a beilleszkedési szerződés csak egy szerződés-szövevény egyik eleme, mivel kb. tíz év óta a szerződéses technika egyre népszerűbbé válik a közigazgatásban.

* In: Une dette sociale: le RMI. Éditions L'Harmattan

Méltóság és hasznosság

Az összegyűjtött anyagokból kitűnik, hogy milyen jelentést tulajdonítanak a szerződéseknek, amelyeket állandóan megújított konkrét javaslatok alapján kell megvalósítani. Így Metzben pl. egy átmeneti szállásközpont esetről esetre találja meg a szerződés konkrét pontjait: a segélyezett egy kérdőívet tölt ki, amely a szerződés kidolgozásának alapjául szolgál. A négy nagy területre – gyerekek, egészség, lakáshelyzet, jogvédelem – vonatkozó kérdőív átolvasása azonnal tájékoztat bennünket a figyelem középpontjába kerülő pontokról, amelyek körül a gyakorlati megállapodás kialakítható.

Először is vegyük észre a szándékos „kifelejtést”: munkáról itt egy szó sincs, sem munkakeresésről, sem munkával kapcsolatos tevékenységek iránti érdeklődésről. Úgy tekintik, hogy a munkábaálláshoz az érdekeltnek előbb bizonyos feltételeket kell teljesítenie: törődnie kell az egészséggel, a fogaival, a társadalombiztosításával, a gyerekei iskoláztatásával és a tanárokkal való viszonyával, részt kell vennie a lakóhelyi életben, törődnie kell a lakáshelyzetével és a lakással kapcsolatos jogaival, lakásának minőségével, eladósodásának szintjével – ezek a feltételek olyan embert határoznak meg, aki örködik a maga és övéi jólétén. E tennivalókról azt feltételezik, hogy a peremre szorult ember képtelen naponta törődni velük. A kérdőív a beilleszkedett egyén profilját rajzolja meg, amikor azt a kérdést teszi fel, hogy hogyan szervezi meg a kérdezett a gyerekeinek felügyeletét, ha munkát kap. A kérdőív arról szeretne meggyőződni, hogy az emberek igyekeznek kezeltetni magukat, érvényt szerezni lakáshoz való joguknak, tájékozódni jogaik állásáról. A gyerekek felügyeletének megoldását a nők munkábaállása kulcsának tekinti; a gondozási szolgáltatásokhoz való jó hozzájutás a munkához jutás döntőnek tekintett feltétele. A kérdőív készítője szemlátomást fél az olyan jelenségek kapcsolódásától, mint amilyen a „munkanélküliség/elhanyagoltság” vagy a „fizikai leromlás/nehézség az újbóli munkábaállásnál”. Ugyanakkor igen fontosnak tartja a jogok érvényesítését, tehát ismeretét, vagy azt, hogy a kérdezett tudja: hol lehet információt kapni. Ez a kérdőív így egyfajta memento kíván lenni a segélyezett számára, amely emlékezteti őt a beilleszkedett személyek szükségleteire és törekvéseire, mintegy azt mondván: „Íme, ezzel kell törődnie, mert mindenki ezzel törődik”, és így elvezethető odáig, hogy osztozzon egy közös élni-tudásban. Tetszik, nem tetszik, a szerződőket – több-kevesebb kényszerítéssel – eljuttatják addig a méltóságig, hogy ők is a jólét ügynökeivé váljanak, és csatlakozzanak a jóléti társadalom normáinak építéséhez.

A kilencvenes évek elején az ember beilleszkedési fokának ez a mérési módja engem azokra a diagramokra emlékeztet, amelyeket az ötvenes években a munkásnépesség emberi szintjének mérésére használtak, különösen amelyeket J.-L. Lebre²t dolgozott ki. Ezek a diagramok megrajzolták a munkás „modelljét”, és ezzel lehetővé tették a tanulmányozott családok négy csoportba osztását, jelesen megkülönböztetve közöttük „egy alsó réteget, a proletariátus alattiakat, akik menthetetlenül ember

alatti életszínvonalon élnek”.³ Akkoriban négy területet vizsgáltak: a családi költségvetés részleteit, a lakásfeltételeket, az életmódot, és a személyeket. A vonatkozó diagramok közül⁴ az élelmezési kiadásokét tekintették döntőnek a háztartások osztályozásában. A kutató az élelmezési cikkek többé-kevésbé erős szórásának az alapján mondta, hogy ez a háztartás „végre túllépett a szigorú szükségletek szintjén”. Amíg a források 50%-át élelmiszerre fordították, addig a nyomor körében voltunk. Az emberi szintet egészségügyi kritériumokon mérték: a lakás higiéniája, személyi higiénia, a katonai szolgálatra alkalmas fiatalok százalékaránya, a gyermekhalandóság, születési ráta, halálozási ráta.

1990-ben megfigyelhető a szigorúan egészségügyi érdeklődés eltűnése: nincs többé szó az RMI jogosultjainak születési vagy halálozási arányáról, személyes higiéniájáról, lakásviszonyairól, a fiatalok katonai alkalmasságáról. Jelentős hangsúlyt nyer ezzel szemben a gondozó szolgáltatások igénybevétele, különösen az olyan szakszolgáltatóké, mint a fogászat vagy a nőgyógyászat. Azt is mondhatnánk, hogy 1990-ben ez az érdeklődés egyenesen lényegivé válik a beilleszkedéssel kapcsolatban, és felváltja a táplálkozási színvonal iránti érdeklődést, amelyet az ötvenes években a munkásháztartások osztályozásában meghatározónak tekintettek. 1991-ben már nem az RMI jogosultjainak táplálkozási szintje iránt érdeklődnek, hanem a fogyasztott termékek minősége és a táplálkozás egyensúlya iránt; az érdeklődés többé nem kvantitatív, hanem kvalitatív, táplálkozástudományi.

Ugyanezt a fajta érdeklődést példázza egy Oise megyei szállásközpont beilleszkedési projektje. Ez a központ egy sor kritériumot javasol annak értékelésére, hogy beavatkozása milyen hatással volt a résztvevők beilleszkedésére. A társadalmi beilleszkedés jelzésére a következő tételket alkalmazza, melyek egyúttal a mindennapi élet megannyi társadalmi kompetenciáját is jelentik:

- házon kívül mozog, híreket továbbít kifelé;
- legalább egy óra időtartamú előadást vagy beszélgetést végig követ;
- segít játszani saját vagy mások gyermekeinek;
- az előző évben egy szociális munkás tanácsadását fogadta el mindennapi életével kapcsolatban;
- sporttevékenységet folytatott az előző hónap folyamán;
- tanácsokat vagy dokumentumokat kapott egy projekthez;
- ismeri a község polgármesterének a nevét;
- meglátogatott egy múzeumot vagy emlékművet;
- ki tudott tölteni hivatalos dokumentumokat;
- költségvetést készített;
- hallgatott lemezt az elmúlt héten;
- olvas újságot;
- le tudja írni házastársának munkáját;
- találkozik régi munkatársaival;
- legalább három ízben járt a munkaközvetítőnél az elmúlt évben;
- ingyenes buszjegye van; tagja valamilyen szervezetnek;

- van személyazonosságja;
- van telefonja;
- legalább egyszer részt vett egy helyi ünnepségen az előző évben;
- benne van a választói névjegyzékben;
- egy barátja meghívta ebédre/vacsorára;
- kapott ajándékot az elmúlt évben;
- néha elmegy valahova házastársával, szüleivel vagy barátaival.

A szemünk előtt vonulnak el a mindennapi élet apró tevékenységei, az újságolvasás, a mozizás, a gyerekek segítése vagy a barátokkal való időtöltés mint társadalmi kompetenciák. Már nemcsak a szakmai kompetenciákat tekintik társadalmilag hasznosnak, hanem a társadalmi kompetenciákat is.

Így hát a megállapodás társadalmunkban legmagasabb rendű formájának, a szerződésnek kell közvetítenie a beilleszkedés egész folyamatát, elismervén némi hasznosságot, s ezzel némi méltóságot azok számára, akik nem termelnek. Ebből arra következtethetünk, hogy a méltóság és a hasznosság együtt jár, vagy legalábbis olyan párt alkot, amely folyamatosan táplálja és előre lendíti egymást, s amelyben a méltóságot csak egy végső próbatétel, a kölcsönösség árán lehet elérni. Egy szociális asszisztens, akitől azt kérdezték: „Hogyan magyarázza meg az RMI igényjogsultnak a kötendő szerződést?”, a kérdésre így felelt: „Általában azt mondom nekik: Ön három hónapja kapja az RMI-t, a törvény szerint ezalatt beilleszkedési szerződést kellett kötnie. Ez logikus, a társadalom jövedelmet nyújt Önnek, Önnek viszont *hasznosnak* kell lennie a társadalom számára. Az RMI nem segély, hanem szociális jövedelem. Ez más. De »hasznosnak lenni« nagyon sokféleképpen lehet, pl. úgy, hogy orvoshoz fordul gyógyulása érdekében, vagy javítja kapcsolatát a szomszédokkal, vagy gyakrabban meglátogatja a gyereke tanítóját... Ez mind egy-egy módja annak, hogy egyszerre *legyen hasznára másoknak és önmagának*. Ez a beilleszkedési szerződés.”

Vajon nem a méltóság/hasznosság párt látjuk-e viszont az RMI kedvezményezettek társadalmi kompetenciáinak dühödt keresésében, amelybe a beillesztési akciók szervezői és kutatói belevetik magukat? A kilencvenes évek beillesztés-szervezőinek erőfeszítései az RMI kedvezményezettek kompetenciáinak elismerése irányába hatnak. Az arany szabály az, hogy egy beilleszkedési szerződést nem lehet az egyén hiányosságaira vagy gyengéire építeni, csak a képességeire, és a benne rejlő lehetőségekre.⁵ Arra van tehát szükség, hogy a szociális munkás – vagy ahogy egyesek nevezni szeretik: a szociális kísérő – igyekezzen megállapítani a vágyakat és képességeket. Az a feladata, hogy *felszínre hozza* az érintett kompetenciáit. A beilleszkedés szakemberei most már nemcsak az átképzést vagy a szakképzést tekintik céljuknak, hanem a *társadalmi átképzést* is. Megfigyelték, hogy megfelelő társadalmi kompetencia híján szakmunkás-bizonyítvánnyal is sokan munkanélküliek maradnak, vagy nem tudnak magasan képzett szakmunkásokká válni⁶; hogy a szakképzetlenek közül azok, akik munkát találnak, társadalmi kompetenciákról tesznek tanúsá-

got⁷; hogy a társadalmilag vagy mentálisan hátrányos helyzetű népesség társadalmi beilleszkedésének elmaradása különböző társadalmi kompetenciák hiányából fakad⁸. A szakmai beilleszkedés elmaradása nem egyedül az oklevél vagy a képzettség hiányából ered, hanem – és főleg – társadalmi kompetenciák hiányából is. A beilleszkedés kutatói és gyakorlati szakemberei számára a munkára készítés a társadalmilag hátrányos helyzetű népesség esetében a társadalmi kompetenciáik fejlesztésére való készítésen keresztül történik, ami a *követelmények és jutalmak* közötti egyensúly pedagógiáját implikálja.⁹ Az új „társadalmi-kompetencia-oktatókra” vár hát a feladat, hogy olyan kurzusokat találjanak ki, amelyek pozitív szankciókat tartalmaznak annak érdekében, hogy elvezessék az alanyokat a foglalkoztatás küszöbére. Jean-Marc Dutrenit¹⁰ a társadalmi kompetencia következő meghatározását ajánlja: társadalmi kompetenciával rendelkezni annyi, mint képesnek lenni arra, hogy minden pillanatban motiváltak legyünk, alkalmazzuk készségeinket, bizonyosságát adjuk stabilitásunknak, felelősségünknek, pozitív én-képünknek, erőfeszítésekre való készségünknek, és mindezt oly különböző területeken, mint az egészség, a gazdálkodás, a képzés, a foglalkozás, a család, a lakás, a szabadidő.

A jövő lehetőségének jele

Milyen formát ölt a beilleszkedés/méltóság/hasznosság láncolat a helyi beillesztő bizottságokban (CLI) a szerződések megbeszélése során?

A következő rövid párbeszéd azt mutatja, hogy a beillesztés fogalma gyakran inkább magára a folyamatra utal, mint a végállapotra, amelynek e folyamatból keletkeznie kellene.

„Dubois úr jelentkezett az újraelhelyezkedési tanfolyamra, de nem vették fel. *Hát ez hihetetlen! Egyáltalán odament?* Igen, igen. *Hát, ha megjelent, akkor ez nagyszerű. Mert Dubois-ról, amennyire ismerjük, azt lehet mondani, hogy ez haladás. Adjunk neki 8 hónapot.*”

A helyi beillesztő bizottság tagjai számára, pusztán az a tény, hogy ez az úr – aki nekik nagyon marginalizáltnak tűnt – egy meghallgatásra element, elegendően igazolja az RMI meghosszabbítását újabb nyolc hónapra. Vajon milyen döntést hozna egy CLI egy olyan személyről, aki ugyan szorgalmasan részt vesz a beilleszkedési szerződésében foglalt tanfolyamon, de egyébként nem válaszol a szociális asszisztens hívásaira, vagy nem hajlandó találkozni egy szociális és családi gazdálkodási tanácsadóval, aki felajánlja, hogy segít neki a gazdálkodásban? A tanfolyami részvétel és a személyes gazdálkodás közül melyik tevékenység járul hozzá jobban a beilleszkedéshez? Egyesek szerint, ha a kedvezményezett nem képes mindkét tevékenység végzésére, akkor szakaszonként kell haladni. Beillesztetni annyi, mint elindítani egy dinamikát, kiváltani egy cselekvéssort, elvezetni valakit a változtatásra való hajlandósáig; a beillesztés inkább folyamat, semmint cél. Beillesztetni annyi, mint elképzelni valaki számára egy kiutat, felkutatni a másokban *egy lehetséges jövő lega-*

próbb jelét. E legapróbb jel keresése az, ami a szakembereket nyugtalanítja, mint ezt mutatja a következő beszélgetés, egy helyi beillesztő bizottság üléséről:

„*Szociális munkás:* Áttérünk azokra, akik lakókocsiban élnek. Nincs állandó lakóhelyük, a dossziéjuk sokat utazik. ... Ezt a szerződést nem volt könnyű megkötni... A férfi továbbra is igyekszik eltávolíttatni a tetoválásait – ezzel kapcsolatban tudni kell, hogy az egész arca tetoválva van. *Alprefektus:* Vándorló vagy marginális? *Szociális munkás:* Marginális... Van családja, időnként meg is látogatja őket, de elhagyta a családját, hogy a maga életét élje. De halad a dolog... *Alprefektus:* Kezdi összeszedni magát lassacskán... Érdekes história ez a tetoválással, van benne valami szimbolikus, talán annak a jele, hogy vissza akar illeszkedni... *Szociális munkás:* Igen, de ugyanakkor nagyon nehéz elérni, hogy vállalja a társadalombiztosítás. Most éppen a területi pénztárral tárgyalunk, de nehéz a dolog. Igaz, most próbálják megfordítani a marginalizálódási folyamatot. *Alprefektus:* Jó, hát van remény... *Szociális munkás:* Igen, másrészt a nő éppen szakmaválasztási tanfolyamra megy az eladói szakmában, most van alkalmassági vizsgálaton az „Újrakezdés” szervezetnél.”

Van-e remény? A CLI tagjainak minden pillanatban ez a kérdés jár a fejében. Véglegesnek vagy átmenetinek kell-e tekinteni az állapotát annak, akinek a szerződését vizsgálják? Így ennek a 28 éves férfinak az esetét, akinek szakképzettsége nincs, aki sosem végzett kereső munkát, akinek még állandó lakóhelye sincs, és aki marginális életmódot folytat, nem tekintették reménytelennek, mert lépéseket tett, hogy eltávolíttassa a tetoválást az arcáról. A szociális munkás és az alprefektus az integrálódás szándékát látja ebben, sőt az utóbbi a lépés szimbolikus elemét hangsúlyozza. Néha nehezebb olyan jeleket keresni, amelyek lehetővé teszik a reményt – mint ebben az esetben:

„*Alprefektus:*¹¹ Szóval itt van valaki, akinél elismerhetjük a beilleszkedést, de aki azért nem nagyon hajtja magát a munkakeresésben, ugye? *Polgármester:* Azért keres, keres... Csak... már pszichológiailag nincs abban az állapotban. Marginalizálódik. *Alprefektus:* Milyenek a család forrásai? *Polgármester:* Nem tudom... Kaptak új lakást? *Szociális munkás:* Igen, igen, március 15-én költöznek. *Alprefektus:* Jó, akkor a lakásoldalról van fejlődés, és sikertelen álláskereső kísérleteket is tett, jól van... *ANPE* (munkanélküliségi biztosító, illetve munkaügyi hivatal): Tudják bizonyítani ezeket a kísérleteket? *Szociális munkás:* Igen, ott vannak a dokumentumok. *ANPE:* Csakhogy ez az úr leginkább oda megy munkát keresni, ahol nincs felvétel. Ahol viszont érzi a veszélyt, hogy felvennék, oda nem megy. Az egész ügynökségen erről híres. *Alprefektus:* Nézze, azt javaslom, hogy hosszabbítsuk meg három hónapra, egyes dolgokban van fejlődés. Fenn kell tartani a nyomást, végül is nincsenek csodák. Mégse vághatjuk el a megélhetését, viszont köthetünk vele három hónapos szerződéseket. Ennek kapcsán ismét hangsúlyozom, hogy amikor egy szerződést megkötnék, az instruktornak listát kell készítenie a tennivalókról. Pontos szerződések kellenek, az összes teendőikkel, határidőikkel...”

Rövid és pontos szerződések megszövegezésével, az elvégzendő konkrét feladatok lajstromba vételével megannyi alkalmat nyújtanak a támogatottak beilleszkedési szándéka kifejezésére. „Mindig okot kell találni a találkozásra, hogy ütemezzük az időt” – mondta ugyanaz az alprefektus egy másik bizottság ülésén. „Fenn kell tartani a nyomást” – ez az ítélet azon kedvezményezettekről, akiknek a helyzetét a bizottság megváltoztathatónak tartja.

A jövő körvonalazásához gyakran szükséges, hogy a bizottság értékelje a kedvezményezettnek a környezetével fenntartott társadalmi kapcsolatait. Ez néha azt jelenti, hogy a kedvezményezettet ki kell vonni a túl archaikusnak ítélt kapcsolatok hatása alól. Ám a családi segítség, amelyet néha a beilleszkedés gátjának tekintenek, éppen ellenkezőleg, pozitív jelnek is tekinthető a tekintetben, hogy a Gondoskodó Államnak még nem sikerült teljesen kiirtania a közvetlen szolidaritást:

„*Szociális munkás*: C-né három éve özvegy, már 1955 óta nem dolgozik, 55 éves. Nehezen viseli az özvegyiséget. Azt javasolták neki, hogy iratkozzon be a közvetítő társaságba, és jelentkezzen egy készségvizsgálatra az ANPE-nál, mert feltétlenül újra dolgozni akar. *Polgármester*: A férje magántaxis volt, hirtelen halt meg, C-né egyszerre csak egyedül találta magát... A gyerekei már nincsenek vele, de segítik, ők fizetik a lakbérét. *Gyáros*: Ó, öröm látni, hogy vannak még emberek, akik nem várnak mindent a társadalomtól!”

A családi szolidaritást itt a méltóság, tehát a beilleszkedés biztató jeleként értelmezték, más esetekben azonban harcolnak ellene.

„*Szociális munkás*: V. úr 32 éves, R-né pedig 27. A pár eddig a férfi apjánál lakott, és eddig annak segítségével élt. V. úrnak nem sok szakmai gyakorlata van, a képzettsége grafikus. 6 hónapig betegszállító volt, 2 hónapig kórházi alkalmazott, 4 hónapig mosogató, végül 2 hónapig rakodó. R-né iskolázottsága nagyon alacsony, egy évig háztartási alkalmazottként dolgozott. Elmentek készségvizsgálatra az ANPE-hoz, de mindenképpen nehéz lesz. Egy kissé marginális pár. Eljöttek már beiratkozni a közvetítő társaságba? *Közvetítő társaság*: Nem, eddig még nem. *Szociális munkás*: Mert az ANPE-nál azt mondták, hogy beiratkoztak. *Polgármester*: Ez túl könnyű: semmit sem csinálni, mégis jövedelmet húzni! *Szociális munkás*: Az a probléma velük, hogy teljesen V. úr apjára támaszkodnak. Egyébként az a benyomásom, hogy az apa a maga részéről mindent megtesz, hogy ez így menjen tovább, nem hajtja őket, hogy munkát keressenek. Így nincs egyedül, a nyugdíja pedig lehetővé teszi, hogy vállalja a kiadásokat. *Polgármester*: Talán akkor vele kéne megbeszélni a dolgot, neki kéne fölvetni a problémát. Mit fognak csinálni, ha ő már nem lesz?” „Beilleszkedni annyi, mint nem függeni többé semmitől” – egy közéleti akcióközpont (CCAS) felelőse így foglalta össze számomra a beilleszkedésről alkotott felfogását. Úgy látszik, hogy a beillesztő bizottságok gyakran tekintik feladatuknak, hogy a függőség minden formáját üldözzék, és a családi függőségek – mint az előbbi részlet mutatja – kitüntetett helyet foglalnak el ezek között. Néha az előző helyzet fordítottja okoz gondot: egy fiatal ember, kissé együgyű, törődik idős és ágyhoz kötött anyjával.

A fiú tanulatlan, és ez a helyzet mindenkinek megfelel a családban. Mit kell itt tenni? Kötelezni kell a fiút, hogy tanuljon, és hozzásegíteni, hogy találjon valakit maga helyett az anyja mellé, vagy el kell fogadni a helyzetet, és folyósítani a minimáljövedelmet?

A beillesztő bizottságok ambíciója az, hogy az RMI kedvezményezettjeit kiszakítsák a házi kapcsolatok hálójából, és a bér munkához közelebb álló kapcsolatokhoz vezessék el őket. A beilleszkedési szerződések nagyon hamar kvázi-munkaszerződéssé válnak.

A kvázi-munkaszerződések

„Az emberek egyre gyakrabban küldenek nekünk munkaszerződést felbontó leveleket, ide a CCAS-ba. Az ő szemükben az RMI = munka, mi pedig egy kicsit munkaadók vagyunk. Így aztán azt veszem észre, hogy a beilleszkedési szerződést szinte munkaszerződésnek tekintik.(...) Kezdetben munkaszerződést megszakító leveleket kaptam, most tanfolyami megszakítókat. Bizonyos értelemben azt mondhatnánk, hogy megértették a szerződés irányát, de nem beilleszkedési szerződésként, hanem inkább munkaszerződésként.”

Csak az RMI kedvezményezettjei fogják-e fel munkaszerződésként a beilleszkedési szerződést? Nem működik-e a beilleszkedési szerződés kvázi-munkaszerződésként a CLI tagjai, a szociális munkások, a beilleszkedési akciók szervezői, a hivatalok, a szociológusok és az egész társadalom számára is? Úgy, mintha a beilleszkedési folyamat máris rendes munka lenne, mintha már maga az a tény, hogy valaki elkötelezte magát a beilleszkedésre, rendes munka lenne, vagy legalábbis az első lépés a rendes munka felé. Nem lépnek-e be az RMI kedvezményezettjei, akik eddig „jogon kívüli” helyzetben voltak, a szociális védelem körébe, amelynek rendes szabályait követik? A beilleszkedési szerződés elismert *szociális jogokba* helyezi kedvezményezettjeit. A beilleszkedési szerződés révén már nem egyszerűen olyasvalakivel állunk szemben, „akit meg kell javítani”, hanem olyan személlyel, aki elkötelezi magát a beilleszkedés munkájára, amely a munkaszerződésből következő jogokhoz hasonló szociális jogokhoz nyit utat neki. A parlamenti viták során Jean-Pierre Delalande – az RMI-hez való jog megalapozása érdekében – a beilleszkedési kötelezettséget mint jogforrást állította előtérbe: „Nem azt mondjuk, hogy a beilleszkedés az RMI ellentétele vagy járulékos kötelezettség. Azt mondjuk, hogy a minimáljövedelemnek a beilleszkedésen kell alapulnia, s hogy mindenekelőtt létre kell hozni a beilleszkedés kötelezettségét. A minimáljövedelemhez való jog ebből a beilleszkedési kötelezettségből vagy beilleszkedési kötelezettség-vállalásból ered. *Ezzel integráljuk az intézkedést a munkajogba. Ez a jog alapját érintő probléma.*” Ugyanazon az ülésen javasolta A. Zeller a „jövedelem” terminus használatát a segély helyett.¹²

Hasonlóképpen, a beilleszkedési szerződés „*A minimális beilleszkedési jövedelem... 9 hónappal később*”¹³ című jelentés szerzői számára is mun-

kaszerződés. Ők egy RME (revenu minimum d'existence = minimális megélhetési jövedelem) bevezetését javasolják, amely „a néhány ritka reménytelen eset védőhálója” lenne, összege azonban alacsonyabb lenne az RMI-nél, mert „pénzben is ki kell fejezni a különbséget azok között, akik belépnek a beilleszkedési összefüggésbe, és azok között, akik ilyen vagy olyan okokból nem képesek erre. Azok, akik jogosultak az RMI-re, de később kudarcot vallanak a beilleszkedésben, jogosultak lesznek az RME-re. A kétféle ellátás között folytonosság lesz, pontosabban egyetlen ellátásról lenne szó, két szinttel. Az RME-ből az RMI-be – és fordítva – való átmenetnek nagyon rugalmasnak kell maradnia. Az RME kedvezményezettjei minden pillanatban megragadhatják majd a beilleszkedéshez részükre nyújtott alkalmakat, és visszalendülhetnek az RMI-be. Az RME létezése nem jelentheti a beillesztési erőfeszítésekről való lemondást, csupán a végső védelmet azok számára, akik pillanatnyilag nem tudnak a beilleszkedési szerződéssel élni.”¹⁴ A kör bezárul, az RME bevezetésével a beilleszkedési szerződés átkerül abba a szférába, amelyet atipikus foglalkoztatásnak neveznek. További funkcionális előny: az RME a gazdasági hasznosság körébe helyezi a beilleszkedést.

A szükségletek megfogalmazása

A szerződés révén olyan feszültséget kívánnak kialakítani az egyénben, amelynek révén lehetővé válik, hogy el tudjon képzelni saját tevékenységéhez kapcsolódó előnyöket. Olyan kiutat építenek, amely mindenki szemében kiút: a hivatalokéban és az RMI kedvezményezettjeiben egyaránt. Olyan folyamatokat hoznak létre, amelyek segítségével minden egyén eljut oda, hogy el tud képzelni magának egy lehetséges és reális jövőt: „A hasznosságot elsőként az érdekelt ítéli meg, de ezt neki kell kifejeznie. Sok szerződés esetében az az igazi probléma, hogy a klient *el kell juttatni a megfogalmazásig* – s ez, a motiváció felébresztésére irányuló munka igen nehéz. Gyakran könnyebb csoportban elérni eredményeket, mert azt hiszem, hogy mielőtt kinyilvánítanánk valamit, előbb annak az érzésnek a minimumával kell rendelkezünk, hogy egy csoporthoz, vagy valamihez tartozunk. Ez jól segíti egy beilleszkedési terv megfogalmazását..., és realistább is. Nem szabad megfeledezni erről a realista oldalról. Vállalásról van szó, ami persze nem szerződés a polgári jog értelmében, de megvan az ellentételezése a közösség részéről abban, hogy ő nyújtja a beilleszkedés eszközeit. Az biztos, hogy ha az érintett egy vágyat, valamilyen irreális tervet fogalmaz meg – pl. hogy kapjon egy másik, meghatározott típusú lakást, miközben fizetése képtelen, alkoholista, garázda hírű, és még súlyos lakbértartozása is van –, akkor biztos, hogy egyedül a lakás útján való beillesztés nem segítené hozzá a szükséges előrelépéshez. De ha ezzel párhuzamosan tervet készítünk a lakbérhátralék törlesztésére, foglalkozunk a gazdálkodásával, vagyis globálisan kezeljük a helyzetet, akkor még ha biztos is, hogy az első ponton nem

jutunk azonnal előbbre, több lépésben elérkezhetünk az eredeti célhoz.”¹⁵

A szerződések feltétele a *beszéd képessége*, nélküle egyáltalán nem lehet szabályokkal vezérelni az akciót; a szó teremti a jogot – ahogyan erre a filozófusok is emlékeztetnek.¹⁶ A szerződés vállaláson alapszik, amelynek szabálya mindenekelőtt az *adott szó*. A „gyámság alatt álló nagykorúak” a jog szerint ki vannak zárva a megállapodásból, mivel képtelennek tartják őket saját érdekeik megítélésére, tehát képtelenek rá, hogy a jog figyelembevételével beszéljenek. Eltűnhet-e a valamire „képes”, illetve „képtelen” állampolgároknak ez a megkülönböztetése? A Wrésinski-jelentés¹⁷ sorai között olvasva úgy tűnik, hogy a beilleszkedési szerződés hozzájárul annak kinyilvánításához, hogy a szegények is képesek rendelkezni a jog és a részvétel nyelvével, és hogy ők is a „képes” állampolgárok közé tartoznak.

Ha a beillesztési akciók szervezőit kérdezzük, a legfőbb nehézségnek azt látják, hogy az RMI kedvezményezettjei kifejezzék magukat, s ennek következtében azt, hogy technikákat találjanak ki „a szükséglet megfogalmazásának” megkönnyítésére: „a szerződésnek vagy akárminek nevezett eljárás célja az, hogy leültessük az asztal köré az embereket, és felszínre hozzuk a problémákat. Ezek az emberek sohasem teszik fel maguknak a kérdést, hogy »ez vagyok én, ez az én életem, most itt vagyok, és mit is fogok holnap csinálni?« Az kell, hogy a dolog családias legyen, az első találkozást erre szánjuk, hogy beszélgessünk, és bizalmat keltsünk az emberekben... Ezt követően kell érinteni a szükségleteket. Mihelyt arról beszélünk, ami érdekli őket, megy a dolog, de jól kell érezni, hogy hol tartanak az emberek. Az a cél, hogy ők maguk állítsanak fel hierarchiát a szükségleteik között, hogy kialakítsunk egy beilleszkedési utat.”¹⁸ A beilleszkedés azzal kezdődik, hogy az emberek bíznak egymásban. A bizalom megteremtése a beillesztési akció első vezérével: „Fel kell keltetni a vállalkozás igényét, és okot kell adni a reményre.”¹⁹

E nevelő szemében a szerződés valóban a beilleszkedés egyéniesítésének az a kényelmes eszköze, amelyet a jogszabályok szövege leír; lehetővé teszi a feleknek, hogy olyan tervet határozzanak meg, amely pontosan megfelel az egyedi helyzetnek, és kölcsönösen elkötelezi őket.

Szerződés-szövevény

Amikor azonban a beilleszkedési szerződést visszahelyezzük a foglalkoztatás és a tanfolyamok tárgyában már létező szerződések arzenáljába, a dolgok bonyolultabbá válnak. Képzelnék el egy saktáblát, ahol ott tolong az egészségügyi, a foglalkoztatási, a szakmaszerzési, a betanulási, a lakáskultúrával kapcsolatos beilleszkedés, mert nem egyetlen egy szerződést, a beilleszkedési szerződést kell megkötnünk az RMI rendelet keretében, hanem *szerződések egész seregét*: az egyik oldalról a beilleszkedési programokkal és azok finanszírozásával kapcsolatos szerződéseket és megállapodásokat, a másiktól a tanfolyami, betanulási vagy munkába ál-

lasi szerződéseket... A két szint között pedig a beilleszkedési szerződést. Nekünk e szerződések egész láncolatát kell tekintetbe vennünk, amelyben az egyik szerződés oka a másiknak célja, és megfordítva. Ha a beilleszkedési szerződés okát és célját azokban a szerződésekben találjuk, amelyek létét igazolják, vagy amelyek belőle következnek, akkor a beilleszkedési szerződés teljesülése vagy nem-teljesülése azoktól a szerződésektől függ, amelyek körülveszik. Másrészt ezt a szerződésláncot azután bele kell helyeznünk az atipikus foglalkoztatás birodalmába, mint újabb követ egy már létező szoborparkba. A szerződések és megállapodások átfedik egymást, kombinálódnak, a legjobb esetben egymásba záródnak, mint az orosz babák, nagyon különböző beilleszkedési intézményeket és szinteket kapcsolva össze: egy beilleszkedési szerződés (a szegény és a helyi beillesztő bizottság között), egy munkaszerződéssel párosított foglalkoztatási-szolidaritási szerződésen belül (a munkavállaló, a munkaadó és az állam között), a megyei beillesztő program betanítási megállapodása keretében (az általános tanács, a prefektúra és egy betanító intézet között), egy „körzeti szociális fejlesztési” megállapodáson belül (egy község, az állam, a megye és a régió között), egy oktatásügyi prioritási zónában (ZEP) (egy község és az állam között) egy városi szerződés keretében (egy község és az állam között)... A szerződések ilyen kombinációja légiónyi.

Gyakorta találkozhatunk pl. a foglalkoztatási-szolidaritási szerződés (CES) és a beilleszkedési szerződés kombinációjával, amelynek az a sajátossága, hogy valamiféle érdekeltséget tesz lehetővé az RMI kedvezményezettjei számára. Ez legalább további négy szerződés aláírását feltételezi: a *célkitűzési szerződését* a munkáltató és a megyei munkaügyi igazgatóság között, amely meghatározza, hogy hány CES felvételére jogosult a vállalat és mely feladatokra; magát a *foglalkoztatási-szolidaritási szerződést*, amely a munkaadó és az állam közötti megállapodás minden egyes felvett alkalmazottról, s amely rögzíti, hogy az állam átvállalja a munkabér egészét vagy egy részét a munkáltatótól, a társadalombiztosítási befizetést és az esetleges képzési költségeket;¹⁹ a *munkaszerződés* aláírását a munkavállaló és a munkáltató között; a *beilleszkedési szerződését*, ami történhet a CES aláírása előtt vagy után is. Létrejöhét azután egy ötödik szerződés is az állam, az általános tanács, egy szakképzési központ és a munkáltató között, amely rendezi a foglalkoztatási-szolidaritási szerződéses RMI kedvezményezettek szakképzésének módozatait és többletráfordításait. Milyen vitát kelthet ez a szerkezet, amikor a dossziék átkerülnek a helyi beillesztő bizottsághoz?

A szerződések sokasága megfelelő státusokkal és a státusokhoz kapcsolódó előnyökkel jár együtt. [...]

A szerződések, kapcsolt megállapodások, beillesztési és oktatási akciók közös finanszírozása miatt különböző státusú, különböző fizetési színvonalú, különböző szociális ellátottságú személyek gyűlnek össze. A beillesztési akciók szervezői energiájuk nagy részét arra fordítják, hogy kapcsolt megállapodások révén megpróbálják homogenizálni a tanfolyamok résztvevőinek státusát: „Nem akartunk a könnyebb utat választva „RMI-

gettó"-tanfolyamokat szervezni, és külön tanfolyamokat a körzeti fejlesztés meg az oktatási felzárkóztatás keretében. A lakónegyed egészére vonatkozóan készíthetünk képzési tervet. Így a megyei beillesztési program finanszírozta az RMI-stákat, és az API-jogosult asszonyokat; a fedezet-hez a CAF is hozzájárult, az emberek egy része pedig az ANPE által finanszírozott Speciális Támogatási Akcióba tartozott. A probléma a közös munka biztosítása, és az, hogy azonos igényekkel lépünk fel olyan emberekkel szemben, akik nem ugyanakkora összeget kapnak. Már az RMI-sták között is voltak olyanok, akik 350 frankot kaptak, mások 1880 frankot, az API-val egyesek 3600 frankot – szóval látod egy kicsit a problémát. A tanfolyam első hetének végére mindenki tudta, hogy mit kapnak a többiek. Az emberek egyáltalán nem értik, hogy mitől vannak ezek a különbségek. Folyton újra kell magyarázni, újra megkérdezni a CAF-tól, hogy XY nem jogosult-e több RMI-re stb., stb. Aztán egy perc múlva az, aki 350 frankot kap, elküld a pokolba, mondván: »végül is minek törjem itt magam, amikor én csak 350 frankot kapok, Micheline pedig 3600-at?«. És ez a legkisebb problémára előjön. Képzeld csak el egy válságot, ahol ekkorák a bérkülönbségek ugyanabban a munkakörben – lehetetlen volna igazgatni!"

Következtetés

Láttuk tehát, hogy ez a két látszólag egyszerű szó: szerződés és beilleszkedés – éppoly bonyolult kérdéseket vet fel, amennyire történetük különbözik. Az egyik egy nagyon régi jogi fogalom, a másik a társadalmi kohézió válságához kapcsolódó eszme –, a Minimáljövedelem Törvényben azonban szigorúan össze vannak kapcsolva. Ez a két terminus, amelyet első ízben kapcsol össze törvény, négy eredendő kérdésre támaszkodik: hogyan kezeljük a munkához jutással kapcsolatos problémákat, amikor világosan tudjuk, hogy a munkához jutást döntően gátolják az emberek egészségi állapota, a lakásviszonyai, a gyerekefelügyelet megoldatlansága, eladósodásuk és összeütközésük a törvénnyel? Hogyan biztosítjuk, hogy ezeket az összefüggő feltételeket a közhatalom jól kezelje, a kedvezményezettek pedig feltétlenül szükségesnek érezzék a megoldásukat? Hogyan határozzuk meg a beilleszkedés játékszabályait, és hogyan jussunk egyetértésre egy normát illetően, amelyre a beilleszkedéshez szükség van az olyan helyzetekben, amelyekkel kapcsolatban félreértéstől tarthatunk? És végül, hogyan rajzoljuk meg a beilleszkedés útját? A maga kötelező szakaszaival és párhuzamos próbáival, hogy lassacskán biztosítsuk a jövedelemhez való jog megszerzését és a munkához való jogot az egyik oldalról, és a kedvezményezettek általi elfogadást a másiktól.

Létezik egy alapvető központi feszültség, amelyet a szerződés kialakításának elkerülhetetlen kérdése vet fel, s ez a következő: biztosítani kell a csatlakozás bizonyítékát, amely lehetővé teszi egy lehetséges beillesztési pedagógia megnyitását, és kötelezni kell az intézményeket, hogy beavatkozásukat a foglalkoztatással kapcsolatos feltételekre összpontosítsák.

A szerződés itt egy cserefolyamat közvetítését szolgálja: a priori jogot adunk önnek egy jövedelemre, amely jog magába foglalja az ön bekapcsolódásának próbáit és bizonyítékait, egy foglalkozási szint újra elérése érdekében kölcsönösen elfogadott szabályokhoz való alkalmazkodás ellenőrizhető szakaszait. Ez a szerződés a szolidaritás eszköze, amely hasznosságot és méltóságot tulajdonít azoknak, akik a gazdaság peremén élnek. A méltóság a társadalmi és gazdasági hasznosságon múlik, ami a foglalkoztatás-alkalmasság vagy alkalmatlanság függvényében változik.

A beillesztés jól halad! – kiálthatnánk fel a beillesztő bizottságok egyes vitáinak olvastán: az RMI jogosultjait a rekvalifikáció legkisebb jelére megragadja a beillesztési gépezet. De felmerül a kérdés, hogy vajon a törvényhozó által kívánt irányba halad-e a beillesztés. A társadalomhoz kapcsolja-e a szerződés az RMI kedvezményezettjét vagy az államhoz, pontosabban hivatalnokaihoz és hivatalaihoz? Végül is nem a közvetítő szervezetbe vagy az oktatóközpontba integrálódik-e inkább a jogosult, mint a közösségbe?

Fordította: Csáky Mihály

Jegyzetek

1. RMI = *revenu minimum d'insertion*, közelítő fordításban: minimális beilleszkedési jövedelem.

2. Isabelle Astier: „Renaissance d'une pensée autour du logement social, 1945-1955” [Egy gondolat feltámadása a szociális lakásokkal kapcsolatban, 1945-1955], *mémoire de DEA* (szakdolgozat), Université de Paris VIII, 1988.

3. J.-L. Lebreton: „Connaitre une population” [Hogyan ismerjük meg egy népességet?], *Cahier d'Économie Humaine*, n° 2-3, 1951.

4. *Élelem*: liszt-kenyér, hús-felvágott-hal, burgonya-gyümölcs, zöldség-cukor-kávé-kakaó, sajt-tej-tojás, zsiradékok, bor-ital. *Ruházat*: cipő, fehérnemű, felsőruha. *Lakás*: víz-fűtés-világítás, közlekedés, lakbér-bútor. *Egyéb kiadások*: iskolázási költségek, háztartási karbantartás, egészség-higiénia, takaréklátás, szabadidő-kultúra, egyéb.

5. Lásd „A támogatottakkal való szerződés a szociális munkások gyakorlatában”, a Szociális Ügyek Igazgatósága (Egészségügyi és Szociális Minisztérium) által kiadott dokumentum, 1989. január, CREA kiadás, Ile-de-France, II. fejezet: „a sikeres szerződés feltételei”, p. 65.

6. J.M. Dutrenit: „La prévention spécialisée en Seine-Maritime” [A speciális megelőzés Seine-Maritime megyében], Jelentés az Általános Tanácsnak, 1990.

7. O. Benoit: „La recherche d'emploi et qualification sociale” [Álláskereső és társadalmi kvalifikáció], *Sociologie du Travail*, n° 4, 1990.

8. Salbreux: „Déficience mentale et autonomie” [Szellemi fogyatékos és önállóság], *Neuropsychiatrie de l'enfance*, 1979.

9. J.-M. Dutrenit: „La rentabilité de l'insertion sociale”, *Actes du colloque de droit économique et social*, Coimbra, novembre 1990. [„A szociális beillesztés megtérülése”, előadás a gazdasági és társadalmi jog konferenciáján, Coimbra-ban, 1990 novemberében]

10. A Lille-i III. Egyetem professzorának előadása a RMI Nemzeti Értékelő Bizottságának 1991. április 18-i „RMI: ösztönöz a munkára, vagy eltérít a munkától” c. szemináriumán.

11. Részlet egy szociális munkással készült interjúból, aki egy községi szociális akcióközpontban az RMI kedvezményezettek szociális követését végzi.

12. „(...) Mindenki tudja, hogy Franciaország máris a segélyezés eltűzésétől szenved.

Itt azonban egy eredeti intézkedésről van szó, amely a jövedelem nyújtását az esetek többségében – legalábbis reméljük – egy beilleszkedési erőfeszítéshez kapcsolja, és ennyiben a »segély« szó nem helyénvaló. Helytelen lenne itt is ezt a fogalmat használni, amely érvényes a családpolitikában, a beilleszkedés esetében azonban nem.” A. Zeller, 1988. október 10-i parlamenti vita.

13. N. Appolodorus–A. Vaillant–Y. Bouvier–N. Sem: „*A minimális beilleszkedési jövedelem... 9 hónappal később*”, közös szakdolgozat, Centre National d'Études Supérieures de Sécurité Sociale (CNESS) [Felsőfokú Társadalombiztosítási Tanulmányok Nemzeti Központja]

14. CNESS, *id. mű*, p. 100. és 101.

15. Michel Thierry hozzászólása a Szociális Ügyek Igazgatósága részéről a Montrougei-Intézet és a Caisse des Dépôts et Consignation (Letéti és Konszignációs Pénztár) által szervezett „Beillesztési Napokon”, 1991. február 6-án.

16. Christophe Abensour, „Le droit” [A jog], Édition Quintette, 1988. (Collection Philosophes), p. 23.

17. „A demokráciában mindenkinek eszközöket kell adni arra, hogy hallassa a hangját, és gyorsan nyomást gyakorolhasson, hogy megszüntessük az igazságtalan helyzeteket. Ezek az eszközök nagyjában kétfélék: a törvényesen előírt utak egy hivatalos vagy bírói intézkedés megtámadására, valamint a társadalmi, községi és munkahelyi közéletben való részvétel a társaságokon, szakszervezeteken és pártokon keresztül.” M.-J. Wrésinski, „Súlyos szegénység és gazdasági-társadalmi veszélyeztetettség”, Jelentés, 1987. február, p. 96.

18. Interjú egy metzi szállásközpont munkatársaival, akik beillesztési akciót indítottak.

19. „Les six clés de l'insertion” [A beillesztés hat kulcsa], *Bulletin d'information de la Délégation Interministérielle au RMI*, n°. 12, avril 1991.

TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSI KÖRKÉP

az Európai Közösség országainak társadalombiztosítási rendszereiről

Danny Pieters

Bevezetés az EK országainak társadalombiztosítási törvényhozásába: * Hollandia

A társadalmi biztonsági törvénykezés fogalma és forrásai

A társadalmi biztonságot tárgyaló pénzügyi jelentés, amelyet a Szociális és Munkaügyi Minisztérium évente terjeszt az országgyűlés elé, négyféle társadalmi biztonsági rendszert különböztet meg: a társadalombiztosítási rendszereket, a kiegészítő szociális szolgáltatásokat, a közalkalmazotti rendszereket és a munkahelyi nyugdíjbiztosítási rendszereket. A társadalombiztosítási rendszereken belül további két rendszert különböztethetünk meg: az általános biztosítási rendszereket és az alkalmazotti biztosítási rendszereket. A megkülönböztetés a személyes alkalmazási terület alapján történik. Az alkalmazotti biztosítási rendszerek a munkanélküliség, az átmeneti és a tartós munkaképtelenség kockázatára valamint az orvosi ellátásra terjednek ki. Az általános biztosítási rendszerek az öregség, a halálozás és a tartós munkaképtelenség (a továbbiakban: rokkantság) kockázatára valamint a családi költségekre és (komoly egészségügyi kockázat esetén) az orvosi ellátásra terjednek ki.

A kiegészítő szociális szolgáltatásokat, szemben a társadalombiztosítási rendszerekkel, teljes mértékben az általános adó fedezi. A legfontosabb kiegészítő szociális szolgáltatás a szociális támogatás. További szolgáltatások is léteznek, amelyek egyrészt a társadalombiztosítási juttatásokat egészítik ki (a releváns társadalmi minimum szintjére), másrészt azokra a személyekre terjednek ki, akiknek lejárt a juttatásra való jogosultsága (illetőleg, akik soha nem is voltak biztosítva).

Az alkalmazotti biztosítási rendszerek és a munkaképtelenség kockázata ellen biztosító általános biztosítási rendszerek általában véve nem terjednek ki a közalkalmazottakra és a közalkalmazottnak tekintett személyekre. Ezt a két csoportot egyéb rendszerek biztosítják. Egyes közalkalmazotti biztosítási rendszerek az összes közalkalmazottra kiterjed-

* A tanulmányt rövidített formában közöljük. A további fejezeteket folytatólagosan adjuk közre az *Esélyben*.

nek, mások csak bizonyos csoportokra (pl. katonai, vasúti alkalmazottakra és politikai intézményekben dolgozó közalkalmazottakra).

Az általános biztosítási rendszer keretében felállított nyugdíjrendszerek mellett munkahelyi nyugdíjat is ki lehet építeni az ipari és vállalati nyugdíjalapokhoz való csatlakozással vagy életbiztosítási társaságokkal kötött kollektív szerződéssel. A magánnyugdíjrendszerek törvényileg nem kötelezőek. Egy nagyobb csoport kérésére azonban a szociális és munkaügyi miniszter kötelezővé tehet egy ilyen rendszerben való részvételt egyes ipari és szellemi foglalkozási ágakban. Az alkalmazottak és magánvállalkozók többsége számára biztosított a munkahelyi nyugdíj; ez általában a korábbi jövedelmen alapul.

A teljesség kedvéért néhány egyéb munkahelyi rendszert is meg kell említenünk. Ezek a rendszerek a munkáltató és az alkalmazottak közti megállapodásokon alapulnak, és a kollektív munkaszerződésekben található meg. Az alkalmazotti biztosítási rendszerek keretében járó juttatások mellett léteznek „törvényben nem szabályozott (extra-legal) juttatások” is. A magánszektorban dolgozók és a közalkalmazottak egy része korkedvezményes juttatást kaphat, amellyel a nyugdíjkorhatár elérése előtt nyugdíjba vonulhat. A nyugdíjkorhatár eléréséig az alkalmazott keresetfüggő juttatást kap.

Ebben a fejezetben a társadalombiztosítási rendszerekre és a kiegészítő szociális szolgáltatásokra koncentrálunk, a másik két rendszerről csak érintőlegesen fogunk beszélni.

A holland alkotmány 20. cikkelye (I. fejezet: „alapvető jogok”) kimondja, hogy

„1. A lakosság létének biztosítása és a jólét elosztása felett a kormány gyakorol ellenőrzést.

2. A társadalmi biztonsági jogokat érintő szabályokat rendeletek biztosítják.

3. Azok a Hollandiában élő holland állampolgárok, akik nem tudják megélhetésüket biztosítani, rendeletileg szabályozott állami támogatásra jogosultak.”

A juttatáshoz való alapvető szociális jogok jogi jelentősége igen vitatott. Az országgyűlés elé beterjesztett érvek, amelyek ezeket a jogokat támogatták, ideológiai vagy politikai jellegűek voltak. A gyakorlatban ezeknek a jogi jelentősége, azaz a kormánynak az a kötelessége, hogy a szociális törvényhozást megvédje egy lehetséges visszavonástól, irrelevánsnak tűnik. Meg kell jegyeznünk, hogy az alkotmány 120. cikkelye értelmében a bíróság nem dönthet arról, hogy a formális rendelkezések tartalma kompatibilis-e az alkotmánnyal. Más szóval, annak ellenére, hogy az alkotmány a társadalombiztonsági törvénykezés legmagasabb forrása, a gyakorlatban keveset tud nyújtani.

A formális társadalmi biztonsági törvények egyes esetekben közvetlenül magukban foglalják a társadalmi biztonsági rendszerek tartalmát, más esetekben viszont csak azokat a kereteket határozzák meg, amelyeken belül létrehozhatók azok a rendszerek, amelyekért nem a kormány felelős. Majdnem minden társadalombiztosítási törvényhez hozzárendeltek

némi anyagi törvényhozói hatalmat, habár nem mindig ugyanakkorát és nem ugyanazoknak az alárendelt törvényhozóknak (Korona, Államtitkárság, közigazgatási testület). A korona hatáskörébe utalt rendeletek között van néhány fontos és nagy terjedelmű rendelet.

A formális határozatok általában a minisztert és a Társadalmi Biztonsági Tanácsot ruházzák fel hatalommal. A közigazgatási testületek rendszerint csak a miniszter vagy az ellenőrző testület előzetes beleegyezésével gyakorolhatják a rájuk ruházott hatalmat. Ez a helyzet például akkor, ha az ipari tanácsok hatalmukkal élve az alkalmazotti biztosítási rendszerben előírt juttatásoknál (amelyeket a kollektív munkaszerződésekben fektetnek le) magasabb juttatásokat kívánnak nyújtani.

Egyes esetekben a közigazgatási testületek nem törvénykezési, hanem inkább csak bizonyos diszkrecionális hatalmat kapnak a társadalmi biztonsági törvények alkalmazásának terén. Mivel a diszkreciónak nem szabad önkényes döntéseket eredményeznie, a közigazgatási testületeknek maguknak kell szabályozniuk a diszkrecionális hatalom gyakorlását. A szabályozás – általában a nyilvánosság számára is elérhető – belső utasítások és körlevelek formájában történik. Ezeknek az utasításoknak nincs jogi alapjuk sem az alkotmányban, sem a formális rendeletek hatáskörében. Tehát nem anyagi, hanem csak amolyan „pszeudo” törvényhozásnak lehet őket tekinteni. A pszeudo törvényhozás közvetlenül nem köti ugyan a bíróságot, a közigazgatási testületek azonban csak nyomós indokkal térhetnek el tőle. A pszeudo törvényhozástól való indokolatlan eltéréssel a közigazgatási testület áthágja a közigazgatás úgynevezett „általános elveit”, mint amilyen az egyenlőség elve, az önkényes döntés tilalma valamint a bizalom elve. A bíróság ezeknek a vezérelveknek az alapján tud dönteni a közigazgatási törvények érvényességéről. A pszeudo törvénykezés igen fontos a társadalmi biztonsági törvénykezés szempontjából.

A társadalmi biztonsági törvénykezés egyik fontos forrása az esetjog. Ez egyrészt a társadalmi biztonsági törvénykezés bonyolultságából ered, másrészt abból, hogy a törvényhozás esetenként tudatosan „nyitott” fogalmakat alkalmaz, amelyeknek az alkalmazását a bíróságra bízzák.

Kockázatok és juttatások

Mielőtt rátérnénk a különféle kockázatokra és juttatásokra, egy általánosabb természetű témát fogunk megvitatni, nevezetesen a jövedelmet szintentartó juttatásokat. Az alkalmazottak biztosítási rendszerének keretében nyújtott jövedelmet szintentartó juttatások keresetfüggőek; az általános biztosítási rendszerekben és a kiegészítő szociális szolgáltatásoknál viszont a releváns társadalmi minimumon alapulnak, amely a minimumbér egy bizonyos százalékának felel meg.

Az alkalmazotti biztosítási juttatások szintje a biztosított napibérének egy bizonyos százalékával egyenlő. Napibérnek általában azt a bért tekintik, amelyet az illető a kockázat megvalósulását közvetlenül megelőző

időszakban keresett. A napibérek felső határa kötött; a Pótléki Törvény (TW) bevezetése után a napibér minimumokat eltörölték.

A napibérek megállapítása a gyakorlatban a Társadalombiztosítási Tanács (SVR) által bevezetett napibérszabályozás tükrében válik érthetővé. A különféle napibérek szabályozási rendszere szinte teljesen egyforma. A járulékfizetési kötelezettség alapjául szolgáló bérek (járulékfizetési bérek) alapján számítják ki a napibéreket. Egyes alkalmazotti csoportokra, mint például a zenészekre, a művészekre és az idénymunkásokra speciális szabályok vonatkoznak.

Az általános biztosítási rendszerek és a kiegészítő szolgáltatások keretében járó juttatások szintje a releváns társadalmi minimumon alapul. Ez általában azt jelenti, hogy a jogosult olyan nettó jövedelmet kap, amely:

- házaspárok esetén a nettó minimumbér 100%-ának (vagy külön-külön 50%-ának) felel meg. Nem tesznek különbséget házastársi és élettársi viszonyban élők között;

- 18 év alatti, gyermekjuttatásban részesülő, gyermeket eltartók esetében a nettó minimumbér 90%-ával egyenlő (egyszülős család);

- a nőtlen/hajadon személy esetében pedig a nettó minimumbér 70%-ának felel meg (egyedülálló személy).

Az Általános Támogatási Törvény (ABW) megemlíti egy, a fentieknél alacsonyabb társadalmi minimumot, amely a nettó minimumbér 60%-ának felel meg; ezt az úgynevezett „egy házban lakók” kapják. Ezen általában olyan személyek értendők, akik többedmagukkal, de nem házaspár vagy élettársukkal laknak egy házban. A minimumbér szintjét a minimumbért és a kötelező fizetett szabadságot rögzítő törvény (WMM) tartalmazza. Ez a törvény rögzíti a magánszektorban dolgozó teljesidős alkalmazottak minimumbérét. A 23 évesnél fiatalabb alkalmazottak alacsonyabb (ifjúsági) minimumbért kapnak.

A szociális juttatásokat, a minimumbéreket és a nyugdíjakat félévente kell hozzáigazítani a piaci szektorban történő bérváltozásokhoz (indexálás). A járulékfizetési bér szintje, amelyet királyi rendelet határoz meg, szintén kapcsolódik a bérexindexhez. A minimumszintű nettó juttatások a nettó minimumbérekhez kapcsolódnak. A minimumot meghaladó juttatások a piaci szektorban végbemenő bruttó bérnövekedéssel tartanak lépést.

1983-ban ideiglenes törvények alapján időlegesen felfüggesztették az indexálási eljárást. A minimumbért és a társadalmi biztonsági juttatásokat (a gyermekjuttatások kivételével) befagyasztották. Az indexálást 8 évvel később, 1990-ben állították vissza.

Öregség

Minden 65. életévét betöltött holland lakos jogosult öregségi nyugdíjra. Azok, akik 50 éve élnek Hollandiában, a teljes összegre jogosultak: ez a nettó minimumbér 50, 70 vagy 90%-a havonta, attól függően, hogy az igénylő házaspár, egyedülálló vagy pedig egyedülálló szülő. Ha az illető nem

volt minden évben biztosítva, vagy nem tett eleget járulékfizetési kötelezettségeinek, a nyugdíj összege ezekkel az évekkal arányosan csökken. Azok a személyek, akiknek házastársa nem töltötte be 65. életévét, további feltételek mellett kiegészítést kapnak; a kiegészítés és a juttatás összege a nettó minimumbér 100%-ának felel meg. Csak azok kaphatnak kiegészítést, akik házastársának a jövedelme nem halad meg egy bizonyos szintet.

A különböző jogi eljárásoknak megfelelően a kötelező öregségi nyugdíjrendszeren kívül a legtöbb közalkalmazott, alkalmazott és magánvállalkozó munkahelyi nyugdíjbiztosítási rendszerekhez is csatlakozhat. A nyugdíj összege általában egyrészt a korábbi munkából származó jövedelemtől függ, másrészt attól, hogy az igénylő mikor csatlakozott a munkahelyi nyugdíjbiztosítási rendszerhez. A teljesösszegű munkahelyi nyugdíj és a teljesösszegű kötelező öregségi nyugdíj együtt általában eléri az utolsó kereset 70%-át.

Egyes esetekben az alkalmazottak és a közalkalmazottak a nyugdíjkorhatár (65 év) elérése előtt, azaz 60 éves korukban (esetenként még előbb is) nyugdíjba vonulhatnak. Azok, akik igénybe veszik ezt a lehetőséget, 65 éves korukig úgynevezett előnyugdíjat kapnak; ez a korábbi kereset 80 vagy 90%-a (egyek esetekben pedig a 90%-ot is meghaladhatja).

Halálozás

A túlélők hozzátartozójuk halála következtében elveszíthetik jövedelmüket. Ezért a biztosított személy halála után az özvegy nők és az árvák származási nyugdíjat kapnak. A biztosított személy halála esetén minden 40. életévét betöltött nő származási nyugdíjra jogosult; 40 évesnél fiatalabb nők csak akkor jogosultak nyugdíjra, ha munkaképtelenek, illetőleg gyermekeik még nem házasodtak meg. Azok az özvegyek, akik nem elégitik ki a fenti feltételeket, csak átmenetileg kaphatnak juttatást. Azok az elvált özvegyek, akik nem mentek újból férjhez (pszeudo-özvegyek), szintén jogosultak a juttatásra. Az özvegy 65 éves koráig kaphatja ezt a juttatást; ha újból férjhez megy, egyösszegű végkielégítést kap. Az özvegyi nyugdíj és az átmeneti özvegyi nyugdíj a nettó kereset 70%-a; ha az özvegynek 18 évesnél fiatalabb gyermeke van, a juttatás összege a kereset 100%-a. Az árvasági nyugdíj összege egyrészt az árva életkorától, másrészt a minimumbértől függ.

A fellebbviteli bíróság egy nemrégiben hozott határozata értelmében jelenleg már özvegy férfiak is jogosultak származási nyugdíjra (hasonló feltételek mellett, mint az özvegy nők). Jelenleg a törvény átalakításán dolgoznak, azért hogy a származási nyugdíjrendszert a megváltozott körülményekhez igazítsák. A munkahelyi nyugdíjrendszerekhez csatlakozók özvegye (csak nők, férfiak ritkán) a rendszer keretében juttatásra jogosult. Az összeget általában az elhunyt feltételes vagy tényleges nyugdíja szerint állapítják meg.

A legtöbb társadalombiztosítási rendszer keretében az elhunyt hozzá-

tartozói halálozási juttatásra jogosultak. A halálozási juttatás elvileg megegyezik az elhunynak korábban járó juttatás összegével, és a halálozás hónapjára valamint az azt követő két hónapra terjed ki.

Munkaképtelenség

Jelentős különbség van az átmeneti és a tartós munkaképtelenség között. Az átmeneti munkaképtelenség kockázatára csak az alkalmazotti rendszer, a tartós munkaképtelenség kockázatára viszont mind az általános, mind az alkalmazotti biztosítási rendszer kiterjed.

Ha egy biztosított személy betegsége következtében munkaképtelenné válik, táppénzre jogosult. A betegség kategóriája magában foglalja a testi fogyatékoságot, a terhességet és a szülést is (a szülés előtti 6. héttől a szülés utáni 6. hétig, amikor minden kétséget kizáróan bizonyítható a munkaképtelenség).

A táppénz a munkaképtelenség 3. napjától és legfeljebb egy évig jár. A betegség első két napja az úgynevezett várakozási idő; az ipari tanácsoknak a várakozási idővel kapcsolatos rendeletei alapján a munkaképtelen személy az esetek többségében erre a két napra is kérhet juttatást. A táppénz a biztosított személy bruttó keresetének 70%-a (a kereset felső határa kötött); valódi vagy várt terhességből eredő munkaképtelenség esetén a juttatás a fenti kereset 100%-a.

A fent vázolt rendszert a polgári törvényhozás rendelkezései egészítik ki, amelyek értelmében az alkalmazott rövid megbetegedése esetén a munkáltató továbbra is köteles fizetést adni; a fizetés legalább 6 hétig jár, és a minimumbér összegének felel meg. A kollektív munkaszerződések értelmében a legtöbb alkalmazott táppénzét a korábbi kereset 100%-ára egészítik ki.

Az általános biztosítási rendszer keretében azok a személyek, akik részben vagy teljesen munkaképtelenek, egy éves várakozási idő után rokkantsági juttatásra jogosultak. Az alkalmazottak az alkalmazotti biztosítási rendszer keretében további juttatásra jogosultak. Az alkalmazotti biztosítási rendszer keresetfüggő kiegészítést biztosít az általános rendszer keretében nyújtott juttatás mellett.

Azokat a személyeket tekintjük munkaképtelennek, akik betegségük vagy egyéb testi fogyatékoságuk következtében nem képesek annyit keresni, amennyit (elméletileg) egy ugyanolyan vagy hasonló alkalmazásban álló „normál személy” keres. Normál személynek tekintjük ebben az esetben azt, akinek iskolai végzettsége, munkatapasztalata és fizikai állapota megegyezik az igénylőével a betegség vagy testi fogyatékoság fellépése előtt. A juttatás megállapításánál az elméleti keresőképeséget vesszük figyelembe, és nem azt, hogy az illető valóban el tudna-e helyezkedni megfelelő állásban.

Az általános biztosítási rendszer keretében csak az a személy jogosult rokkantsági juttatásra, akinek a rokkanttá válást megelőző egy évben volt munkából vagy állásból származó jövedelme, illetőleg aki korán vált testi

fogyatékos. Az általános és az alkalmazotti biztosítási rendszer keretében nyújtott juttatás összege a bruttó minimumbér egy bizonyos százaléka és a korábbi jövedelem egy bizonyos százaléka (a bér felső szintje kötött). Azok esetében, akik legalább 80%-ban munkaképtelenek, a juttatás a minimumbér és a jövedelem 70%-a. Ha a munkaképtelenség mértéke nem éri el a 15%-ot, nem jár juttatás; 15-25%-os munkaképtelenség esetén az általános biztosítási rendszer nem fizet juttatást, az alkalmazotti biztosítási rendszer azonban az utolsó fizetés 14%-ának megfelelő juttatást fizet (a felső határ kötött). Az a személy, aki legalább 80%-ban munkaképtelen, és aki átmenetileg rendszeres ápolásra szorul, a bruttó minimumbér vagy a korábbi bér 100%-át kaphatja. Azok, akiknek munkaképtelensége 80% alatt marad, és munkából származó jövedelmük megmaradt munkaképességüknél alacsonyabb, eggyel magasabb munkaképtelenségi osztályba sorolódnak. A magasabb munkaképtelenségi osztályba sorolódás a munkaerőpiacba való reintegrálódást szolgálja, és a munka újrafelvételétől számított két évig érvényes.

Az általános biztosítási rendszer keretében a tényleges vagy várható munkaképtelenek nemcsak pénzbeni rokkantsági juttatásra jogosultak, hanem számos természetbeni juttatásra is: így például a munkaképesség szintentartását vagy javítását és a létfeltételek javítását szolgáló juttatásokra valamint orvosi ellátásra (szakképzés, családi segítség stb.).

Munkanélküliség

Munkanélküli járadékra jogosultak mindazon alkalmazottak, akik a munkanélküliséget közvetlenül megelőző 12 hónapban legalább 26 hetet dolgoztak. Munkanélkülinek tekintjük azokat az alkalmazottakat, akik heti normál munkaidejükből legalább 5 órát vagy munkaidejük felét elvesztették, nem kapnak folyamatos fizetést, de képesek és hajlandók bármely megfelelő állást elfogadni.

A munkanélküli járadékban részesülők fél évig jövedelmet szintentartó juttatást kapnak (alapjuttatás); az alapjuttatás meghosszabbítható egyszer vagy többször 3 hónappal abban az esetben, ha az igénylő munkahelyi előzményei megfelelnek bizonyos követelményeknek. Azok az igénylők kérhetik például juttatásuk meghosszabbítását, akik a munkanélkülivé válásukat megelőző 5 évből legalább 3 évig és legalább heti 8 órában dolgoztak. A juttatás kiszámításánál azokat az időszakokat is elismerik, amelyekben az igénylő teljes rokkantsági juttatást kapott, vagy 6 évesnél fiatalabb gyermekeket nevelt (6-12 év közötti gyermekek esetében az idő 50%-át számítják csak be).

A munkaviszony megállapításánál az utolsó 5 év alatti tényleges munkaviszony és a feltételezett munkaviszony (ez a 18. életév és a munkanélküliséget megelőző 5 év közötti időszakra vonatkozik) összeadódik. A legalább 5 éves munkaviszonnyal rendelkező munkanélküliek esetében, az alapjuttatás 3 hónappal hosszabbítható meg, a 10 éves munkaviszonnyal rendelkezőknél pedig 6 hónappal; minden további 5 év után 6

hónappal hosszabbítható meg a juttatás. A 40 éves munkaviszonnyal bírók esetében az alapjuttatás 4 és fél évvel hosszabbítható meg; ezek a személyek tehát összesen 5 évig kaphatnak jövedelmet szintentartó juttatást.

Azok a személyek, akiknek a jövedelmet szintentartó juttatásra való jogosultsága lejárt, de munkahelyi előzményeik tekintetében megfelelnek bizonyos követelményeknek, úgynevezett „meghosszabbított” juttatást kaphatnak további egy évig. A jövedelmet szintentartó juttatás az utolsó kereset 70%-a (a kereset felső határa kötött); a „meghosszabbított” juttatás összege pedig a minimumbér 70%-a.

Egyes munkanélküliek, akik már nem jogosultak munkanélküli járadékra, kiegészítő szociális szolgáltatásokat vehetnek igénybe, amelyek a releváns társadalmi minimum összegével megegyező jövedelmet biztosítanak (lásd alább, a Szükségletek c. fejezetet).

Orvosi ellátás

Mindazok az alkalmazottak valamint alkalmazottnak tekintett személyek, akik a betegbiztosítási rendszerben kötelező biztosítást kötöttek, e rendszer keretében olyan természetbeni orvosi juttatásokra jogosultak, amelyekre a komoly egészségügyi kockázatok ellen biztosító általános rendszer nem terjed ki. A biztosítotthoz csatlakozó személyek (általában a házastárs és a gyermekek) szintén jogosultak juttatásokra. A juttatáscsomag magában foglalja az orvosi, gyógyászati, anyasági, fogorvosi és gyógyszerári ellátást, a gyógyászati segédeszközöket, a kórházi ellátást, az elsősegély szolgáltatást, az otthoni ápolást és a pszichiátriai kezelést. Esetenként az igénylőnek személyes hozzájárulást kell fizetnie.

Az e célra létrehozott általános biztosítási rendszer minden lakost biztosít a legsúlyosabb egészségügyi kockázatok ellen. A juttatáscsomag kiterjed a testi fogyatékosok számára felállított intézetekben (pl. szociális otthonban) való kezelésre és ápolásra a bekerülés napjától, az elme-gyógyintézetekben való ápolásra pedig a 366. naptól. Az általános biztosítási rendszer a kórházi tartózkodás idejére az oltások és a tolószék költségeit is fedezi. Az igénylőnek elméletileg személyes hozzájárulást kell fizetnie, a gyakorlatban azonban ez az illető fizetőképességén múlik.

Mint már említettük, a betegalapok maguk semmilyen juttatást nem nyújtanak. Az igénylők elfogadott orvosokon, fogorvosokon és elismert intézményeken, pl. kórházakon és szociális otthonokon keresztül kapnak juttatást; az elismerési eljárást rendeletileg rögzítik. A betegalapok és az ellátást nyújtók vagy az őket képviselő érdekszervezetek megállapodásokat kötnek. A rendelet számos szabályt tartalmaz, amelyek, többek között, megállapodási mintaként szolgálnak; ezektől csak a Betegalapok Tanácsának beleegyezésével lehet eltérni. A felek által elfogadott honoráriumok csak akkor lépnek életbe, ha a kormány illetékes szerve, az Egészségügyi Ellátás Honoráriumait Igazgató Központi Testület elfogadja őket.

A jelenlegi megállapodási rendszernek fontos része az érintett felek közötti kötelező szerződés: a betegalapnak elméletileg a körzetében működő összes illetékes személlyel és elismert intézménnyel megállapodást kell kötnie. A szerződési kötelezettség a másik fél részéről is fennáll. A miniszter bizonyos személyeket, például a fogorvosokat és a pszichoterapeutákat, felmentheti ez alól a kötelezettség alól. Egyéb személyek csak akkor menthetők fel a kötelezettség alól, ha erre komoly indokaik vannak.

Család

Minden holland lakos, aki 18 évesnél fiatalabb gyermek(ek)et tart el (legyenek azok saját gyermekei vagy házastársáéi, illetőleg örökbefogadott gyermekek), gyermekjuttatásra jogosult. Az eltartási kötelezettségekre további szabályok vonatkoznak. A szabályok háromféle eltartást különböztetnek meg: jelentős mértékű, nagymértékű és teljes mértékű eltartást; a megkülönböztetés alapján a juttatás kiszámításánál egy-egy gyermek egy, kettő vagy három gyermeknek számít. A gyermek jövedelmét az esetek többségében a gyermek eltartására kell fordítani. A gyermekjuttatás összege a családban levő gyermekek számával és korával arányosan nő. A gyermekjuttatás alapösszegét a gyermekek száma határozza meg, majd a 6 éven aluli gyermekek után az alkalmazható alapösszeg 70%-a, a 6-12 éves gyermekek után az összeg 100%-a, a 12-18 éves gyermekek után pedig az alapösszeg 130%-a fizetendő.

A gyermekjuttatásra való jogosultságot negyedévenként vizsgálják felül, és a negyedév első napján regisztrált helyzetet veszik alapul.

Szükségletek

A következőkben néhány olyan társadalmi biztonsági rendszert fogunk bemutatni, amelyek a létminimum biztosítását tűzik ki célul az elégtelen anyagi eszközökkel rendelkező egyének számára. Ezeknek a rendszereknek az a közös vonása, hogy a juttatásokat jövedelemigazoláshoz kötik.

Mindazok, akik nem tudják (vagy a közeljövőben nem fogják tudni) alapvető létszükségleteiket kielégíteni, támogatásra jogosultak. A törvényben rögzített létminimum a nettó minimumbér egy bizonyos százaléka (azok esetében, akik nem költöztek be valamilyen intézménybe). Házaspárok (akár van kiskorú gyermekük, akár nincs) és kiskorú gyermek(ek)et nevelő egyedülálló szülők esetében családi alapon kapnak juttatást. A juttatás házaspárok esetében a nettó minimumbér 100%-a (vagy kétszer 50%-a), egyedülálló szülőkében a bér 90%-a, nőtlen/hajadon személyeknél 70%-a, egy házban lakó, egyedülálló személyek esetében pedig a minimumbér 60%-a. Mivel a szociális támogatás ma már az igénylő személyes körülményeit és képességeit is figyelembe veszi, a fenti ösz-

szegek egyes esetekben csökkenhetnek. Különleges szabályok vonatkoznak a szellemi és testi fogyatékosok intézeteinek lakóira.

Azok a háztulajdonosok és bérlők, akik még nem jogosultak lakhatási hozzájárulásra, jogosultak egy bizonyos, törvényben rögzített összeg erejéig lakásköltségeik kiegészítésére. Az olyan jogosult, aki munkanélküli, és akinek megélhetése munkaszerződéshez kötött munkától függ, egy speciális, e célra felállított rendszer keretében kap támogatást. A juttatások összege megegyezik az általános biztosítási rendszer keretében nyújtott juttatásokkal, az igénylőnek azonban eltérő kötelezettségeknek kell eleget tennie. Azoknak a fiataloknak, akik 21 éves koruk előtt fejezik be iskolai tanulmányaikat, féléves várakozási időt kell letölteniük tanulmányaik befejezése után. A 18 évesnél fiatalabbak semmilyen juttatásra sem jogosultak. Speciális szabályok vonatkoznak a juttatásra szoruló üzleti vállalkozókra és a szellemi foglalkozású önállóakra. A „megélhetés általános költségeinek” fedezésére (bizonyos feltételek kielégítése mellett) nyújtott támogatáson kívül „speciális megélhetési költségek” fedezésére is kérhető támogatás. A megélhetés általános költségeinek fedezésére nyújtott támogatásnak lényegében az összes költséget (a speciális költségeket is) fedeznie kell. A juttatás nem feltétlenül rendszeres vagy eseti fizetés formáját ölti, lehet kölcsön vagy óvadék is.

A törvényhozás bizonyos személyek létminimumát úgy kívánta biztosítani, hogy ne kelljen nekik alávetniük magukat az általános támogatási törvényhozásnak és az Általános Támogatási Törvény (ABW) megkívánta széleskörű jövedelemigazolásnak. Számos speciális juttatási rendszer létezik ma, amely olyan személyeknek nyújt minimumjövedelmet, akiknek a jövedelme a releváns társadalmi minimum alá esett. Minimumjövedelemre jogosultak

- az alkalmazotti biztosítási rendszer és az általános rokkantbiztosítási rendszer alá tartozó személyek;

- az idősek és részlegesen munkaképtelen munkanélküli alkalmazottak; és

- azok az idősek és részlegesen munkaképtelen személyek, akik korábban magánvállalkozóként dolgoztak.

A Pótléki Törvény (TW) alapján a táppénz, a munkanélküli járadék és a rokkantsági juttatás szükség esetén kiegészíthető a releváns társadalmi minimum szintjére; a társadalmi minimum az általános támogatási rendszer különböző szintjeinek felel meg, tehát a minimumbér 100, 90 és 70%-a lehet. Azok a 21 évesnél fiatalabb nőtlen/hajadon fiatalok, akik szüleikkel laknak, semmilyen pótlékra sem jogosultak. A juttatás jövedelemigazoláshoz kötött. Az idősek és részben munkaképtelen munkanélküli alkalmazottak számára kialakított jövedelemrendszer a következő kategóriák részére biztosít a releváns társadalmi minimumnak megfelelő juttatást (a nettó minimumbér kétszer 50%-át, 90%-át vagy 70%-át):

- azoknak a 65 év alatti személyeknek, akik 50-57,5 éves koruk között váltak munkanélkülivé, és akik már nem kaphatnak úgynevezett meghosszabbított munkanélküli járadékot;

- azoknak a 65 év alatti személyeknek, akik 57,5 éves koruk után váltak

munkanélkülivé, és nem kaptak meghosszabbított munkanélküli járadékot, csak jövedelmet szintentartó juttatást;

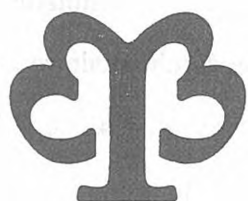
– azoknak a személyeknek, akik 50. életévük betöltése után váltak munkanélkülivé, a munkanélküli juttatásra már nem jogosultak, és csak 80%-osnál kisebb munkaképtelenség alapján számított rokkantsági juttatást kapnak;

– azoknak a korán fogyatékosná vált személyeknek, akik 80%-osnál kisebb munkaképtelenség alapján számított rokkantsági juttatást kapnak.

A juttatás jövedelemigazoláshoz kötött.

Az idős és részlegesen munkaképtelen egykori magánvállalkozók számára kialakított jövedelemrendszer a fentihez hasonló olyan 65 év alatti személyeknek és a velük együtt dolgozó házastársuknak biztosít juttatást, akik korábban saját üzletükből vagy szellemi tevékenységből éltek. A juttatás további feltétele az, hogy az igénylő vagy 55 éves kora előtt, vagy munkaképtelenségéből kifolyólag hagyta abba kereső tevékenységét, és rokkantsági juttatásban részesül, amelyet 80%-osnál alacsonyabb munkaképtelenség alapján számítanak ki.

Fordította Andor Eszter

A BABILON Nyelvstúdió
ANGOL és NÉMET
nyelvtanfolyamokat indít
heti 4x3 és 3x3 órában
Pesten és Budán

**Szintfelmérés németből hétfőnként,
angolból szerdánként 14–17 között.**

1067 Budapest, Teréz krt. 41.
(A Béke Szálló mellett.)
Telefon: 132-4974, 135-3825

Krémer Balázs

Van-e ma Magyarországon szegénység?

Érdekes volna megtudni, ki hogyan reagálna a címben felvetett kérdésre. Azt hiszem, a legenyhébb válasz is élesen tagadná a kérdésben foglalt állítást, és valószínű, hogy a reakciók meglehetősen negatív értékítéleteket is megfogalmaznának a kérdező naívságával, cinizmusával, ostobaságával stb. kapcsolatban.

Az elutasítás persze teljesen jogos volna, hiszen mindannyian *érzékeltük*, hogy igenis vannak szegények, és van szegénység, ám azt hiszem, soha nem *tudjuk*, hogy ki mire gondol akkor, amikor szegénységről beszél.

Vagyis, a szegénység *közös hitünkben* létezik, míg racionk számára *alig megfogható, nem létezőnek* is tekinthető valami. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy elemezzem a „szegénység” fogalommal érzékeltetett tartalmakat, hogy megnevezem annak okát, miért vész el a ráció számára a szegénység a fogalmak ködében, végül pedig javaslatot teszek arra, hogyan tartom lehetségesnek ésszerűen és pragmatikusan megközelíteni a szegénység problémáját.

1. A szegénység – mint ideológia és kritika

Visszatekintve arra az időszakra, amikor a szegénység fogalma tabunak számított, és eufémisztikus és ezoterikus terminológia használatát írta elő az etikett, nos, az előírás érthető: szemben az akkori etikett problémátlanított fogalmaival, az a szó, hogy „szegény”, az sűt, annak éle van, a szó használatában magában benne van az, hogy használója nem fogadja el azt a helyzetet, amelyben szegényekről és szegénységről kell beszélnie.

Az a helyzet, amelyben ma keresgéljük a „szegénység” fogalmának megfelelő és tisztességes koncepcionális lehetőségeit, sok mindenben hasonlatos ahhoz, ahogy a népi írók és szociográfusok kezdték el forgatni a „paraszt” és a „paraszság” szavakat. Egy válságban levő társadalom válságos helyzetének érzékelése és az ezügyben átélt „értelmiségi” felelősség jelenik meg a fogalomnak a használatában. A szegénység fogal-

mának használata már önmagában is társadalomkritika és ideológia: nem jó, hogy használunk kell ezt a fogalmat, és valamit tenni kéne, hogy kevesebbet, ritkábban forduljon elő. Egy következtetés: akarja, nem akarja, de aki a szegénységről beszél – az politizál.

2. A szegénység metaforája

A szegénységről szóló beszéd mindig érzékletes, képszerű beszéd. A szöveg mögött ott vannak a putriban és híd alatt lakó, guberáló és éhező, fogatlan és hűgyszagú szegények képei, amelyek ha csak egy szemernyivel is többek üres kliséknél, már akkor is érzékeltetik azt, hogy ezek a lények is érző emberi lelkek. A szegénységről szóló jó szöveg mindig feszültségekkel teli szöveg: érzékelteti azt a meg nem felelést, ami a szegények emberi mivolta és dologi körülményei között feszül. A szegénység tehát csaknem mindig konfliktus metaforája, mégpedig két szinten is: egyrészt maguknak a szegényeknek a szintjén, másrészt a beszélő szintjén.

2.1. A szegénység mint strukturális metafora

A híd alatt lakó szegény képe alkalmas arra, hogy megszemélyesítse azokat a csoportokat, rétegeket, amelyeknek az anyagi helyzete elviselhetetlen, elfogadhatatlan. Ízléstől, hevülettől, empátiától és egyéb személyes motívumoktól függően egy szegény országban, itt, a Vadkeleten a metafora leszűkítése és kiterjesztése bármeddig terjedhet: az éhen haltak számától (még nullának tekinthető) – a teljes lakossáig. Vagyis: a szegénység fogalmának metaforikus használata elfedi, hogy hány emberről, mekkora társadalmi csoportról van szó.

2.2. A szegénység mint ideológiai metafora

Ebben a megközelítésben a szegénység léte társadalmi értékek hiányának vagy legalábbis nem kellő elterjedtségének a megszemélyesítése, a vallott értékek társadalmi hiányának egyik megjelenési formája. Ez a megközelítés mindig ideologikus, hiszen a hiányzó értékek beteljesítését mint társadalmi programot, mint a szegénység okának felszámolási lehetőségét is sejteti, ugyanakkor kényelmes is, mivel a szegénység létezésének evidens hitére épít, és a szegénység metaforikus használata mellőzhetővé teszi az értékek kifejtését, a politikai implikációknak a politikai küzdelmekben való felvállalását. Csupán érzékeltetve, hogy milyen ideologikus tartalmak metaforája lehet a „szegénység”, a következő rejtett értékek és rejtett programok férhetnek be a szegénység esernyője alá:

2.2.1. A szociális munka és a szociálpolitika hiánya („szakma-politikai” metafora)

Azaz: szegénység azért van, mert kicsi a szegények ügyét szakszerűen

megoldani képes szakemberek köre, és a meglévők sincsenek kellően megbecsülve. A megoldás egyértelmű: több, jobban fizetett stb. szociális munkásra van szükség.

2.2.2. A szociális büdzsé hiánya („kötségvetési” metafora)

Szegénység azért van, mert a kormány keveset áldoz a szociálpolitikára. Megoldás: több pénz kell a költségvetésből a szociálpolitikára.

2.2.3. A kormány alkalmatlansága és érzéketlensége („ellenzéki” metafora)

Szegénység azért van, mert a kormány alkalmatlan a társadalmi problémák érzékelésére és kezelésére. Megoldás: a kormány mondjon le.

2.2.4. Az erősebb kutya szexuális előjogaira berendezkedett társadalom („erkölcsi” metafora)

Szegénység azért van, mert az erősebb helyzetben levő társadalmi csoportok minden erkölcsi korlát, minden puritanista érték mellőzésével „kifosztják” és „lerabolják” a társadalmat. Megoldás: altruista erkölcsi gesztusok és akciók szervezése.

2.2.5. A keresztényi szellem hiánya („vallás-erkölcsi” metafora)

Szegénység azért van, mert az emberek gondolkodását kevésbé hatja át a karitás és a diakónia szelleme. Megoldás: erősíteni és terjeszteni kell a keresztény értékeket.

2.2.6. A rossz közérzet, a bizonytalanság (a „szorongás” metaforája)

A szegénység a társadalom félelmeinek és szorongásainak megszemélyesítése: „mindnyájan ide juthatunk”. Megoldás: a társadalom biztonságának és biztonsági rendszereinek (TB, foglalkozáspolitikai stb.) erősítése.

2.2.7. A szolidaritás hiánya („egyenlőtlenségi” metafora)

Szegénység azért van, mert az emberek nem jöttek rá arra, hogy bizonyos érdekeiket csak mások előnyeinek keresztül érvényesíthetik. Abban a társadalomban például, ahol félelmeket gerjeszthetnek az élet természetes velejárói (az embernek fel kell nevelnie gyerekeit, meg fog öregedni stb.), nem jó élni. Megoldás: erősíteni a szociális újraelosztás, a jóléti államiság intézményeit.

2.2.8. A civilizáció intézményeiből való kirekesztettség (az „újabb történelmi zsákutca” metaforája)

A szegénység nem /csak/ önmagában baj, hanem annak a sokkal nagyobb veszélynek a megjelenése, hogy a magyar társadalom ismét átjárhatatlanul kettészakad, hogy a nyugati sztereotípiákat fenntartani képes polgári világra és a „szegényekre” szétszakadt társadalom perspektívája nem Európa, hanem a Kelet. Megoldás: a társadalmat civilizált eszközökkel integrálni képes (politikai, piaci-gazdasági, társadalombiztosítási, szociálpolitikai stb.) intézmények erősítése.

2.2.9. A polgári jóléttől való megfosztottság („deprivációs” metafora)

A depriváció elmélete nem is rossz elmélet, annyiban azonban metafora, hogy benne szubjektív eszköz a szegénység annak a leírására, hogy milyen körülmények feletti rendelkezést minősíthetünk „tisztos létnek”, és ezzel egyidejűleg ezek hiányát „szegénységnek”. A probléma megoldása: általános polgári jólét.

2.2.10. A gazdasági válság („torta” metafora)

Szegénység azért van, mert kisebb a felosztható torta, ezért még az „ugyanakkora” szelet is egyre kisebb. Megoldás: gazdasági konjunktúra.

2.2.11. Kisebbségi kérdés („emberjogi” metafora)

Szegénység azért van, mert a kisebbségeket mindig elnyomják. Megoldás: a szociális szükségletekre is kiterjedő szabadságjogok stb.

3. Szegények és a szegénység

Nem akarom vitatni, hogy a fenti problémák léteznek, és ha valaki úgy gondolja helyesnek, használja a szegénység metaforáját is. Pusztán csak azt vitatom, hogy ezek a problémafelvetések valóban elvezetnek-e a szegények nagyonis égető létkérdéseinek megoldásához. Még pontosabban: azt állítom, hogy e metaforák túl sokat akarnak markolni, és a szegények vonatkozásában túl keveset képesek megfogni. Azt állítom, hogy van hatékonyabb út is a szegénység kezeléséhez. Azzal, hogy a fenti problémák felvetését jogosnak ítéltam meg, azt is elismertem, hogy bármely alternatív koncepciónak törekednie kell arra, hogy a problémák megválaszolását ne hátráltassa, ne zárjon el utakat a metaforával felvetett problémák megoldásában sem. Ha azonban a szegénységről beszélünk, akkor el kell ismernünk annak a megközelítésnek a jogosságát is, hogy ne akarjuk föltétlenül és azonnal az egész társadalmat megváltani, elégedjünk meg az-
zal, ha a szegények ügyén tudunk segíteni – különösen, ha ezzel nem hátráltatjuk egyéb megváltási ügyeinket.

3.1. Egy kis kitérő – egy sokkoló epizód a szerző életéből

1988-ban volt szerencsém eltölteni egy napot a svédországi Umeåban, az egyetemen. Ezen az egyetemen akkoriban két nagy „márka” dolgozott a szociológia szakon, mind a ketten ismert nevek a szociálpolitikai irodalomban. Runa Aberg és Steffan Marklund. Ez utóbbi úrral beszélgettem szociálpolitikáról meg ilyesmikről, és amikor megkérdeztem, hogy most éppen mivel foglalkozik, azt válaszolta, hogy „szegénységet kutat”. Elképedésem láttán Steffan Marklund elmagyarázta a dolgot. Magyarázata körülbelül így szólt: készsággal elismeri, hogy az, amit ő szegénységnek tekint, nem jelent föltétlenül szegénységet Magyarországon. De nem is kíván túlzottan elmélyedni a szegénység mibenlétének definiálásában, ugyanis ez sem nem az ő, sem nem az én dolgom. Egy társadalomnak önmagának kell definiálnia azt, hogy mit tekint szegénységnek. A svéd társadalom a szegénységet történetesen a rendszeres segély által definiálja, és azt tekinti szegénynek, aki rendszeres segélyből él. Tehát: korrekt az, hogy ő is szegénynek tekinti azokat, akiket minden más svéd is szegénynek tekint, és teljesen jogos szociológiai kérdések vethetők fel azzal kapcsolatban, hogy miért kerültek ilyen helyzetbe emberek, hogy hogyan élnek stb.

3.2. A szegény magyar ész csele: a „létező” létminimum

Ha jól érzékelem annak a körnek a közgondolkodását, amelyben ez az írás olvasóra talál, akkor azt tippem, hogy a jóindulatú olvasó most meghökken, a rosszindulatú ostobának tart. Miről is locsogok én, hiszen konszenzus van abban, hogy aki a létminimum alatti jövedelemből él, az igenis szegénynek tekinthető, és mindenki annak is tekinti. Ezzel az állítással szemben azt gondolom, hogy a ma használatos létminimum nem a szegény lét mibenlétének operacionalizálására szolgáló kategória, hanem olyan általános vágyak és álmok kifejeződése – ezek a vágyak és álmok egyébként a sajátjaim is –, amelyek épp azt a kelet-európai értelmiségi kultúrát éltetik és erősítik, amely a szegénység fogalmát mint politikai és erkölcsi értékek metaforáját használja.

Két személyes megjegyzés:

a.) hogy mi is az a „kelet-európai értelmiség”, azt nem egészen tudom, számomra a legérzékletesebben mindenestre megboldogult Elbert János érzékeltette ennek idáltípusát Csehovról szóló drámaelméleti előadásán: az a katonatiszt, aki a vidéki kúria szalonjában hosszú, bágyadt, darvadozó hajnalokba nyúló éjszakákon arról ábrándozik, hogy eljut Moszkvába, és megváltja a világot, de legalábbis önmagát...

b.) ha nem is vidéki szalonokban, hanem lepusztult pesti bérlakások konyhájába menekülve a buli ricsaja elől, magam is átestem efféle kulturális gyakorlatokon, s ezt nem csupán a tényrögzítés kedvéért említem, hanem a magam részéről igenis büszke vagyok arra, hogy megtanultam hokedlin is megváltani a világot; ezért egyáltalán nem e kultúra ellen akarok szót emelni, csak nyomasztana, ha e kérdésben sem sikerülne messzebb jutni a hokedli-sziklákról szálló próféciaíknál.

Arra vonatkozóan, hogy miért tartom a vágyak és álmok világába sorolható lírai metaforának a létminimumot, a következő érveim vannak:

(i) (szociológiai nonszensz) Nem láttam még hitelt érdemlő adatokat arról, hogy hány ember él a „létező” létminimum alatt, de az átlagjövedelmeket (keresetek, nyugdíjak) alapul véve nem tartható kizártnak az, hogy a létminimum alatt élők aránya elérje a 40-60%-ot is. Ha az az arány is „kijöhet”, hogy a társadalom „nagyobbik fele” szegénynek tekinthető, akkor ez annyit jelent, hogy maga a társadalom tekinthető szegénynek – saját normái szerint. Ez az adat ugyanakkor egyáltalán semmit sem mond arról, hogy mégis, kik ennek a szegény társadalomnak a legszegényebb szegényei. Sőt, ennél rosszabb a helyzet: összemossa az „igazi” szegényeket a „szegény átlaggal”.

(ii) (redistribúciós nonszensz) Ha a létminimumnak az az üzenete, hogy az ez alattiak jövedelmét – valamilyen újraelosztási csatornákon keresztül – ki kell egészíteni legalább a létminimum összegére, akkor a fentiek szerint ebből az következik, hogy a 40-60% jövedelmét a maradék 60-40%-tól kell elvonni és újraelosztani. Ez a dolgok jelenlegi állása szerint elképzelhetetlen számomra, ez ugyanis maga volna a hadikommunizmus...

(iii) (makrogazdasági nonszensz) A járulék- és adókulcsok emelésére, a jövedelem elvonás fokozására ma nincs reális lehetőség. Kimondatlanul ugyan, de számos populista program (kompenzáció, állami megrendelések és beruházások, járulékok és adók csökkentése stb.) sejteti a következő álmegoldást: nem feltétlenül kell ezt a pénzt elvonni, működtethető a bankóprés, kiegészíthetők a jövedelmek. Ez maga lenne a három számjegyű infláció, amely által igen hamar el lehetne érni azt is, hogy az – inflációval korrigált – létminimum alatt élők aránya a 80-90%-ot is elérje. ... Meg még más csúnyaságok is történnének. ...

(iv) (háztartásgazdasági nonszensz) A létminimumszámítások azon a feltételezésen alapulnak, hogy az emberek a piacról élnek, és annak a minimálisan elfogadható fogyasztói kosárnak a „piaci árát” kalkulálják, amelyben még benne vannak az alapvető javak. Ismét nem elvitatva annak az értéktételezésnek a megalapozottságát, hogy jó volna olyan társadalomban élni, ahol a piacon keresve és a piacon elkölthetve a pénzt, rendesen meg lehet élni, mégiscsak szembe kell néznünk azzal a realitással, hogy ma nemhogy a szegény, de a tisztas átlagpolgár sem csak a „normál” piacon keresztül elégíti ki a szükségleteit. Az átlagpolgár/aszszony/ sem igen vesz télikabátot a Kleider Bauernél, hanem inkább a turkálóban; és még télvíz idején is inkább eszi a dömpingáron, szezonban vett paprikából maga által elspájzolt lecsót meg a nagymama befőttjét, mint a mirelitet meg a konzervet. Hát még a szegény...

3.3. Szakadt csórók és emelkedett ideák

Be kell vallanom, hogy irigylem svéd kollégámat, amiért olyan primitíven el tudja mondani, hogy kikkel és mivel foglalkozik, amikor szegénységet kutat. Lenyűgöző az a fogalomalkotási tisztaság, ahogyan a szociológiában szokásos indikátoroknál pontosabb, jogilag kodifikált kategóriákban körül tudja írni, hogy kik a szegények, és ezzel az eljárással a vizsgált csoport sajátosságát egy fogalommal is meg tudja jeleníteni („szegénység”). Mi itt elég sokat beszélünk a szegénységről, sőt, elég izgalmas intellektuális vitákba tudunk keveredni e beszédek során, de nem tudjuk azt, hogy mi az a közös tulajdonsága ennek a meghatározatlan társaságnak, amit a szegénység fogalmával illethetünk. Sokkal otthonosabban mozgunk a szegénység „metafizikájának” szintjén, mint a „fizikájában”, ahol még a konszenzuális alapfogalmak is hiányoznak.

Nem csupán arról van szó, hogy izgalmasabb a szegénység metafizikájának szintjén mozogni, metaforikus üzeneteket, értékeket deklarálni, hanem be kell látnunk, lelkileg is sokkal könnyebb ezt tennünk. A metafizika szintjén van kibontakozás, vannak fejlődési pályák, lehet progresszívnek lenni; a szegénység fizikájában nincsenek remények, haladár eszmék, csak a szomorú és kegyetlen tények. Akkor, amikor a szegényekről akarok beszélni, minden szándékom ellenére magamnak is nyersebbnek, durvábbnak és kegyetlenebbnek kellennem annál, mint amennyire annak kellennem normális hétköznapijaimban.

4. Penetráns üdvözlők – avagy: beszéljünk a szegényekről

4.1. Amikor úgy néz ki, mintha a szegénységről lenne szó

A szegényekről ma sokféle esik szó, a rádió napközbeni adásaiban mély-érzésű riporterek hosszasan beszélgetnek hasonlóan mélyérzésű politikusokkal, szociológusokkal, orvosokkal, tanárokkal, más szakemberekkel. Ezeket a beszélgetéseket őszintén és becsülésre méltóan áthatja az együttérző szánalom, a segítő szándék szelleme. Ám az én fülemnek ezek a beszélgetések inkább szólnak a beszélőről, mint a szegényekről. Még pontosabban arról az erkölcsi motiváltságról, hogy akár a karitás, akár az individuális civil öntudat morálitásától kikényszerítve, legalább beszélni kell ezekről a dolgokról – ha sokat tenni már nem is sikerül. Nem akarom alábecsülni annak a jelentőségét, hogy régen nem volt ilyen mértékű ez az elszántság, ez a társadalmi motiváltság, hogy a szegénységgel igenis foglalkozni kell...

Más beszélgetésekben arról esik szó, hogy egynémely falvakban elviselhetetlen, hogy a cigányok a kertekből is felszedik a krumplit, nemcsak a szántóról; hogy áporodott és tetves fekvő alakokon kell átlépni a lakótelep lépcsőházában ahhoz, hogy a saját lakásába érjen az ember stb. Ezek a beszédek formailag megint a szegényekről, de valójában éppúgy a beszélőről, a beszélő tehetetlenségéről és az ebből eredő feszültségeiről szólnak – csak éppen más szándékokat sejtetnek.

A beszéd tárgya ugyanaz, és amit elmondanak róluk, az mindkét esetben „igaz”.

4.2. Egy földhözragadt definíciós kísérlet

A svéd kolléga nagy igazságot csípett el. Egy társadalom nem tud mit kezdeni az erkölcsitanokkal és metaforákkal, minden probléma „jó” társadalmi definíciója magának a problémának az operacionális kezelési rendjével definiálja a problémát. A bűn a társadalom számára nem erkölcsi maximák által definiált, hanem azzal az ügymenettel, ahogyan a rendőrség, az ügyészség meg a bíróság eljár büntett esetén a bűnelkövetővel szemben.

Ha ezt a gondolatot érvényesíteni akarjuk a szegénységre, akkor azokat a kérdéseket kell föltennünk, hogy elvileg mit képes ma tenni a magyar társadalom a szegényeivel? Ezzel lényegében egyenértékű kérdés az, hogy kik azok a szegények, akikkel egyáltalán tudhat valamit kezdeni ez a szegény társadalom?

Ezt a kört járjuk körül a következőkben.

5. Kell-e „szegénypolitika”? Ha igen, akkor mennyi?

5.1. Miért nem kell, és miért kell?

A szegénypolitikákról semmi szép nem mondható el. Kimondottan ronda az ügymenetük, hiszen egyéni és kétes objektivitású ítéleteket kell hozni arról, hogy valaki „belefér-e” a kedvezményezett körbe, vagy sem. Ezek a tesztek jelenthetnek kevésbé vagy jobban megalázó tortúrákat, de valamennyire mindig megalázó a saját szegénység bizonyításának a kényszere.

Kimondottan rossz motiváltsági rendszert jelent minden szegénységi, felső jövedelemhatárhoz kötött rendszer bevezetése és működtetése. Ez az effektus az, amelyet a szakirodalom „szegénységi csapda” kifejezéssel illet: az emberek korlátozott jövedelemszerző képességük (ez a korlátozottság éppúgy lehet személyes, családi körülmény, mint pl. a munkaerő keresletének kedvezőtlen alakulásából adódó objektív külső körülmény) esetén inkább válnak érdekeltté jövedelmük csökkentésében, és ezáltal a megszerezhető ellátásokra való jogosultságok megszerzésében, mint az egyéni eszközökkel elérhető korlátozott előnyök megszerzéséért teendő erőfeszítésekben. Vagyis: a szegénypolitikák növelik a szegények számát, mert abban teszik érdekeltté a kvázi-szegényeket is, hogy „valódi”, „hivatalos” szegények legyenek. Végezetül: a szegénypolitikák „belebetonozzák” a szegényeket a szegénységbe. Nemcsak arról van szó, hogy senki nem akar lemondani az egyszer már megszerzett ellátási jogosítványairól, hanem arról is, hogy bár a szegény ember kaphat különféle szegényellátásokat (ingyen koszt, éjjeli menhely, használt ruha, eseti segély stb.) – de ettől még szegény marad.

Összefoglalva: a szegénypolitikák teljesen hatástalan eszközök a szegénység ellen, sőt, minél több van belőlük, annál nagyobb lesz a szegénység. Igen, a metaforák használata teljesen jogos, a szegénység ellen csak átfogó (= nem a szegényeket megcélzó) társadalmi programok lehetnek hatásos eszközök. Ezek a programok lehetnek oktatási-kulturális, foglalkoztatási, lakás- és településfejlesztési, egészségügyi, gazdasági és bármilyen más társadalomépítő programok. Igen ám, de a nagy társadalmi programok nagy befektetéseket igényelnek, és ha nem jut belőlük mindenkinek „elég”, akkor nem biztos, hogy a legalul levők megérik e nagyraavagyó tervek beteljesülését.

Ha tehát vannak olyanok, akik támogatások nélkül a legelemibb létfeltételeleiket sem tudják előállítani, akkor vitathatatlan az a politikai és erkölcsi szándék, hogy bizonyos erőforrások átcsoportosításával meg kell célozni a legszegényebb csoportokat, és meg kell őket óvni – az éhenhalástól.

Ha vannak szegények, ha vannak olyan csoportok, ahol fennáll ez a rizikó – akkor szegénypolitika is kell, bármennyire is utáljuk.

5.2. Mennyi kell?

A szociálpolitikai kultúra válasza, evidenciái abból szoktak kiindulni, hogy gazdasági növekedés van. Ez a kultúra „arról szól”, hogy hogyan lehet helyesen, optimálisan elosztani a társadalom által megtermelt vagyont, javakat, jövedelmeket. A növekedést feltételezve a kérdésre adandó válasz triviális: csak annyi szegénypolitika kell, amennyi elkerülhetetlen. Ha a liftek felfelé mennek, akkor csak azoknak kell a pincében tartózkodását támogatni, akik sehogy sem tuszkolhatók el egyetlen liftig sem... (drogosok, alkoholisták, hosszú távon munkanélküliek, harmadik világ menekültjei stb.).

Recesszióra, gazdasági visszaesésre nincs jó szociálpolitikai reakció. Egyfelől, mert a válság terheit a lakosság viseli, és sokan beleroppannak ezekbe a terhekbe: elvesztik képességüket arra, hogy akár a legelemibb szinten is fenntartsák egzisztenciájukat. Miközben csökken a társadalmi kiadásokra fordítható költségvetés, aközben egyre súlyosabb nyomás nehezedik a közszférára azért, hogy hathatósan támogassa a lakosságot növekvő terhei viselésében, és különösen: hogy támogassa azokat, akik nem bírtak talpon maradni. Primitíven szólva: ha több a szegény, több szegénypolitika is kell.

Ezzel együtt recesszió esetén is igaz az, hogy a szegénypolitika jó esetben a túlélést segítheti, de progresszív kilátások, perspektívák nélküli természete épp olyan, mint máskor. Recesszió idején más hatékonysági logika vezet ugyanahhoz a konklúzióhoz, mint növekedés esetén: szegénypolitikából csak annyi kell, amennyi föltétlenül szükséges. Itt ugyanis nem arról van szó, hogy hatékonyabb, olcsóbb és humánusabb a liftig eltszokolni az embereket, mint a pincében tartani (aktív foglalkoztatási és képzési programokat, rehabilitációs, /re/integrációs szociális programokat üzemeltetni – durván: a segélyezési és jövedelmi programokkal és az „intézeti elfektetéssel” szemben) – a liftek ugyanis lefelé járnak. Arról van szó, hogy a szűkös forrásokat érdemesebb olyan programokba befektetni, amelyek valamilyen sikerrel, kilábalással, felemelkedéssel is kecsegtetnek. Márpedig a szegénypolitikai programok nem ilyenek. Csak éppen ...nő a szegénység, sokasodnak a szegények...

Nem szeretnék senkinek sem érveket adni a szájába ahhoz, hogy a tágan értelmezett társadalompolitikát kurtítsa. Azt az elvet képviselem, hogy a gazdaság és társadalom hanyatlása esetén a lefelé haladó liftek haladási irányának a megfordítása az elsődleges cél. Öregek, gyerekek, fogyatékosok esetében szociálpolitikai liftek közlekednek, és a felfelé haladó lift egyet jelent a társadalombiztosítás, a családi pótlék, a szolgáltatási szektor stb. fejlesztésével. Ehhez járulnak azok a speciális szolgáltatások és támogatások, amelyek segítenek eljutni az itt-ott mégis éppen felfelé haladó egyéb liftekhez.

5.3. Egy gyakorlati elv ortodoxiája és kritikája: univerzalitás és szelektivitás

A szociálpolitikai szakmai tradíciók alapján egy-egy rendszer értelmezésében és kritikájában az egyik legalapvetőbb kérdés annak vizsgálata, hogy az adott rendszer „univerzális” vagy „szelekciós” elveket követ-e. Ha a tradíciót magát akarjuk értelmezni, két részre kell bontanunk a kérdést. Az egyik kérdés alapvetően erkölcsi és „emberjogi” kérdés, és a különbségtéves egyáltalán nem leíró, hanem értékelő dimenzió: annál jobb egy rendszer, minél univerzálisabb, és annál rosszabb, minél szelektívebb. Ebben a gondolkörben az univerzalitás civilizációs (érték)tartalmai a következőkben foglalhatók össze:

(i) Az univerzális rendszerek mindig racionálisak abban az értelemben, hogy kalkulálhatók, tervezhetők, előre láthatók mind a kedvezményezettek, mind a rendszert üzemeltetők számára, szemben a szelektív rendszerek szükségszerű esetlegességével, bizonytalanságával, előre-jelmezhetlenségével.

(ii) A modern szociálpolitikával szemben támasztott elvárást (hogy ti. a szociálpolitika szolgálja a társadalom biztonságát) csak univerzális eszközökkel lehet elérni. A rendszer attól szolgálhatja a biztonságot, hogy bizonyos helyzetek és körülmények esetén előre láthatóan, garantáltan, kiszámíthatóan „üzembe lép”.

(iii) Ugyanez az értéktartalom nemcsak a „kimenetek” oldaláról fogható meg, hanem az eljárás, a mechanizmus oldaláról is. Ha a rendszer automatikusan üzembe lép bizonyos helyzetekben, akkor pontosan megadhatók azok a „paraméterek” és „indikátorok”, amelyek egyértelműen és objektív kritériumok alapján minősítik az adott helyzet meglétét. Ennek megfelelően az elbírálás mechanizmusa is egyszerűvé, mechanikussá, vagyis objektív kritériumok alapján kalkulálhatóvá és ellenőrizhetővé tehető.

(iv) Ezek az elvek csökkenthetik a kliens kiszolgáltatottságát, és ezzel párhuzamosan korlátozhatják az eljáró hivatalnok önkényét. Nem állítható tetszés szerinti tortúra elé a kliens, nem érdemeiről és lojalitásáról kell számot adnia, hanem az adott, normatívan előírt procedura során az előírt eszközökkel kell igazolnia az adott körülmények meglétét.

A fentiek szellemében az univerzalitás fogalmával azonos értéktartalmakat jelölnek a normativitás, a jogszerűség, az automatizmus stb. fogalmak is.

Azt gondolom, hogy a fentiekben érzékeltetett értéktartalmak annyira általánosan elfogadottak a szociálpolitikában, hogy azokat elviekben kétségbe vonni legalábbis illetlenség és a „szociálpolitikai gyerekszoba” hiányára utaló gesztus. Mégsem egyértelmű azonban számomra, hogy milyen gyakorlati elvek következnek a fenti értékekből.

A szolgáltatások és az aktív eszközök körében az univerzalitási elv maradéktalan érvényesülése legitimálná Móricka viccbéli akcióját, amikor brigádot szervezett, hogy egy vak bácsit az úttesten átkísérjen. Itt tehát az univerzalitást legfeljebb az igényelhetőség vonatkozásában lehet elő-

írni, és a továbbiakban a jogszerűséget polgári jogi, szerződési kritériumokkal lehet elérni.

Nem egyértelmű az elv érvényesítése a pénzbeni rendszerek körében sem. Annyi egészen bizonyosan az értékbeli konszenzus részének tekinthető, hogy a fehéreneműs szekrényben kotorászó és a mosogatóba kuksizó hivatalnok önkényesen, „pofára” osztogató szelekciós segélyezési praxisát nem szeretjük, elvetjük. Ezen túl viszont az univerzális és szelektív rendszerek között alig lehet elvi különbséget tenni, tulajdonképpen folyamatos közöttük az átmenet. A leguniverzálisabb rendszerek is szelektálnak – legalábbis annyiban, amennyiben megkülönböztetik a támogatottak körét –, hiszen nem mindenkinek jár családi pótlék vagy nyugdíj sem, hanem csak a gyerekeknek meg az öregeknek...

Két olyan gyakorlati elv van, amellyel a leginkább ki lehet elégíteni az univerzalizitás fogalmával körülírt etikai és politikai maximákat.

Az egyik a biztosítási elv: a járulékfizetéshez kötött jogosultságok és az ellátások univerzális eszközökkel elvileg relációkba hozhatók. (Tudjuk: a gyakorlatban a biztosítási rendszerek peremvidéke már messze nem ilyen tiszta. Ennek ellenére az a törekvés, amely biztosított jogokkal operál, a tényleges „szociális” hatásoktól függetlenül is erősen jogszerű, ennyiben erősen univerzális rendszer megteremtésére játszik. A kimenetek ügyében a biztosítási elv valóban kétarcú: ha az ellátások a befizetésekkel párhuzamosan differenciáltak /pl. az egészségügyben/, akkor a rendszer ugyan „univerzális”, szociális hatásait tekintve azonban tragikus...)

A másik elv kissé bonyolultabb, és nagyjából úgy foglalható össze, hogy a jó univerzális rendszerek kellően primitív kritériumrendszerrel operálnak. Ez azt jelenti, hogy primitív indikátorok tesztelésén alapulnak. E szempontból a demográfiai indikátorok a legjobbak, azaz a kor, a gyermekszám, a családi összetétel (pl. gyereket egyedül nevelő, özvegy), a gazdasági aktivitás (munkanélküliség) stb. Kevésbé egyértelmű, kevesebbek által ellenőrizhető, de még mindig elvileg objektív kritériumokat jelentenek az egészségügyi indikátorok (akut betegség, fogyatékoság stb.).

Azt mondhatnám, hogy ezeknek az „indikátor-tesztek”-nek az alapján lehet univerzális rendszereket elképzelni.

Igazi átmenetet képeznek azok az „esemény-tesztek”, amelyek azt feltételezik, hogy valamely események alapvető, ugyanakkor szociálpolitikai eszközökkel kompenzálандó és kompenzálható változásokat eredményeznek az élethelyzetekben (pl. születés, halál, beiskolázás, katonai bevonulás és sorkatonai szolgálat stb.). Immár a szelekció vizein hajózva, még mindig elég univerzálisnak lehet tekinteni azokat az „indikáció-teszteket”, amelyek az adott állapotot előidéző eseményeket is vizsgálják (pl. baleseti- vagy hadi sérülés, munkahelyi ártalom stb.). Ebben a körben már igen aggályos, hogy milyen indikációt lehet egyáltalán számba venni, illetve, hogy milyen okozatnak milyen okot lehet tulajdonítani. Néhány példán szemléltetve kétséges, hogy bármilyen esemény okaként, indikációjaként mennyiben lehet figyelembe venni olyan körülményeket, mint pl. politikai okok, büntetett előélet, válás, munkahely vagy iskola „önké-

nyes" otthaggyása, kilépés stb. Már igencsak „híg” kritériumok alapján operáló szelekciót jelentenek az „*élethelyzet-tesztek*”, amelyek közül a legjellegzetesebbek a „*lakhatási-tesztek*” (laksűrűség, komfort stb.). Még kétesebbek azok a mérlegelések, amelyek a lakást már nem csupán leíró jelleggel kezelik (ti. hogy hogyan „lakik” a delikvens), hanem valamilyen „*vagyon-teszt*” részeként a rendelkezett tulajdon számbavételét is megcéllozzák.

Leszámítva azokat az abszolút szubjektív „*személyiségi karakter-teszteket*”, amelyeket az előzőekben elvileg is elvetettünk – a legbonyolultabb, legzűrösebb ügyek azok az eljárások, amelyek a „*jövedelmet*” (és a lakáson kívüli, pl. készpénzben és értékpapírban tulajdonolt vagyont) is *tesztelik*. Gondoljuk csak meg: a jövedelmek számbavételének sztenderd formája a személyi jövedelemadó bevallása, de itt ez még szükségszerűen bonyolódik az adómentes jövedelmek számbavételével is. Ha ehhez még hozzászámítjuk azt is, hogy a jelenlegi válság közepette a jövedelemadó éves ciklusa túl tág időhatárokat jelent a szociális krízisekre való reagálás szempontjából, akkor ebből az is következik, hogy egy következetes jövedelemtesztelésnek a kibővített adóbevallási procedúrát évente többször is meg kell ismételtetnie.

Ha mindez még nem vette volna el a kedvünket a jövedelem-tesztelés ötletétől: természetesen a pénzbeni jövedelmek tesztelése kiegészíthető még a naturális jövedelmek számbavételével, és meg lehet kísérelni számba venni azt is, hogy a delikvens hány fej káposztát termelt a kertjében, hozott-e koma-tálat disznóvágáskor a szomszéd, és adott-e gatyát az üdvhadsereg.

Ha a fenti tesztelési lehetőségeken végigtekintünk, akkor nemcsak az látszik, hogy a maga módján mindegyik „szelektál”, hanem az is, hogy formailag mindegyik „univerzálissá”, jogszerűvé tehető.

A különbségek nem annyira elvi természetűek, nem különböző minőségeket jelölnek, hanem inkább fokozatokat. Mégis, e fokozatok között, fentről lefelé haladva szisztematikusak a különbségek abban, hogy

- egyre kevésbé tárgyszerűek a tesztelt körülmények;
- egyre bonyolultabb a tesztelési eljárás;
- egyre nehezebb a tesztelt körülmények igazolása és adminisztrációja;
- egyre nagyobb megpróbáltatást és tortúrát rónak az igénylőre;
- egyre több hivatalnok munkáját igénylik, és egyre több adminisztratív költségeket igényelnek.

(Ugyanilyen természetű rangsort állíthatunk fel aszerint is, hogy mennyi körülményt próbál meg számba venni az igazolási eljárás – de ennek a problémának az elemzésétől ezúttal, az egyszerűség kedvéért, tekintsünk el...)

A fenti okfejtés eredményeképpen más megvilágításból is áttekinthetjük a korábban elmondottakat:

- (i) nagy rendszereket csak „inkább univerzális” tesztelési eljárásokra, biztosítási elvre és indikátor-tesztekre lehet építeni, különben a szociál-

politika erőteljesebben finanszírozza az adminisztrációt, mint a kuncsaf-
tokat;

(ii) nem célszerű és nem is lehetséges milliókat (emberben számolva) kitenni bonyolult igazolási tortúráknak;

(ii) már csak azért sem érdemes az eljárásokat bonyolítani, mert a bonyolult eljárások hatástalanok a szegénységgel szemben;

(iv) ha viszont a szegénység alacsony jövedelműséget is jelent (hogymi egyebet még, arról vitázik a szociológiai irodalom, de ezt biztosan jelenti), akkor a szegények ellátását valamilyen formában mégis jövedelem-tesztelést (is) kell kötni. Amikor azt mondtam, hogy szegénypolitikából nem kell több, mint amennyi elkerülhetetlenül muszáj, egyúttal azt is mondtam, hogy jövedelem- és vagyoni igazolásból sem kell több, mint amennyi feltétlenül muszáj.

6. Hogyan lehet „megcélozni” a szegényeket?

6.1. Az általános elv:

az ellátásoknak kellően rosszaknak kell lenniük...

Senki nem lehet boldog egy efféle cinikus konklúzió levonásától, de minden eddigi okfejtéséből ez a következtetés származik. Ugyanis ezen elv érvényesítése

(i) nem teszi érdekeltté az embereket saját szegénységükben;

(ii) a szegényeket nem szorítják ki az ellátásból az „átlagosan szegények” (ha az éjjeli menedékhely két csillagos szálló, akkor a kollégiumra szocializálódott értelmiségiek és a két szobás panelban az anyóssal együtt lakók számára is vonzó szolgáltatás; ha fapriccses tömegszállás, ahol azért meleg van, és lehet tisztálkodni, akkor az csak a „valódi”, a „híd alatt lakó” hajléktalan számára vonzó);

(iii) különösen a szolgáltatási területen fölöslegessé teszi a jövedelem-tesztelést, a bonyolult igazolási eljárást: valóban csak annak szól, aki szegény;

(iv) egyet jelent a szegénypolitika minimalizálási szándékával és elvével, a szegénypolitikai kiadások korlátozásával;

(v) elfogadhatóvá teszi a szegényellátásokat a többség számára, ettől nem tekintik privilegizálnak a szegényeket.

6.2. A reális létminimum

Ha zárójelbe tudjuk tenni vágyainkat és szorongásainkat arról, hogy milyen magasan legyen az a jövedelmi biztonsági háló, ami fölött még meg mernénk kockáztatni életünk artistamutatványait;

ha elfogadjuk azt, hogy sem a létminimumhoz, sem bármi másnak nevezett jövedelmi küszöbhez igazított jövedelem-teszteléses rendszer nem képes biztonságot nyújtani; és

ha elfogadjuk azt, hogy a szegénység ellen más, „univerzális” rendszerek lehetnek csak hatásosak (beleértve gazdaságpolitikai, oktatási, foglalkoztatási rendszereket is), azaz hogy a létminimum nem társadalompolitikai eszköz (mert annak úgylis rossz), hanem szegénypolitikai eszköz:

akkor fel lehet tenni azt az egyáltalán nem felemelő kérdést, hogy mennyi pénz kell ahhoz, hogy az ember fia ne pusztuljon éhen? A kérdés nem egyszerű, és nemcsak azért, mert szégyen már föltenni is, nemhogy bármit is válaszolni rá. A kérdés amiatt is utálatos, mert előfordulhat, hogy esetleg olyan magas összeget válaszolunk rá, amennyit már nem lehet garantálni mindenki számára. Mi történik akkor a maradékkal? És ha nagy, humánus érzelmektől áthatva az ember a reálisan kitűzhetőnél magasabb összeget mond, akkor vagy azzal kell számolnia, hogy ismét egy beteljesíthetetlen, garantálhatatlan, érvényesíthetetlen álmodt újtára, vagy – és ez még rondább – tudomásul veszi, hogy nem mindenki kapja meg ezt az „éh” minimumot, és akkor az éhen pusztul.

Nem tudom, hogy hol vannak a realitás határai, az is nyilvánvaló, hogy az aktuális és a potenciális realitások még hagynak némi játéktérrel, amely azért sokkal szűkebb, mint azt remélni és feltételezni szokás. Számot vetve ezekkel a körülményekkel szint kell vallanom, hát íme: 6000 Ft/hó. Ezt még nem illúzió megcélozni, és ha ez nem is elég semmire sem, éhen halni már nem kell belőle.

6.3. Mire lehet jó egy reális létminimum?

Nem arra, amire a legtöbben gondolnak. Vagyis nem arra, hogy mindenki jövedelmét ellenőrizni lehessen: eléri-e a létminimumot, és ha nem, akkor ki kell egészíteni. Egy ilyen jövedelem-teszteléses rendszer túl azon, hogy szörnyű, megvalósíthatatlan is.

Egy ilyen számot alapvetően a nagy, biztosítási és „indikátor-tesztekre” épülő rendszerek paraméterezésére kellene használni. Úgy kellene megállapítani nyugdíjakat, munkanélküli ellátásokat, családi pótlékot, fogyasztékosok kiegészítő járadékát stb., hogy mindazok, akiket ezek a rendszerek elérnek (eltartottjaik statisztikus arányát is belekalkulálva), lehetőleg ne essenek ez alá a jövedelemküszöb alá. Ugyancsak úgy kellene beállítani az indexálási automatizmusokat, hogy ez az éhenhalási küszöb, vagy immár ne pengessünk érzelmi húrokat: minimális jövedelmi szint valóban automatikusan kövesse az inflációt, évente akár többszöri korrekcióval. Ez ugyanis valóban a legminimálisabb létfeltételek biztosítását szolgálja (annyira, amennyire).

És, persze, a legjobb paraméterezés mellett is lesznek kihullók, esetükben nincs más megoldás, mint a jövedelem-teszthez kötött, hagyományos típusú segélyezés.

Még egyszer: semmi büszkeségre nem ad okot kimondani azt a számot, hogy 6000, de már ekkora összegnél is kényelmetlen arra válaszolni, hogy „miből?”. És különösen nehéz akkor válaszolni rá, ha az ember nem ven-

né jó néven a nagy, univerzális rendszerek megfaragását, és abból a szegénypolitikára történő átcsoportosítást.

7. A „segélyezési csapda”

Ha, mondjuk, az ember barátja alól kicsúszik a talaj, és a szerencsétlen barát megélhetési gondokkal küzd, a józan ész azt diktálja jószándékú, segíteni kész emberünknek, hogy először is próbáljon meg barátjának valamilyen elfogadható munkát találni, amivel elviselhetően eltöltött munkaideje gyümölcsként tűrhető keresethez is jut. Ha ez nem megy rögtön, meg lehet próbálni betuszkolni valamilyen képzésre, hátha ott összeszed valami lehetőséget, és legalább addig is ápolhatja ambícióit. Ha ez sem megy, megpróbál neki segíteni, vagy segítséget keresni, mentálisan és fizikálisan helyrehozni, valamilyen, a piaci és a közszolgálati szférában szolgáltatásként aposztrofált eszközzel segítséget nyújtani. És csak legvégül, ha más esélyt nem lát, akkor ajánl fel némi pénzt – s ez olyan kínos mindkettőjüknek –, azt is inkább kölcsönbe, még akkor is, ha tudja, hogy sohasem látja viszont.

A létező szociálpolitika gyakorlata nem a józan ész által diktált segítségnyújtási logikát követi, hanem épp fordítva. Először pénzhez és segélyhez nyúl, mert ez egyszerű a bürokrácia számára: egyszerű és szokványos „bérszámfejtési” munkaszervezeti feltételek mellett is működtethető. Azután kellemes a szociálpolitikusnak is: nem kell sérteni emberi jogokat, univerzális és jogszerű eljárás keretében rendezhető a dolog, a szociális ügyintéző nem állítja tortúra elé a szegény klienst, ha már az élet amúgyis megtaposta. És egyszerű a kliensnek is, segély-viszonylatban meg tudja formulázni szükségleteit, ebben a műfajban át tudja látni az ügyintézés mechanizmusait, és mérlegelni tudja befektetéseinek sikereit is.

Hogy a dolog csapda, az egyértelmű: nincs belőle kiút, nincs más perspektíva, csak a még több segély... Csapda azért is, mert minden elv visszaüt: ha a segélykeret elszalad, bonyolódnak a kritériumok, nehézkessé válik az ügyintézés, támadhatóvá és kikezdzhetővé válik az ügyintéző meg a főnökei is. A szociálpolitikus is érzékeli, hogy toleráns gyakorlata során és folytán kliense elveszíti morális tartását, függővé és kiszolgáltatottá válik, miközben jottányit sem javult a helyzete. És a kliens is „beszorul”: tényleg felszámolt minden kitorési utat maga mögött, tényleg nincs más esélye, mint az újabb segély, és tényleg meg is tesz mindent annak megszerzéséért.

7.1. Ki lehet-e kerülni ezt a csapdát?

A csapda elkerülése, a józan ész és segítő logika rehabilitálása a szegények támogatásában alapvető, de nem könnyű feladat. Nagyon nehéz megteremteni egy hivatali, személytelen viszonyrendszerben azt a bizal-

mat, azt az együttműködő hajlandóságot, a személyes, intim viszonyokba történő beavatkozás lehetőségét, amit maga a barátság jelent a személyközi viszonyokban.

Nem csupán arról van szó, hogy szakmai felkészültség és szakmai-erkölcsi tekintély kell az ön-elfogadtatáshoz, nem csupán differenciált szervezeti és munkamegosztási feltételekre van szükség, ami a jelenlegitől eltérő menedzselési, gazdálkodási feltételeket kívánna (ezúttal sem csak a több pénzre gondolok...).

Ha nehéz is, de hiteles és elfogadható választ kell találni arra, hogy a megfelelő munka keresésében való segítség nem kényszerszermunka-interválás (ha valóban nem az...), hogy az átképzésre irányítás nem a kisegítő „gyógyóba” való lefokozás (ha valóban nem az...), hogy a terápia nem kényszer-elvonó (ha tényleg nem az...), és a készpénz-segély helyett a napközi díjának kifizetése nem a kliens őrmesteri regulázása (ha valóban nem az...).

Ha nem születnek ilyen válaszok – a negatív spirál a segélyezési csapda egyre mélyebb bugyraiba vezet.

8. Adalékok a szegénység erkölctanához

Az a szegénység, amiről beszélek, visszataszító és undort keltő. A szegénység norma alattisága normán kívüliséget is jelent – minden tekintetben. Az emberek többségében a szegénységtől való viszolygás az a döntő érzelmi motívum, ami mindig valahol a felszínre tör. Ki így, ki úgy éli meg viszonyát e normán kívüliséghez. Ma nem szokás szidni a szegényeket, de tudomásul kell vennünk, hogy akkor, amikor ehelyett szidják a cigányokat vagy a lumpen elemeket – akkor ugyanarról beszélnek. De ez nemcsak az ostoba köznyelv csúsztatása, ez a csúsztatás a szakmáé is, és főleg a közigazgatásé: amikor szegényekről beszélnek, akkor az ősz hajú, kontyos, szemüveges néni képe lebeg szemük előtt, aki csirke-nyakat vásárol a piacon, és fontosnak tartja elmondani, hogy a macskának lesz, noha mindenki tudja, hogy... És a dolog, persze, szívszorító és megható...

De igazából nem tudom, hogy szegény-e a néni, vagy sem; abban biztos vagyok, hogy ha ő szegény, akkor pláne szegény az, aki a piacon a szemétkben guberál, aki olyan bűdös és rohadt ételeket majszol fogatlan szájában, amelyet jó érzésű ember meg sem fog, akinek szétáll az a néhány szál haja, és már régen nincsen se hajtűje, se tűkre, hogy kontyot csináljon magának, akinek spárgával megerősített nejlonszatyor a vagyona, amit szakadt hónaljú BKV-s ellenőrkabátja alatt hord a derekára kötve, nehogy valaki azt is ellopja...

És nem tudom, hogy szegény-e az a panelban lakó munkanélküli szaki, aki a segélyből neveli két középiskolás gyermekét, de ha ő az, akkor biztos, hogy szegény az a kétegyházi cigány is, aki egy kosár körtéért kockáztatja az életét, és akiben ugyanakkor tényleg visszataszító és elborzasztó, hogy életformaszerűen lop...

Ahhoz, hogy a szegényekről érdemben tudjunk beszélni, először saját polgárias iszonyunkon és undorunkon kell felülkerekedni. Ha el akarjuk utasítani a „személyiségi karakter-teszteket” az igazgatási eljárásokban, akkor mindenképp előtte el kell tudnunk utasítani az efféléket saját lelki eljárásainkban is. És nem elég a bemutatkozásnál mosolyogni és elfogadólag kezet rázni, azután is szóba kell tudni állni azzal az emberrel, miután egyértelműen kiderült, hogy segítő szándékunkat ki akarta használni, hogy élni akart az adandónak látszó alkalommal, és bennünket is át akart vágni. És elképzelhetetlenül nehéz megtalálni azt az egyensúlyt, amelyben hűek maradhatunk saját erkölcsi normáinkhoz, és elutasítjuk a normáinkon kívüli tetteket, viselkedéseket – de ettől még továbbra is elfogadjuk azt az embert, aki olykor kénytelen, vagy kénytelennek tartja áthágni a normák határait.

Azután le kell gyűrnünk a még elutasítóbb gyűlöletet hallgatóságunkban is. El kell fogadtatnunk azt, hogy a szegények esetében csak igen mérsékelten van jogosultsága bármilyen „node, mégis” kifogásoknak. Azután túl kell jutnunk azon, hogy reménytelen kalandba keveredtünk; hogy sikerre, kilábalásra, látványos fordulatokra nincs esélyünk; hogy nem vagyunk Higgins professzor a Pygmalionból, a mi virágoslányunk nem fog hollywoodiasan kiszépülni, a kapanyél is mindig ki fog lógni a szájából, és nem lesz heppi end a mjúzikel végén, még mjúzikel sem lesz. Sőt, ha kedvező fordulat áll elő klienseink életében – ez sem miattunk fog így történni.

Bele kell nyugodnunk, hogy az egész dolog valahol reménytelen. És ha megértettük, hogy jobb időkben a szegénységgel még csak-csak lehet kezdeni valamit, de a szegényekkel foglalkozni még akkor is teljesen reménytelen, viszont úgy ítéljük meg, hogy meg kell kísérteni a lehetetlent, mert erkölcsileg nincs más választásunk – akkor van reményünk. Kinek-kinek evilági vagy túlvilági üdvözülési jópontokra.

De az is lehet, hogy csak hülyék vagyunk.

9. Konklúziók

9.1. Az ország szegénységéről, és az ő szegényeinek szegénységéről

Ez két különböző dolog, noha mindkettő megcímkézhető a szegénység fogalmával.

A leírások szintjén az ország szegénysége részben makrogazdasági mutatókkal (GDP, GNP, átlagjövedelmek, fogyasztási adatok stb.), részben a különböző „alrendszerek” (gazdaság, munkaerő-piac, társadalombiztosítás, egészségügy, oktatás stb.) leírásával, fejletlenségük bemutatásával jellemezhető.

A szegények szegénységét szociológiai és kultúrantropológiai eszközökkel lehet leírni.

A politikák, a teendők meghatározása szintjén az ország szegénysége a „nagy-politika” egyik legnagyobb kihívása; a pártok programjainak

egyik legfontosabb megítélési dimenziója éppen az, hogy mit vélnek a legfontosabb teendőnek ez ügyben, és hogy mennyire tűnik előremutatónak és reálisnak az, amit tenni akarnak. (Természetesen ez „post factum” is igaz: a mindenkori politikai hatalom kritikájában is alapvető megítélési szempont az, hogy milyen irányban és mennyit mozdított az ország szegénységének ügyén.)

A szegények szegénységének kezelése a szociálpolitika egyik feladata. Addig, amíg a szegények aránya nem túl jelentős – kellően toleráns és „integratív” feltételek esetén – megengedhető azt remélni, hogy speciális „szegénypolitikák” nélkül is lehet számottevően enyhíteni a szegények szegénységén. Ma, úgy tűnik, nem ez a helyzet, ma egyre inkább szükség mutatkozik valódi „szegénypolitikára” is. A hasonló társadalmi szituációkban „jó” esetben van ilyen ága a szociálpolitikának, éppúgy, mint a gyermekvédelem vagy az idősek ellátása. Viszont számos koncepció azt célozza meg, hogy az egész szociálpolitika legyen „szegénypolitika”.

Ez a fogalmi káosz egyik forrása és megjelenési formája, csak hogy a dolgok így nem nevezhetők meg, és nem kezelhetők.

9.2. A létminimum

A létminimumnak két jelentése van, amelyeknek az összekeverése éppen olyan káoszt eredményez, mint a szegénység fogalmával jellemezhető két jelenség összemosása. A létminimum egyrészt olyan absztrakt modellre és számításra épülő mutató, amely az ország általános szegénységének jellemzésében és leírásában nyerhet értelmet. Ez a „létminimum” két szempontból kritizálható.

(i) Az adott modellen, paradigmán belül rosszak az adatok, nem jók a számítások. Ilyen jellegű kritikám nincs a „létező létminimummal” szemben, de ha volna, az arról szólna, hogy bizonyos költségfajták még a legmagasabb összeget eredményező kalkulációkban sem szerepelnek (pl. a saját tulajdonú ház esetében csak a folyó kiadások szerepelnek, és nincs kalkulálva a szükséges karbantartás – festés, tatarozás, gépészeti javítások stb. egészen a kerítésfestésig).

(ii) Az is kritika tárgyát képezheti, hogy az adott modell mennyire fejezi ki a tényleges realitásokat. Itt már vannak fenntartásaim a „létező létminimum”-mal szemben, és fenntartásaim lényegében azonos gyökerekké azokkal a kritikákkal, amelyek a GDP számításokat kritizálják. A létminimumszámítások ugyanis éppen azzal a feltételezéssel élnek, mint a GDP számítások, hogy ti. a gazdasági folyamatok azonosak, de legalábbis egyértelműen leképezhetők a monetáris folyamatokkal. Azaz, hogy mindennek, ami számít, aminek értéke van, annak kalkulálható „ára” is van. Ez szerintem ma nem így van, ezt próbáltam meg jelezni a „háztartás-gazdasági nonszensz” alponban.

Ki kell itt térnem arra az utóbbi időkben főleg kormányközeli politikusok és szakértők által hangoztatott tételre, mely szerint: a „számított létminimum túl magas”. Mivel az általam elmondottaknak is ez a konk-

lúziója, nem árt, ha azt is megpróbáljuk megbecsülni, hogy mennyire „túl magas”. A minimális fogyasztói kosárnak kb. a fele olyan tételeket tartalmaz, amelyeknél nincs spórolási lehetőség (pl. lakbér, közlekedés, energia, gyógyszer stb.). A kritika tehát csak a kosár másik felére, durván: az élelmiszerekre és a ruházkodásra vonatkoztatható. Azonban itt is figyelembe kell venni azt, hogy éppen a szegények fogyasztásában jelentős arányt kitevő fogyasztói jószágok (mindenekelőtt a kenyér, tej, liszt, cukor stb.) esetében a spórolás lehetősége minimális. Nem tévedünk tehát nagyot, ha úgy becsüljük, hogy megspórolható a kosár e második felének maximum 30-50%-a, azaz a számított létminimum kb. 15-25%-kal magasabb a tényleges minimális megélhetési költségeknél. Azt is hozzá kell tennem, hogy egy ilyen redukció a jelenlegi eltéréseket felnagyítaná az ÚJCSAKÓ és a KSH számításai között, ugyanis a KSH a „spórolható” élelmiszerköltségeket szorozza fel, míg az ÚJCSAKÓ a teljes kosárral számol/t.

A makro-gazdasági indikátor jellegű létminimumtól fogalmilag teljesen elkülöníthető tartalma van annak a létminimumnak, amelynek meghatározásából /szociál/politikai következmények eredeztethetők. Hosszasan érveltem amellett, hogy az általános szociális problémák nem kezelhetők jövedelemtesztekre épülő nagy rendszerekkel. Más szavakkal fogalmazhatnánk úgy is, hogy az ország szegénységét (mondjuk: az átlagjövedelmekkel történő összevetésben) kifejező létminimumból semmi nem következik a ténylegesen érvényesíthető jövedelmi garanciákra. Épp az volt a „létező létminimummal” szembeni kritikám legfőbb iránya, hogy a minimum két tartalmát gyakran összekeverik, és úgy vélik, hogy a „kívánatos” azonnal el is érhető. Sajnos, ebben a kérdésben is el kell tudnunk választani a vágyakat a realitásoktól. Ezt az általam reálisnak vélt utópiát – merthogy ma még a 6000 Ft is sok szempontból utópia – neveztem „reális létminimum”-nak, majd később „minimális jövedelmi” vagy „segélyezési” szintnek.

A „reálisan vállalható létminimumhoz” képest a minimális szükségletek fogyasztói árát kalkuláló „számított létminimum” valóban túl magas – de erről a legkevésbé sem tehetnek azok, akik összegzik az árakat.

9.3. A szegénypolitikáról

Remélem, elég meggyőzően érveltem amellett, hogy szükség van elkülönült szegénypolitikára. A szegénypolitikának a többi szociálpolitikai ágról történő leválasztásához csak azt az elvet találtam kivitelezhetőnek, hogy az ellátásoknak *kellően rosszaknak* kell lenniük – tudom, hogy ezzel nem aratok osztatlan egyetértést és szimpátiát. Érvelésem lényege az volt, hogy sem a szegények, sem a társadalom számára semmi jó nem származik abból, ha a szegényellátások vonzóak, ha az emberek motiváltak arra, hogy szegények legyenek, és ezzel hozzájussanak bizonyos ellátásokhoz, vagy ha a szegények ellátása annyira elfogadható, hogy emiatt elveszíthetik saját motiváltságukat abban, hogy mindent megtegyenek a szegény-

ség el- és kikerüléséért. Ezért lényegében arra a következtetésre jutottam, hogy a szegényellátásoknak mindenki számára elfogadhatatlanul rossznak, de még túlélhetőeknek kell lenniük.

Példáimban ugyan érzékeltettem, de most egyértelműen meg kell fogalmaznom egy másik érvet is az általam javasolt elv mellett. Nevezetesen azt, hogy csak a tudatosan és vállaltan kellően rossz szegényellátások elkülönülése esetén biztosítható az, hogy a többi szociális ellátás ne züljön a szegényellátások szintjére.

Ha – példám szerint – a hajléktalan szállás két csillagos szálló, az nemcsak azért baj, mert a relatív közép, amely számára ez még mindig vonzó, kiszorítja a szegényeket, hanem azért is rossz, mert a hajléktalan szállást igénylők így felduzzadt tömegét csak a szociális lakásszektorban a munkásszálló, tömegszálló szintjére való lezüllesztésén keresztül lehet kielégíteni. Ha a segélyezés szintje eléri a biztosítási minimumokat (nyugdíj, munkanélküli segély), az garantáltan lezülleszt a biztosítási rendszereket. Ha az ingyenkonyha összerosódik a szociális étkeztetéssel, akkor lezüllik az étkeztetés színvonala.

Vagyis: ahhoz, hogy nagyobb esélyünk legyen a szociális ellátórendszernek minőségének javítására, le kell nyelnünk a kellően rossz szegényellátási színvonal „békáját” – ami mellett a fentiek szerint egyéb érvek is szólnak.

Azt hiszem, ez az alapvető különbség az általam vázolt álláspont és azok álláspontja között, akik a szegénypolitikát a szociálpolitika főáramába szeretnék sodorni.

Lehet, hogy ők többet ígérnének a szegényeknek, de ezzel szegénnyé is tennék mindazokat, akik szociális ellátásokból vagy azok támogatásával élnek.

Én is szeretnék tisztességes szociálpolitikát, nyugdíjrendszert, szolgáltatásokat látni, de ezeknek több nagy ára is van. Legjobb meggyőződésem szerint többek között az elkülönülten kezelt, kellően alacsony színvonalú szegényellátások is ezek közé tartoznak.

Arra a kérdésre, hogy hogyan lehetne e szegény ország szegénységét definiálni – nincs konkrét válaszom. A definícióhoz két egymással összefüggő kérdésben kellene konszenzust találni.

1. Ez a társadalom mennyi pénzt képes költeni a szegényeire?

2. Hogyan képes a politika és a szakma vállalni azt az erkölcsi és politikai kockázatot, hogy abból a pénzből, amelyet ez az ország a szegényeire tud költeni, csak olyan „szegény” ellátások és garantált jövedelmek biztosíthatók, amelyek színvonala messze alatta marad minden „tisztességesnek” és elfogadhatónak tekinthető szintnek.

Ha megpróbáljuk elkerülni e szégyenteljes kérdésre adandó szükségszerűen szégyenteljes választ: nos, a pauperizálódás poklának újabb és mélyebb bugyrai fognak szemünk elé tárulni.

Mindannyiunk érdeke, hogy ezt elkerüljük.

Ezt a cikket vitaindítóknak szánjuk. Feltételezzük, hogy olvasóink közül többen nem értenek egyet a szerzővel. Várjuk vitázó írásait.

Életutak ... betegségekkel

(Az interjúkat készítette: Tardos Katalin*)

Az életút interjú azért hasznos módszer a betegségek kialakulásának elemzésére, mert így jobban tetten érhetők a biológiai adottságoknak, az életmódnak és a munkának az összefüggései. Ezenkívül olyan szociológiai és társadalomtörténeti összefüggésekre derül fény, amelyek statisztikai módszerekkel nem feltétlenül mutathatók ki. Az sem érdektelen, hogy az életút interjú során az olvasó folyamatában ismerheti meg az egészség romlását.

Az olvasó két életutat ismerhet meg a következőkben. Egy férfi és egy nő megbetegedésének történetét. Mindketten az iparban dolgozták le életük nagy részét, és a munkájukkal járó egészségkárosító hatások nagyban hozzájárultak betegségük kialakulásához. Az interjú pillanatában hivatalosan nyilvántartott foglalkozási rehabilitáltak voltak, tehát 40%-os csökkent munkaképességűek. „Amíg bírok, addig dolgozok” – így hangzik ezeknek az embereknek az életstratégiája. Értérendszerükben a munka központi helyet foglal el, egész életükben nagyon keményen dolgoztak a fennmaradásért. Nem gondolkodnak abban, hogy megpróbálják hatékonyabban elismertetni betegségek mértékét, hogy elintézzék, hogy le-százalékolják őket. Legfeljebb azt számolgatják, hogy a nyugdíjig hány évük van még hátra. A jövő kiszámíthatatlan. Megéri-e a nyugdíjat vagy sem? – ez foglalkoztatja őket. Tervezni alig-alig mernek.

N.L., 56 éves férfi, Egyesült Vegyiművek:

„1933-ban születtem Mezőtúron. Nagyon szegények voltunk. Az apám ilyen napszámos volt, meg cselédek voltunk. Szoba-konyhás házban laktunk, nem volt az mázolja, petróleumlámpával világítottunk, csak földes padló volt, pedig négyen voltunk testvérek. Gyerekkoromban már libapásztoroskodtam, mert ha egy cseléd beteg lett, akkor összeszedték a gyerekeket, és menni kellett. Úgyhogy én nem is jártam csak öt osztályt, mert aztán jött a háború, és akkor megszűnt, nem lehetett járni. A három másik osztályt már itt a gyárban tettem le, esti iskolában. Nagyon nehéz volt, na de az a

* Az interjúk 1988 és 1989 során készültek.

helyzet, hogy mi abból a múlt rendszerből megszoktuk a nyomort. Mi hamarabb feltaláljuk magunkat, ha valami nehézség van lényegében.

A felszabadulás után az Alföldön annyi szegény ember volt, annyi cseléd, hogy nem jutott föld. Akkor a tanácsházán hirdették, hogy aki akar, az mehet Fehér megyébe, ott kaphat földet, mert ott a svábokat kitelepítették. 50-60 család el is ment, így kaptunk mi is 10 hold földet. Rengeteget kellett nélkülözni, spórolni, minden, aztán úgy vettünk jószágot, ekét, meg amit kellett a gazdasághoz. Persze érteni értettünk hozzá, mert cselédek voltunk.

Mikor én már 14 éves voltam, akkor már egyedül dolgoztam a 10 hold földön. A fater az Állati és Zsírbe gyűjtő Vállalatnál dolgozott. Aratni, kaszálni ő is besegített. A három nővérem nagyon fiatalon megházasodott, ők már nem dolgoztak a gazdaságban.

Jól ment a gazdaság, a 10 hold már kevés is volt. A tanácstól haszonbérbe is vállaltunk 4 hold földet, és akkor annyi terményünk volt, hogy csak na, és nem volt nekünk semmi problémánk, mert tényleg lehetett boldogulni, ha szorgalmas volt az ember. Persze, lesöpörték a padlást. Hát akkor aztán keserves volt, mert hát ott fentről nem is értettek hozzá, hogy ez a föld mit terem. Az a sok hülye ott fenn, mert tényleg azok voltak, mert pártirányítás volt lényegében, kiírták, hogy mit kell leadni. Ha nem termett meg, akkor sem nyúlhattunk hozzá, mert be kellett jelenteni, és akkor kijött egy elvtárs – ha kijött –, és megnézte, aláírta, hogy ki lehet szántani. De ez általában akkor szokott már lenni, amikor már nem tudtunk mit vetni.

Amikor megalakították az első téeszt, akkor összevonták a földeket, és minden évben kijebb és kijebb adtak egy darab földet. De olyan földeket adtak, amik piszkosul el voltak hanyagolva, kidobta az ekét. Amikor a második évben ugyanaz megismétlődött, feldobtam az ekét, és úgy döntöttem, hogy belépek a téeszbe. Egészen 1958-ig dolgoztam ott. Közben megházasodtam, és született három fiam.

1958-ban egy újsághirdetésen keresztül értesültem, hogy Rákos-keresztúron a Micsurin téesz állást hirdet jó kereseti lehetőséggel, és lakást is adnak. Akkor a sógor, az após meg én összebeszéltünk, hogy eljövünk ide. De hát az egész munkaerőcsábítás volt, lakás az sehol, csak ilyen szálló volt. Hét hónapig voltunk így munkásszállón, de akkor kivertük a balhét, és végül az elnök akkor megengedte, hogy a magtárat átalakítsuk lakásoknak. Na akkor mi azt magunknak megcsináltuk, nem nagyot, egy szoba-konyhát, aztán jó éjszakát mindenkinek. Szóval így ragadtunk aztán Budapesten.

A téeszben gépkocsirakodóként dolgoztam. Reggel háromkor elmentünk, és este 10-ig. És akkor még volt olyan, hogy éjjel vagonkirakást vállaltunk. Hát három gyerek volt, az asszony otthon maradt a gyerekekkel. Hát nem arról van szó, megkerestem én azt a pénzt, de hát mindig vitatkoztunk az asszonnyal, hogy nem vagyok

otthon. A sógor már ott dolgozott a gyárban, és az mondta, hogy van felvétel. Megbeszéltük, hogy akkor otthagynom a téeszt, és elmegyek oda. Én nem is gondoltam arra, hogy egyszer majd elmegyek az iparba, én úgy féltem tőle, mint a tűztől.

Szóval kétszer 8 évet húztam le a téeszben, és akkor 1966-ban kerültem a gyárba. A mostani Evipor üzem elődjében dolgoztam mint reaktorkezelő. Nyitott üzem volt, nem is lehetett volna zárt üzem, mert nagyon veszélyes anyagokkal dolgoztunk: ilyenek voltak, hogy cián, fenol, anilin. Nőket nem is engedtek oda, hát a ciántól folyt az ember könnye, alig látott, pláne nyáron. Télen meg a hideg. Maró anyagok, lúg, szesz, minden volt ott. Most meg klórgázzal dolgoznak. Nem féltem én a vegyi anyagoktól, de nagyon veszélyes volt az. Meg nem tudtam belenyugodni, hogy a gyakorlatban megcsináltam én mindent, de elméletben nem tudtam én, nem ismertem a kötéseket, meg az ilyen hasonló dolgokat, úgyhogy valahogy idegenül éreztem magam. Aztán kétszer jelentkeztem ilyen szakmunkás iskolába, de nagyon kifogtam, mert az első alkalommal nem volt ki a létszám, elhalasztották. Aztán meg az asszony lett nagyon beteg, és kórházba került, és így abbamaradt. Most meg már úgy voltam vele, hogy nem megyek el arra a 3-4 évre, ha idáig megvoltam, akkor még maradok így.

Aztán amikor a gyerekek iskolába jártak, és kellett a pénz, akkor átmentem az Ultrába, oda, ahol az ultraport gyártják. Ott 1500 Ft-tal többet kerestem, persze át is engedtek. Hát az lényegesen nehezebb munka volt, mint itt az Eviporban. Lényegében, ahol én dolgoztam, azt én ott mindig szeretem. Engem nem zavar a munka. Én gyerekkoromtól dolgoztam, nem azért, hogy nagyképűsködjek, de hogyha én valamit nem szeretek, azt el sem vállalom. Akkor nem megyek oda.

De hát itt nehéz volt. 50 kilós papírsákokba kellett csomagolni, ötöt felrakni egy targoncára, és akkor azt a 250 kilót eltolni a raktárba, és ott bestószolni. Abban látszott, hogy nehezebb volt, hogy többet ettem, mindig ettem.

Egyszer volt egy balesetem is az Ultrában. A targoncák általában nem voltak jók, és csak segítséggel lehetett őket beindítani. Éjjel volt, álmosak voltunk már, a Lajos szólt, hogy fordítsak egyet a lendkeréken, kicsit fordítottam rajta, de az ujjam hozzáért az önindítóhoz, akkor elkapta, és le is vitte az ujjam hegyét. Most is látszik, ez a darab itt hiányzik, a vége érzékenyebb ma is. De a csontot nem érte szerencsére. Két hétig voltam táppénzen. Úgyhogy sajnáltam is a csoportvezetőt, mert a különbözetet a táppénz között neki kellett fizetni. Nem lett volna szabad úgy indítani. A biztonsági előírásokat be kell tartani. De akkor meg nem tudunk termelni. Sok olyan volt, amit nem lett volna szabad másutt is.

Az Ultrában mindig vakaródtunk. Főleg nyáron, amikor az ember izzadt, a finom por rászállt az ember bőrére és felmarta. Így szedtük le a bőrt magunkról. Így jött le a bőr a szememen. Akkor

aztán égett és csípett, de aztán begyógyult és kész. Nem zavart annyira. Az orvostól minden hónapban kaptunk védőkenőcsöt, azt rákentük, a kezét is nagyon szárította az a por. A kenőcsöt mindig használtuk. Aztán volt olyan, hogy az embernek vérzett az orra ettől a portól. Meg hát ráment a tüdőre. Ilyen szilikózist lehet tőle kapni. Az az igazság, hogy olyat nem ismertem, aki 2-3 évnél tovább élvezte volna a nyugdíját. Olyat inkább meg tudok jelölni, aki meg sem kapta az első nyugdíját. Úgyhogy nem egy leányálom az, de az emberek csinálják a több pénzért.

Az Eviporban is sokan voltak, akik idő előtt mentek el, de azok lényegében olyan iszákos emberek voltak. A legtöbb az volt. Ezt a vadvizet itták. Ipari szeszt vízzel hígítva, aztán önekik persze, hogy tönkrementek az idegeik. Volt, amelyiknek így járt a keze, ha nem ivott. Aki 8-10 éven keresztül itta folyamatosan, az természetesen idegileg kikészült. Tiltották, hát nem arról van szó, hogy nem tiltották, de hát el volt terjedve, annyi szesz volt. Bejött a vagon, akkor 2-3 helyen megfúrták, fadugóval bedugdosták. Egész vödörrel elloptak. Aztán volt olyan, aki gyomorműtétbe halt bele, volt, akinek a lábait vágták le, és úgy. Hát a sógor, az is ki van készülve. Le van százalékolva, pedig két évvel fiatalabb nálam, 35-ös. Ő is ott dolgozott sokáig a gyárban a folyékony üzemben. Neki a tüdeje ment tönkre a gázoktól. Állandóan fullad. Kapott gyógyszereket, de most le akarják szoktatni róla, mert szétdurrasztja a hajszálereket. Már teljesen fekete a keze. Hát nem nagyon tud ő már semmit sem csinálni.

Az Eviporban évente kellene járni orvosi vizsgálatra, mert a vegyi anyagok felzabálták az ember vörös véresejtjeit. Az ember nem is vette észre, hogy a fehérvérsejt az több volt, mint a vörös, csak azt, hogy úgy elaludtunk a munkahelyen. Akkor kaptunk vérszaporító tablettát, megettünk egy százas dobozzal, aztán rendbejöttünk. Sokszor volt, hogy kaptunk egy nagyobb dózist a gázokból, akkor az ember érezte, hogy álmos vagy fáradt, de reggelre kiheverte. Azt is észrevettem az évek folyamán, hogy rohamosan mentek kifelé a fogaim a gázoktól, sorban ki kellett őket huzatni. Van olyan a gyárban, hogy klórgázömlés van. Akkor azt kipucolják, kifuvassák. Na dehát ez velejár. Akkor az ember elmegy másfele.

Öt évig voltam az Ultrában, aztán visszamentem az Eviporba. Összesen 18 évet húztam le a gyárban, amikor úgy 5-6 éve észrevettem, hogy bemegyek, és még nem is dolgoztam, már vakarózok. Mikor letöltöttem a műszakot, már be voltam gyulladva, vörös voltam a lábujjamtól a fejemig az egyik oldalon. Aztán küldöztek engem mindenhová. Végül kórházba kerültem a Bőr- és Nemigondozó Osztályra, ott voltam hét hétig, mire rendbehoztak. Nagyon kellemetlen volt. Annyira viszketett, hogy az embernek véresre kellett vakarnia magát. Olyan kis hólyagok voltak. Ha elvakartam, akkor ilyen sárga lé folyt belőle. Aztán megírták a zárójelentést, de ott nem törődtek avval, hogy hol fogok dolgozni. Visszamentem az

üzembe, elvittem a papírokat az üzemorvosnak, és azt mondja, jól van, dolgozzon. Nem értett az hozzá. Olyan üzemorvosok voltak itt, akik vagy már nyugdíjasok voltak, vagy már máshová nem kellettek. Amióta én itt vagyok, legalább 30 üzemorvos volt. Mára sem hiszem, hogy értenek hozzá. Most is váltják egymást. Volt olyan üzemorvos, aki fogorvos volt, aztán rábízták a belgyógyászatot.

Visszamentem az üzembe, de egy hét múlva újra kezdődött a jobb oldalamon, csak akkor már veszedelmesebben. Akkor idementem a bőrgyógyászatra, ott adtak mindenféle kotyvalékot, hogy avval kenjem, de nem írtak ki, így egyszerre jártam dolgozni és az orvoshoz. Az állapotom nem javult, és amikor már nem tudták, hogy mit csináljanak velem, akkor elküldtek az OMÜI-be (Országos Munka- és Üzemegészségügy Intézet). Ott aztán beragasztottak ilyen tapasztokkal, hogy megtudják, hogy mire vagyok allergiás, és akkor ők küldtek egy orvosi jelentést, hogy 24 órán belül munkahelyet kell változtatnom, mert abban a munkakörben nem dolgozhatok tovább. Leadtam az üzemorvosnak a papírt, de a fülük botját sem mozdították meg. Még két hónapig dolgoztam ugyanabban az üzemben. Végül úgy kerültem el onnan, hogy kijöttek ellenőrizni az OMÜI-ből. Hívtak fel az orvosiba. A főorvosnő, aki kijött, kérdezte, hogy maga mikor adta le a papírt? Mondom, amikor megkaptam, körülbelül két hónapja. Nahát, az az üzemorvos mit kapott! Kegyetlenül elkapta. Azt mondja, hát mit képzelnék, hogy játékból írtuk mi maguknak azt a papírt, hogy nem dolgozhat tovább azon a munkahelyen?! Aztán írtak egy jegyzőkönyvet, hogy 48 órán belül más munkakörbe kell irányítani, mert különben 150 000 Ft-ra büntetik a vállalatot. Másnap akkor megint hívtak, a főnök, a biztonságtechnikus és az orvos. Három munkakört ajánlottak fel. Portásnak mehettem, fürdőőrnek vagy víz-műkezelőnek az erőtelepen. Hát nem vagyok én nyomorék, hogy a portára üljek, az nekem nem fekszik. És akkor így jöttem ide az erőtelepre.

Az órabérem, a fizetésem nem csökkenhetett, mert foglalkozási megbetegedett vagyok, de azért egy forintot levontak. Mentem reklamálni, hogy hát ne haragudjanak, de én már megdolgoztam azért az órabérért, miért kell azt csökkenteni. Aztán megmagyarázták, hogy nem csökkentették, csak a műszak miatt van. Én itt is, és ott is folyamatos műszakban dolgoztam, csak itt nem nyolc órás műszak van, hanem tizenkettő. Körülmagyarázták, hogy levonhassanak mégis. Pedig nem, még máma sem hiszem ezt el. Amit kézhez kapok, az egy olyan 1000-1500 Ft-tal kevesebb. Ott 10-11 ezer forint volt a fizetés, amit most kapok az nyolc és fél, kilenc és fél, mikor hogy.

Most a szivattyúkat ellenőrzöm, mi látjuk el a hűtővizet, ivóvizet a kazánban. Biciklivel közlekedem a gyáron belül, mert nagyok a távolságok. Nem volt nehéz megtanulni. Az ember ennyi év után

ismeri a gyárat, könnyen megszokja. Ami mondjuk hátrány, az az, hogy eddig hozzá voltam szokva a társasághoz, itt meg egyedül vagyok. De én már nem tekegek, én már azért az 1 forintért nem változtatok munkahelyet.

Nehezebben élünk, az igaz. Elmegyek a közértbe vásárolni, és elvásárllok 500 forintot, és nem húzza le az ember kezét a szatyor. Dehát mi úgy vagyunk lényegében, hogy tartunk hízót, meg baromfit, így hát nem sok húsfélét meg ilyesmit vásárolok. A fiaim itt laknak a szomszédban, így hát mindig van otthon valaki, aki megettesse a jószágot. Ha nyugdíjba megyek, akkor beállítok 2-3 fóliát, és zöldséget termelek, és jószágot tartok. Itt a családdal. Aztán kész.

Földművesből lettem ipari munkás, de kényszerűségből lettem. Mert kényszerűségből. Ha nem lett volna itt ez a nagy iparosítás, vagy ha a téeszeket nem erőszakolják, ha hagyják termelni azt, aki tud termelni, az több hasznot hozott volna az országnak. Több mint valószínű, az ország se lenne ilyen csődben...”

K.I.-né, 42 éves:

„16 éves voltam, amikor a Síküveggyárba jöttem dolgozni. Az általános iskola nyolc osztályát 14 éves koromban befejeztem, így 14 és 16 éves koromban otthon voltam. Apám bányász volt, addig ő tartott el. Egy rokonunk volt a Síküveggyárban, és azt mondta, hogy jöjjen ide dolgozni. Volt ott egy olyan munkahely, ahol a fiatalok dolgoztak általában egy-két hónapig. Úgy szokták mondani, hogy cserépmosó. Ilyen piszkos üvegeket kellett mosni, amiket a vágók összetörtek, és beraktak egy csillébe. Aztán az jött egy ilyen szalagon, amit vízzel le kellett mosni. Kézzel nem kellett hozzányúlani, egy ilyen vízszűrő mosta azokat.

Aztán elkerültem a laborba, ott két-három évig dolgoztam, anyagelemzéseket végeztünk. Nem volt nehéz munka, de három műszakban kellett járni. Abban az időben ismerkedtem meg a férjcskémel is, ő akkor a keverőben dolgozott.

1965-től már az edzőben voltam. Ez aztán strapás munka volt, mert állandóan menni kellett a kemence mellett, hogy annyi időnk sem volt, hogy ettünk volna munka közbe. Volt olyan műszak, hogy üveget fúrtunk, hát akkor rengeteg, egy műszakra való üveget kellett fúrni. Sokat dolgoztunk, mert percenként ment be az üveg a kemencébe, és percenként jött ki hátul. Nehezek is voltak ezek a 5-6 mm-es üvegek, és hát nyolc órán keresztül talpon kellett lenni. Sokkal jobb volt, amikor üveget kellett törölni. Az csak annyi volt, hogy egy ilyen vizes ruhával kellett törölni az üveget, és vígyázni, hogy ne ütődjön a kemence falának, amikor bevezettük. Node attól azután féltünk, amikor hátul voltunk, mert ott meg forrón jött ki az üveg. Hát énnekem ez a két ujjam mindig össze volt égetve. Volt ilyen ujjvédő, alátettünk kötést, gézt, és akkor úgy húztuk rá az üveget, de amikor műszak végén levettük, olyan büdös

volt állandóan az ujjunk, hogy az fantasztikus. Na, az nagyon rossz volt ott hátul, leszedni azt az üveget, mert ugye egymagunk szedtük le az üveget, és volt olyan üveg, ami nagyon leért, és akkor térdrel támasztottuk meg. Nem volt annyi idő, hogy lehűljön az üveg, jött ki percenként a 700-800 fokos kemencéből, és forró volt. Most már sokszor párosával szedik le ezeket a nehéz üvegeket, de akkoriban mink négy ember helyett ketten voltunk csak a kemencénél. Abban az időben ám ilyenek voltak. Amikor ketten dolgoztunk a kemencénél, akkor én leszedtem és csipeszeltem, míg a párom bekísérte az üveget, meg közben megfúrta.

Az edzőben ilyen nagy üveges ablakok vannak, de azokat nem lehet kinyitni. Az üzemben télen egyszerűen nem volt fűtés, és olyan hideg volt, hogy nagykabátban dolgoztunk. Komolyan mondom, úgy ahogy bementünk, fejünk bekötve, nagykabátban voltunk, úgy dolgoztunk. Nyáron pedig nagyon meleg volt, mert a kemence nyomta ki a meleget, és a levegő meg nem jött be. Nyáron borzasztóan meleg volt.

Nagyon sokáig voltam az edzőben, mert 1965-ben kerültem be, és csak 1979-ben kerültem új helyre, a zománcozóba. Odatettek, mert megbízható embereket kerestek a zománcozóba. Ott az üveget nem lehetett összefogdosni, ott kesztyűben kellett dolgozni, mikor lejött a festéssel, akkor nem volt szabad megmarkolni. Meg gondoltam, hogy hátha jobb, mert ott állandó délelőttre jártam, és az éjszakázást már nagyon untam. Meg hát a folyamatos műszaknál az embernek se szombatja, se ünnepe, szóval, már untam.

Amikor odakerültem, nem mondta nekem senki, hogy ez ilyen ólomveszélyes. Csak aztán jöttek ki ilyen munkavédelmis valakik, és azok mondták, hogy most már járnunk kell minden harmadik hónapban vizeletvizsgálatra, mert állítólag abban lehet a legjobban kimutatni az ólmot.

Akkoriban mentek tönkre a fogaim az ólomtól. Kilyukadoztak, letöredezték. Hát egy párat ki is kellett huzatni. Hát itt oldalt már egy sincs. Én pedig először azt hittem, hogy attól van, hogy hát öregszem. Szóval a zománczó egészségre nagyon káros volt, még védőkaját és védőitalt is kaptunk akkoriban. Havonta kaptunk egy kiló Hóvirág sajtot és egy liter szörpöt. Aztán ezeket később megszüntették. Ők úgy mondták, hogy bekalkulálták a béremelésbe.

Aztán volt olyan, hogy egy hétig nem volt munkánk, és akkor dobáltak bennünket mindenfelé, ahol éppen szükség volt ránk, ilyen hosszú hátfalakat mosni, emelgetni. Volt olyan is, hogy télen kitettek bennünket udvart takarítani, mikor nagy hó volt. Udvart takarítani egy cirokseprűvel. Azt' valahogy ez már nem tetszett. Na meg a férjem a keverőben dolgozott már régtől, és azt mondta, hogy ott lesz hely, és hogy volna-e kedvem odamenni, mégis jobb lenne egy helyen dolgozni. Így 1980-ban átkerültem a keverőbe.

Hát az nagyon rossz munka volt. Egy az, hogy teljesen a szabadban voltunk kint, és télen az rettentő volt. A másik meg az, hogy

sokszor olyan por volt, hogy még egymást sem láttuk. Az borzasztó munkahely volt. Szájvédőben kellett dolgozni a por miatt. Muszáj volt hordani, ott másként nem lehetett, pláne bent a mérlegsoron. Ha több volt a súly a mérlegen, akkor lapáttal le kellett venni, ha kevés volt, akkor hozzá kellett tenni. Aztán meg időnként 50 kilós zsákokat kellett emelni. Az az igazság, hogy nem sokáig voltam a keverőben, mert nem kellettek női dolgozók, amikor az új keverő beindult. Utána már teljesen automatikusan működött. Nekünk meg egyszerűen megmondták, hogy keressünk munkahelyet, mert nem kellünk tovább a keverőben. És akkor a férjem intézte el, hogy odakerüljek a Zagyva 3-ra figyelőnek.

Egy sötét szobában egyszerre kilenc TV-t kellett figyelni. Azt kellett figyelnünk, hogy nem került-e valamilyen kő az üvegbe, mert akkor nem tudják felhúzni az üveget, leszakadhat a gép. Teljesen kikészültem idegileg, mert annyira idegesített, mert hogyha már valamit nem veszünk észre, oszt például leszakad a gép, vagy mit tudom én, engem úgy le fognak tolni. Félttem. Hát nagyon oda kellett ott mindenre figyelni. Egy félórát figyeltem, egy félórát körbejárnak, egy félórát pihentem. Amikor vékony üveget húztak a négyes kemencén, akkor meg állandóan ott kellett előtte állni, és mindig abba a forró kemencébe belesni. Én már mindenhol tüzet láttam. Rossz volt nagyon, meg nekem a szemem mindig gyenge volt, a TV-t sem bírom sokáig nézni otthon. Ott meg, mondom, egyszerre kilenc TV-t kellett nézni. Már sokszor úgy mentem munkába, hogy engem már minden elkapott. Szédültem, hányingerem volt, annyira félttem a figyeléstől. Megfizetve meg nem volt, az biztos. Ott még annyi óráért sem kaptam, mint a keverőben. Pedig folyamatos műszakra jártam, és nyáron iszonyú hőség volt a kemence mellett. Megmondtam a főnökömnek, hogy én ezt nem bírom idegileg, és hogy tegyenek el onnan. Úgyhogy aztán így kerültem el a Hungaropánhoz.

Amikor a Zagyva 3-ról elkerültem, akkor megnyugodtam teljesen. Hát ugye a Hungaropánhoz meg szerettem is járni. Szerettem ezt a munkát. Ott két üveget kellett összeilleszteni, és arra kellett a profilt ráilleszteni. Ez egy ilyen fémkeret, amibe páraelszívó golyócskákat kellett rakni, hogy az üveg ne párásodjon be. És akkor az elkészített üvegeket egy állványra fel kellett rakni.

Sajnos, volt nekem ott egy lusta párom. Nem volt nekem elég, hogy azokat a nehéz üvegeket emelgetnem kellett, de még őt is ki kellett húznom az üveggel együtt, olyan lusta volt. És éreztem, hogy mindig jobban fáj a derekam, fáj a lábam, össze vagyok törve. Nagyon hirtelen jött ez nekem. Olyan fájdalmaim voltak, hogy ordítottam volna, ha mertem volna. Ilyen kisugárzó fájdalom volt nekem végig le a lábamba, olyan, mintha görcs húzta volna. Feküdni nem tudtam csak úgy, hogy a térdem fel volt húzva az orromig. Ülني meg egyáltalán nem. Annyira fájt ez a farsontom, hogy ülni sem bírtam.

Vártam, hogy majd elmúlik, mondom, csak lesz valami, majdcsak kijavulok. Az volt a legrosszabb, hogy nem szóltam erről senkinek. Csináltam rendesen a munkámat, úgy, ahogy kellett. Sokat volt úgy, hogy a víz szakadt rólam, mert annyira fájt, és nem szóltam senkinek. Még az utolsó műszakban sem. Három vagy négy hónapig kínlódhattam így. Aztán az utolsó nap már sírva mentem hazafelé. Mondtam a férjemnek, hogy nem bírok tovább munkába menni. Másnap aztán elmentem az üzemorvoshoz.

Az üzemorvos aztán beutalt a reumatológijára, és mindenféle kezelésre jártam; voltam súlyfürdőn, vízi tornán, áramos kezelésen, de semmi nem használt, csak rosszabb lett. Ez ment így két hónapig, aztán a felülvizsgálaton mondták, hogy befektetnek a kórházba, talán akkor, ha nem kell bejárnom a kórházba, akkor majd javul, mert ha nem, akkor meg kell műteni. Két hét után, miután semmi sem változott, a főorvos mondta, hogy gondolkodjam rajta egy-két napot, hogy meg hagyom-e magamat műteni. Azt is mondta, hogyha nem sikerül a műtét, akkor le is bénulhatok. Aztán lementem az üzemorvoshoz tanácsot kérni. Egy nő helyettesített akkor, és ő olyan flegmán kérdezte, hogy meddig akarok még gondolkodni? Hát, mondom, akkor nem gondolkodom rajta, írja meg a papírt, hogy meg hagyom műteni magam. Aztán ezzel visszamentem a főorvos úrhoz, de ő még gondolkodott, kérdezte, hogy van-e gyerek, meg ilyesmik. Aztán a férjemnek mondta, hogy ő még megpróbál egy sorozat injekciót a gerincembe. No, akkor megint befeküdtem az ortopédiára. Aztán végül nem műtöttek meg, itthon voltam még két hónapig táppénzen, és hál'istennek valamit javult, úgyhogy egyenesen tudtam járni. Viszont emelni most sem bírok. Úgyhogy meg is mondta a doktor úr, hogy fizikai munkát egyáltalán nem végezhetek, oda vissza nem mehetek, ahonnan eljöttem. Kaptam 50%-os munkaképesség csökkenésről papírt a felülvizsgálaton, de mondta a főorvos úr, hogy most már több mint hat hónap táppénz után meg kellene próbálni a munkát. Ez '85 áprilisában volt.

Az üzemorvos írt egy papírt a Munkaügyi Osztálynak, de ők azt mondták, hogy egyelőre nem tudnak olyan munkát adni, amit én el tudnék végezni. Hát meósnak ki tudtak volna tenni a szabadba. De hát mondtam, hogy menjek én most ki a szabadba, hogy menjek?! Aztán a munkaügyről leszóltak az orvosi rendelőbe, hogy adjanak még egy hónap táppénzt, mert akkor elküldik a nyugdíjasokat a portáról, és akkor oda fel tudnak engem venni. Úgyhogy aztán így kerültem új munkára. Portás lettem, amit ha egészséges maradtam volna, talán soha nem vállalok el.

Eleinte furcsa volt, hogy nem kell semmit csinálni. És rettentően unalmas, kegyetlenül hosszú volt a műszak. De most már az ember valahogy belenyugszik, mert muszáj belenyugodni. Délelőtt még több a forgalom, több a főnök, de délután már lehet kézimunkázni, nyáron, ha jó idő van, ki lehet ülni a padra. Télen viszont nincs fűtésünk. Ez egy ilyen faház, amit deszkából építettek. Be van ve-

zette a központi fűtés, de ugye az már évekkel ezelőtt lefagyott, megcsinálni nem csinálják meg. Ha szólni próbáltunk, akkor az volt a válasz, hogy túl sokat követelünk, túl sok baj van velünk. Volt olyan rendészünk, aki odavágta, hogy vegyünk föl bundabugyit, és akkor majd nem fázunk. Sajnos, itt a feleletet aztán megadják. Ugy-hogy bizony volt olyan műszak, hogy mínusz 10 fok volt ott benn, és ott kellett nyolc órát letölteni. Volt egy másik eset is. Olyan 100 méterre kellett följárni a hegyre a WC-hez. Nyáron elment, de télen mikor le volt fagyva az út, akkor bizony kicsit problémás volt fölmászni a hegyre. Hát kértük, hogy csináljanak nekünk egy WC-t, mégiscsak nők vannak itt. Nagy nehezen összeütöttek nekünk egyet deszkából, de vízért továbbra is a fürdőbe kell feljárnunk.

Abból is gond van, hogy az idegen kocsik nem veszik észre, hogy ahol mi vagyunk, ott porta van, akkor ki kell menni a hegyre, és szólni a kocsiknak, hogy oda nem szabad felmenni. A saját főnökünk mondta, hogy azért van ez, mert úgy néz ki a porta, mint egy kutyaól. Hát így hogy lehet beszélni?! Nemhogy azon lennének tényleg, hogy egy kis normális portát összehozzanak nekünk. Ha ők saját maguk lenézik, akkor én mit érzek, amikor én vagyok benne? Akkor én vagyok a kutya? De olyan megjegyzést is tettek már, hogy mink ott hízlaldában vagyunk. Hogy mit akarunk, mi ott jó helyen, hízlaldában vagyunk. Szóval vannak itt ilyen dolgok. Mondjuk meg őszintén, hogy komolytalan a vezetés, nem törődik semmivel. Ez az igazság. Emberiesség, az meg egyáltalán nincs. Nem is szólunk mink már semmiért.

Hogy én más vállalatokhoz menjek dolgozni, ilyen nem merült fel. De úgy sokat elgondoltam, hogy jaj de jó volna, ha nem kéne menni dolgozni, de azt se komolyan. Néha a férjem már unta, és mondta, hogy számoljak le, és ne idegesítsem már. De azt sem tudnám már megcsinálni, hogy leszámoljak. Valahogy már sajnálnám az éveimet. Idén júliusban fogom megkapni a 25 éves jubileumi törzsgárda kitüntetést. Ha én most megszakitánám a munkaviszonyomat, akkor nyugdíjat sem kapnék. Pedig még van 14 évem a nyugdíjig. És lesz negyven évem, ha végig tudom dolgozni. Negyven évem. A gyárban most vannak ilyen leépítések, de minket megnyugtattak, hogy az aktív dolgozók maradnak, inkább a nyugdíjasokat küldik el a portáról. Hát gondolom, hogy 25 év után csak nem tesznek el, elvégre itt mentem tönkre. Gondolom, hogy azért mégsem tesznek ki a kerítés mellé...”

Budai István

A szociális és a pedagógus szakma határán....

Sajátos utat választott az esztergomi főiskola neveléstudományi tanszékén szerveződő csoport a magyarországi felsőfokú szociális szakemberképzés kezdetekor, amikor 1989 szeptemberében, akkori lehetőségeit figyelembe véve, tanítóképzéssel integrált szociálpedagógus-képzést indított.

A tantervi kérdéseket tekintve a képzés alapidokumentumának rögzítésén kívül az elmúlt időszakban elkészült a kimenetet szabályozó ún. kibocsátási minimum követelményrendszer, a tantárgy-, óra- és vizsgarendszer, valamint a stúdiumonkénti és gyakorlatonkénti tantervi leírás. Az e dokumentumokat véleményező szakértői állásfoglalások eredményeképp megalapított Magyarországon a szociálpedagógus szak.¹

Az új és sajátos funkciójú képzés elindítása és mindennapi gyakorlata kemény próbatételek sora elé állította a csoportot. E munkafolyamatokba nyújtok bepillantást a következőkben azzal, hogy az itt bemutatott két kérdéskör bizonyosan nem csupán egyedi – esztergomi – problematika.

1.) Hogyan határozza meg az esztergomi csoport a szociálpedagógiai (és ezen belül az iskolai szociális munka) szolgáltatásokat, ezek szükségességét, kompetenciáit, a szociális és a pedagógiai tevékenység találkozáspontjait?

2.) Hogyan lehet a gyermekszociális ellátás, segítség kívánatosnak tartott szellemét beépíteni a képzés gyakorlatába?

I.

Közhelyszerű, mégis ki kell mondani: a függőség következtében a gyermekek minden társadalomban kiszolgáltatottabb, adott esetben veszélyeztetettebb helyzetben vannak másoknál. Akkor is, ha a pontosan kodifikált jogi szabályozás szintjén biztosított a gyermekek érdekvédelme, akkor is, ha sűrűbbre szőtték a szociális védőhálót.

Közhelyszerű az is, hogy Magyarországon a társadalmi, politikai, gaz-

dasági változások hullámai között a sok támogatásra szoruló réteg között szinte egyedül maradt a gyermektársadalom. Az, hogy Magyarország csatlakozott a Gyermek Jogairól Szóló Egyezményhez, egyelőre inkább csak a lehetőséget adta meg ahhoz, hogy az elvek és előírások bekerüljenek a magyar jogrendbe.

A gyermekek élete és szociális biztonsága szempontjából az igazán megnyugtató módon történő jogi szabályozással – azaz összehangolt szociális, gyermekjóléti, -védelmi és közoktatási törvényekkel – csak távlatilag lehet a gyermekek szociális védelmét hatékonyabbá tenni.²

A törvénykezésnél persze lényegesen bonyolultabb a gyermek- és ifjú korosztály mindannapi valósága. Igen nagy a távolság a gyermekek testi, szellemi, lelki, erkölcsi és társadalmi fejlődését biztosító életszínvonal, a jogi szabályozás, a valóság (nem mindig pontosan tudható állapota) és valóságos megváltoztathatóságának esélye között. Ki tudja és ki tartja számon azt, hogy hányan élnek állandó bizonytalanságban, hányan vannak kitéve a tartós elhanyagolásnak, az erőszaknak, a támadásnak? Hány-szor él át egy átlagos gyerek megbélyegző, személyiségekárosító, megalázó bánásmódot otthon, az óvodában, az iskolában stb.? Mennyire valósul meg az esélyegyenlőség az oktatásban? Van-e igazán joga a gyerekeknek a pihenéshez, a játékhoz, a szórakozáshoz, a szabad véleménynyilvánításhoz, az egyesüléshez, a békés gyülekezéshez stb.?

A helyzet áttekintéséhez járult hozzá a magyar gyerekek iskolázottságát, egészségi állapotát, a gyermekes családok jövedelmi viszonyait, fogyasztását, életmódját, a beilleszkedési zavarokkal küszködőket, az állami gondozottakat stb. adatsorokkal és mélyreható elemzésekkel bemutatató Jelentés a magyar gyermekek helyzetéről c. kiadvány – méltán terjedt el róla a „fekete könyv” elnevezés. A jelentést áttekintve több, egymásból következő kérdés merül fel.³

1. A gyermekkorosztály mely rétegeinél és milyen mértékben van szükség szociális segítségnyújtásra?

2. Mit lehet, szabad és kell a családokra bízni a problémák enyhítése, ill. megoldása tekintetében, tudva azt, hogy a családok régóta erejükön felül áldoznak gyermekeikre, és többek között a nagymérvű teherviselésbe roppannak bele?

3. Kik a legveszélyeztetettebb gyerekek? Elsősorban az alacsony iskolázottságú, szakképzetlen, többnyire munkanélküli szülők gyermekei. Ők a társadalmi átalakulás végleges vesztesei, az abszolút perspektíva nélküliek, ők vannak/lesznek leginkább kitéve elhanyagolásnak, visszaélésnek, bántalmazásnak, megalázásnak; ők küszködnek leginkább tanulási, beilleszkedési, magatartási zavarral, őket sújtja az alacsonyszintű, nem minőségi oktatás, és mindez persze reprodukálja, bővítetten újratermeli a most nem orvosolt problémákat.

4. Mit tud tenni a szociális segítő és a pedagógiai szakma? Milyen jellegű és szellemű tudást igényel mindez a gyermekjóléttel foglalkozó szakemberektől?

* * *

A fent vázoltakat alapul véve határozottan állítható: *a gyerekekkel, fiatalokkal kapcsolatos problémák teljességét, bonyolult összefüggésrendszerét ismerő szakemberekre, többek között szakszociális-munkásokra és szakpedagógusokra – szociálpedagógusokra van szükség a szociális ellátó-, a gyermekjóléti-, gyermekvédelmi- és az iskolarendszerben egyaránt.* Olyan szakemberekre, akiknek szakmai határait szélesesen kell hagyni, és *akik más szakemberekkel – így családsegítőkkal, pszichológusokkal, orvosokkal, szociálpolitikusokkal, jogászokkal stb. és szociális segítő intézményekkel együttműködve képesek valós eredményeket elérni.* Nem fogadható tehát el, hogy szociális érzékenység fejlesztésével minden pedagógust alkalmas-sá lehet és kell tenni e feladatra.

Magát a szociálpedagógiát a nemzetközi gyakorlat többféle megközelítésben és dimenzióban értelmezi (lásd az osztrák, a svájci, a német, a spanyol, a norvég, a finn stb. példákat).⁴

Az esztergomi csoport egyrészt *a gyerekek és fiatalok körében folytatott szociális munkának,* másrészt *pedagógiai tevékenységnek,* legszélesebben értelmezve gyermekjóléti munkának tekinti a szociálpedagógiát.

A mellékelt lista a szociálpedagógiai tevékenység lehetséges területeit, a szociálpedagógus által nyújtható segítség köreit vázolja fel (1. melléklet).

A szociálpedagógus a szociális munka eszközrendszerével dolgozik, de felhasználja a pedagógiai gyakorlat bizonyos eszközeit is (pl.: tanulási nehézségek kezelése, szabadidő- és művészetpedagógia, saját élményű, ill. kooperatív tanulás stb.).

Mit tud vállalni az iskolában folytatott szociális munka?

A leírásból látható: az iskolába „begyűrűző” szociális problémák tömegesen jelennek meg, és roppant széles skálán mozognak a szegénységtől a munkanélküliségig, a családokban hirtelen bekövetkezett változásokig, a tanulási, beilleszkedési zavarokig. Ezek a problémák összetettségükből fakadóan a gyerekeken keresztül kihatnak az iskola egészének légkörére, belső viszonyrendszerére, az ott létező-dolgozó valamennyi személyre, a nevelés és oktatás eredményére. A szociális és pedagógiai kérdés együttes kezelése iránt elkötelezett, sajnos, ma még csak csekély számú hazai pedagógiai program és kísérlet (Winkler Márta iskolája, Burratino Alapítványi Iskola, Freinet-mozgalom és mások) mellett az iskola általában vagy közömbös, vagy intoleráns ez ügyben; vagy nem tud vele mit kezdeni, vagy nagyfokú a tehetetlensége, hiszen erre nem készültek fel képzésük során a tanítók és a tanárok. Többek között ez magyarázza az iskola és helyi társadalmi környezete, vagy a napközis nevelők, a gyermekvédelmi felelősök stb. működése körüli diszfunkciókat.⁵

Az iskolákban folytatott szociális munkának komoly hagyománya van az angolszász, az amerikai és a skandináv gyakorlatban, és ismerünk német példákat is.⁶

Milyen előnyei vannak az iskolai szociális munkának?

1. Mivel a gyerekekkel kapcsolatos szociális problémák már korai szakaszban felismerhetők, azonosíthatók, *a kliens (gyerek) azonnal a szociális munka erőterébe kerül, helybeni segítségnyújtásban részesül*, ezen keresztül pedig a szülők és a gyereket tanító pedagógusok is tanácsadást kaphatnak. Kétségtelen, hogy felmerül a stigmatizáció veszélye is, de a szakszerű segítségnyújtásnak, tanácsadásnak ki kell tudnia kerülni ezeket a csapdahelyzeteket.

2. Az iskolában alkalmazott szociális munka azért is jó „befektetés” a gyermek- és ifjúsági jólét érdekében, mert a prevenció az iskola más funkcióiból adódóan is kiemelkedő szerepet kap (a közvetlen beavatkozás–terápia–krízisintervenció és az utógondozás–rehabilitáció mellett). Elég csak a szabadidős programok, vagy – igaz, Magyarországon ma még nem nagyon elterjedt – a személyiséget, kreativitást, feladatmegoldást fejlesztő, szociocsoportok széles skálájára, lehetőségére utalni, amelyek egyaránt operálnak az ún. művészet- és szabadidő-pedagógiákkal.⁷

3. A szociális szolgáltatással életképebben lehet az érzelmeket bevinni az iskolába a döntően intellektuális tevékenységek mellé. Ezek sokat segítenek a gyerekek és pedagógusok pszichés terhelésének csökkentésében, valamint hatnak a mentális károsodás ellen is.

4. *Az adott szociális probléma sokoldalú megközelítéséből kindulva, a több rendszerbe történő egyidejű beavatkozás során hatékonyabbá válik a közvetítés a gyerek, az iskola, a család, a releváns környezet és közösség között.*⁸

5. Az iskolai szociális szolgáltatás és a nevelő-oktató munka találkozása, koordinálása *a szociális szempont legitimizálódását eredményezi* több vonatkozásban is. Például:

- a gyermeki jogok érvényesítése terén – az esélyegyenlőtlenség csökkentése, a személyiségfejlesztő szabad idő biztosítása, a véleménynyilvánítás tolerálása stb.;

- a gyerek (tanítvány)–pedagógus, a gyerek(kliens)–szociális szakember együttműködésén alapuló, a gyerek tanulási tevékenységét, személyiségfejlődését segítő támogatása;

- a tanulót a tudás forrásával, a gyerek-klient a problémája megoldásának környezeti forrásaival való összekapcsolása;

- az involvált küzdelemvállalás fejlesztése, a kliens-gyerek saját és mások különböző jellegű, emberi, szociális problémáinak megoldása, az értékekhez való hozzájutás, a tudás megszerzése stb. tekintetében.⁹

A fentiek fényében megállapítható: a szélesen értelmezett gyermekjóléti, -védelmi/szociális ügy iskolán belüli kezelése nélkülözhetetlen, következképp kívánatos az *erre képesített szociálpedagógusok pedagógiai munkakörben való alkalmazása*. Ezzel együtt és/vagy emellett sok feladatuk lehet itt még az iskolai szociális munkásoknak is. A dolog fordítva is elképzelhető, azaz a szociális munkások mellett az említett sajátos pedagógiai szaktudás miatt hasznos szociálpedagógusok alkalmazása a szociális ellátás rendszerében is, különösen a gyermekvédelmi bentlakásos in-

tézményekben, nevelőotthonokban. Nem lenne célravezető a szakmai kizárólagosságra törekvés, sokkal inkább *a szakmák és a szakemberek közötti együttműködéssel lehet eredményeket elérni a szociális és a pedagógiai szakma e határterületén*. Talán az ügyek, szakmák egymáshoz közelebb hozását, egymásra hatását fejezi ki a német gyakorlatban alkalmazott „szociálpedagógus/-munkás” elnevezés is.

Mindazonáltal szükséges a szakmák közötti kompetenciahatárok tisztázása. Csak egyet lehet érteni a Hajdúszoboszlói Szociálpedagógiai Konferencia ajánlásával, miszerint célszerű lenne nemzetközi konferencia összehívása a kérdéskörben.¹⁰

II.

A humán ökológiai megközelítés az emberi problémák többszörösen összetett mivoltából kiindulva a mi esetünkben a gyerek és környezete kölcsönhatására fókuszál, a szakember ezek mikro- és makroösszetevőit tárja fel és értelmezi, kritikusan elemzi a problémát, és egyszerre több szinten avatkozik be elősegítendő a megoldást. Azaz minimálisan az ember (gyerek) és környezete közötti megbomlott egyensúlyt próbálja visszaállítani, maximálisan pedig magasabbrendű egyensúly kialakítását célozza meg különböző közvetítésekkel, tranzakciókkal.

A szociálpedagógus célja tehát:

- először: a gyermek-kliens (és csoport) viszonyrendszerének, magatartásának elfogadással, tisztelettel, bátorítással, nagyfokú tudatossággal való támogatása,

- másodsor: a problematikus környezet változásának előmozdítása,

- harmadsor: a küzdelmet vállaló gyerek-kliens (és csoport) és a változást akaró problematikus környezet egymáshoz illesztése különböző tranzakciók működtetésével.

Mindezzel távlatilag elérhető a kliens hatalommal való felruházása, személyiségének fejlesztése, azaz az, hogy idővel a saját szükségleteinek megfelelően tudja majd megváltoztatni a környezetét.¹¹

A humán ökológiai megközelítést általában a szociális munkában és az iskolai szociális szolgáltatások terén egyaránt alkalmazzák világszerte. A fentiek a képzések kidolgozóit és folytatóit igen sokféle szociális munka-elmélet, -megközelítés és -metodika tanítására készítetik a diákok biztos tudása, széles látóköre, saját felelősségének és identitásának kialakítása érdekében.

Az esztergomi szociálpedagógus-képzés ezen szemlélet alapján fogalmazta meg annak idején céljait, értékrendjét, s ez nem változott meg az elmúlt három évben sem.

A szociális szakértelem jótékony hatását par excellence „élvezi” a pedagógusképzés is, hiszen a ma már hazánkban is lassan terjedőben lévő humanisztikus, rendszerszemléletű pedagógiai mozgalmak (comprehensiv school-gesamtschule, globális nevelés, projektoktatás, Jéna-plán, Fre-

inet-, Montessori-iskolák stb.) kikövetelik a humán ökológiai megközelítés bemutatását, értelmezését.

A képzési követelményrendszerben kifejezett szakmai kompetenciák

Az esztergomi csoportnak a hazai szociális képzést folytató „műhelyekkel” való együttműködésen kívül több mint féltucat külföldi iskolával alakult ki kapcsolata. 1991 júliusától a németországi münchengladbachi szakfőiskola szociális fakultásával, a spanyolországi navarrai–pamplonai egyetem pszichológia–szociológia tanszékével; egy projekt keretében a TEMPUS támogatásával pedig az európai normáknak is megfelelő curriculumot kíván ki- és továbbfejleszteni.

A csoport mindig alapvető fontosságúnak tartotta/tartja a személyiség-, gyakorlat-, problémaközpontú képzésnek kimeneti ponton történő szabályozását. A külföldihez hasonló vagy azonos problematikájú tantervek áttekintése után és az általános szociálismunkás-képzés soproni irányelveinek alapján szükségessé vált a szociálpedagógus-képzés *minimum követelményrendszerének meghatározása*. Azért is, mert a fenti külföldi példák és a soproni irányelvek többé-kevésbé szólnak ugyan a követelményekről, kompetenciákról, de többnyire pusztán tantárgycsoportokba rendeződő tananyagleírásokat jelentenek.

A Népjóléti és Privát Gondoskodás Német Egyesületének 1983. évi Állásfoglalását azért tekintette a csoport az egyik preferenciának a követelményrendszer kialakításánál, mert ebben konkrétan megfogalmazódnak a szociálpedagógusok szakmai feladatai, tevékenységük súlypontjai, funkcióik, a velük szembeni elvárások, vagyis az, hogy mire legyenek képesek, mi mindent ismerjenek, milyen tudással rendelkezzenek a végzősök, és milyen felelősségük legyen a képző intézményeknek, a gyakorlóhelyeknek stb.

A másik preferenciánk az angol Szociális Munkások Nevelésének és Képzésének Központi Tanácsa által fémjelzett, a szakképesítő diplomát megszerezni kívánó szociális munkás számára leírt minimum követelményrendszer, amely a szociális munka fő céljai mellett a releváns alaptudást, a szociális munka gyakorlatát, a szakmai értékeket, a felelősségteljes szakmai gyakorlatot és a specializáció területeit vázolja fel meggyőző alapossággal és strukturáltsággal.¹²

A szociálpedagógus-képzés követelményrendszerének első változata három alapvető megközelítéssel operált. Eszerint a szakképesítés megszerzését célul tűzőknek bizonyítaniuk kell a kibocsátáskor:

- a meglévő, aktivizálható és a gyakorlatban alkalmazható *ismereteik* (tudás) minőségét, szintjét;
- a fejlesztett/kialakított és a gyakorlatban alkalmazott *képességek, skillek* (készségek), technikák minőségét, szintjét;
- a szociálpedagógiai gyakorlatban megkívánt szakmai színvonal eléréséhez nélkülözhetetlen *értékek* meglétét.

Az első változat mára revízió alá került: részint az eddig felhalmozott

tapasztalatok, részint az első végzős évfolyam megnyugtató kibocsátása, részint a TEMPUS SWEEL (Social Work Education on an European Level) projekt kötelezettségek miatt. A minimum, ún. kibocsátási követelmények rendszerbe szervezése tehát három dimenzió mentén rendezhető el:

1. a már eddig alkalmazott szempontsor alapján: ismeretek (tudáselemek)–értékek–képességek, skillek;

2. a képességek szintjén a szociális munka „klasszikusnak” tekinthető felosztása alapján: közvetlen munka – erőforrások használata, mobilizálása – közvetett munka;

3. az ismeretek szintjén a szociális segítségnyújtás legáltalánosabb összefüggéseitől a konkrét interakciók tudásáig (ld. a 2. melléklet!).¹³

Az ily módon átgondolt és továbbfejlesztett követelményrendszer előnyös lehet többek között, mert:

– egyértelmű információkat ad a hallgatókkal, oktatókkal, tereptanárokkal szembeni elvárásokat illetően;

– tájékoztatja a végzősök alkalmazóit, orientálja a leendő megrendelőket, sőt, a partneri kölcsönös kapcsolatok forrása lehet;

– nagyobb esély nyílik a merev tantárgystruktúra felbontására, a probléma- és gyakorlatcentrikus képzés kiépítésére, megvalósítására.

Hivatkozások

1 a) Budai István: A tanító- és szociálpedagógus képzés integrációja egy képzési modellben (Magyar Pedagógia 1990/1-2. szám)

b) Budai István: Szociálpedagógus képzés az Esztergomi Főiskolán (Felsőoktatási Szemle 1989/11. szám)

c) S. Faragó Magdolna: A szociális képzésekről – oktatáspolitikai megközelítésben (Esély 1992/5. szám, 63–70. p.)

2 a) Egyezmény a gyermekek jogairól. ENSZ Gyermekalap Magyar Nemzeti Bizottsága, Budapest, 1990

b) „Nem lehet egyetlen embereszményben gondolkodni”. Beszélgetés Bihari Mihály politológussal (Új Pedagógiai Szemle 1991/9. szám, 33–42. p.)

3 Jelentés a magyar gyermekek helyzetéről 1990 (Gyermekek Magyarországi Fóruma, Budapest, 1990)

1992-ben megjelent a magyar gyermekek egészségi állapotáról szóló 2. kötet is: Jelentés a magyar gyermekek helyzetéről 1991. (Gyermekek Magyarországi Fóruma, Budapest, 1992.)

4 a) Az alábbi tantervek tekinthetők hivatkozási alapnak:

– az Aacheni Katolikus Szakfőiskola szociálpedagógus/szociális munkás képzési tanterve (1990);

– az Alsó-Rajna-vidéki Szakfőiskola (Mönchengladbach) szociálpedagógus/szociális munkás képző tanterve (1990);

– az Oslói Állami Főiskola „gyermekjólét diplomát” adó képzésének curriculumuma (1990);

– a szociális nevelőképzés tantervének alapjai (Helsinki, 1988);

– a Bécsi Szociális Munkás Képző Akadémia tanterve (1987);

– a Bázei Szociális munkás képző Iskola tanterve (1990);

– a Freiburgi Evangélikus Szakfőiskola szociálpedagógus/szociális munkás képző tanterve (1989).

- A tantervek az esztergomi főiskola szociálpedagógiai csoportjának birtokában vannak.
- b) Budai István–Tordainé Vida Katalin: Szociális képzés Bázelen (Esély 1991/6. szám. 68–71. p.)
- 5 a) Pócze Gábor: Kell-e szociális munkás az iskolának? (Esély, 1990/4. szám, 83–87. p.)
- b) Bognár Mária: Pedagógiai és szociális szolgáltatások az iskolában. In: Iskola és pluralizmus (szerk. Mihály Ottó, Edukáció, 1989. 179–187. p.)
- 6 a) R. Constable–J.P. Flynn–S. McDonald: School Social Work (Lyceum Books, INC. Chicago 1991)
- b) Heinz J. Kersting: Schulsozialarbeit IBS Institut für Beratung und Supervision Aachen
- c) Paula Allen Meares–Robert O. Washington–Betty L. Welsh: Social Work Services in the Schools (Prentice Hall, INC, NEW Jersey 1986)
- 7 Ronald Toseland–Robert Rivas: Bevezetés a szociális csoport-munka gyakorlatába (Macmillan Publishing Company New York, Collier Macmillan Publishes London. ford.: Nagy Nóra)
- L. 4!
- 8 a) Carel B. Germain: An Ecological Perspective on Social Work in the Schools In: L. 6 a)! (17–29. p. ford.: Kozma Judit)
- b) L. 6 c)! 65–85. pp.
- 9 Robert Constable: Forrásfejlesztés és szolgáltatások koordinálása. L. 6 a)!
- 10 A Szociálpedagógia – Szociális ismeretek, szociális tudás a nevelőmunkában c. konferencia ajánlásai. Hajdúszoboszló 1992. nov. 9–11. (Új Katedra 1991–93/3–4.)
- 11 Majoric McQueen Monkman: The Characteristic Focus of the Social Worker in the Public Schools L. 8 a)!
- 12 a) A szociális munkások és a szociálpedagógusok kvalifikált képzése iránti követelmények – Népjóléti és Privát Gondoskodás Német Egyesületének Állásfoglalása (1983., ford.: Grossmann Erika)
- b) A minősítési ponton álló szociális munkások minimum követelményeinek leírása – A Szociális Munkások Nevelésének és Képzésének Központi Tanácsa (1988 London, ford.: Bognár Mária)
- c) L. 4!
- 13 Ronald Woods: Na már most, mi is a teendő? (Kézirat)

1. melléklet

Nem kimerítő lista a gyerekek-fiatalok körében folytatott szociálpedagógiai tevékenység területeiről

(a problémák oldaláról)

- Tanulási nehézségek-képtelenségek
- Magatartási problémák
- Iskolafóbia, iskolakerülés
- Drop out prevenció kérdései (a kimaradás megelőzésének kérdései)
- A gyerekek napközbeni ellátása otthon és az otthonon kívül (iskolában és máshol)
- Szabadidő-gondok hétközben, hétvégén, vakációban, ill. lakóközvetben – máshol
- Az iskola diszfunkcionális „működése”
- Gyerek-elhanyagolás, lelki, fizikai bántalmazás és erőszak
- Stresszhatások
- Változások okozta problémák:
 - intézmények közötti átmenetek: óvodából iskolába, iskolából munkahelyre
 - válás
 - tartós betegség és felépülés
 - fontos személy elvesztése
 - költözés, hajléktalanság
- Alkohol, drog, dohányzás
- Tinédzserkori terhesség, szülők
- Korai gyermekmunka – fiatalkori munkanélküliség
- Kisebbségek, menekültek gyerekei
- Adoptálás
- Bentlakásos intézeti keretek közötti gondozás
- Fiatalkori bűnözés, pártfogás
- Iskola-családok együttműködése
- Hátrányos helyzetű gyerekek szülei stb.

2. melléklet

A szociálpedagógus képzés minimum követelményrendszere

amelyet a képző intézmény támaszt a diplomát megszerezni kívánó végzős szociálpedagógus hallgató felé

I. Értékek

A gyakorlatban szükséges szakmai minőség eléréséhez a szakképesítést célul tűzőknek *szakmai alapértékekkel* kell rendelkezniük.

El kell fogadniuk és képviselniük kell, hogy:

1. minden embernek – gyerekeknek, fiatalnak – egyenlő hozzáférést kell biztosítani a szociális erőforrásokhoz, lehetőségekhez, szolgáltatásokhoz, hogy egészséges körülmények között, biztonságban fejlődjék-növekedjék, hogy távlatosan megvalósíthassa törekvéseit, hogy megbirkózzon nehézségeivel;

2. a gyerek és fiatal – továbbá a kliens (és a szociális szakember is) – a segítő környezet része, ezen belül – adott esetben ennek átalakításával – az adott szociokulturális tényezőket is figyelembe véve tud fejlődni;

3. a kliens és a szociális szakember kapcsolata egyéni értékekre és méltóságra épül, úgymint:

- a kliens mint individuum és teljes személyiség törekszik a fejlődésre,
- a kliens kifejezhesse érzéseit, szabad akaratát, önrendelkezését, jogait,

- a klienst saját magát és tapasztalati világának jelentőségét, egyedüliségét megértően, együttérzően fogadják el,

- a klienst nehézségeiért se meg, se el ne ítélik,

- a klienssel kapcsolatos bizalmas információk teljes titoktartása,

- a klienssel kapcsolatos mindenfajta előítéletesség és diszkrimináció teljes elutasítása.

4. a szociális szakember a szociális munkások szakmai-etikai kódexe és adott, önmaga által választott társadalom-(szociális munka)elmélet szellemében tevékenykedik.

II. Ismeretek

Az oklevél megszerzését célul tűzőknek széleskörű ismeretekkel kell rendelkezniük. Ismerniük kell:

1. A szociális segítségnyújtás legáltalánosabb összefüggéseit:

- az ember fejlődésének, szocializációjának főbb összetevőit, mozgatóit, törvényszerűségeit, elméleteit,

- az ember és környezete közötti jelenségeket, törvényszerűségeket, kölcsönhatásokat, függőségi viszonyokat, kommunikációt;
- általában a társadalmak, konkrétan a magyar társadalom fejlődését, struktúráját, működését és ezek törvényszerűségeit, elméleteit;
- a társadalom, a gazdaság, a politika, az oktatás (művelődés) alapvető összefüggéseit;
- a makro- és mikrotársadalom ellentmondását, a társadalmi problémahelyzeteket, az esélyegyenlőtlenségek kialakulásának okait;
- a főbb szociálpolitikai irányzatokat, a magyar szociálpolitikai, jogi, egészségügyi ellátó rendszerek működését, a különböző helyzetben lévő társadalmi rétegek szükségleteinek kielégítési módját;
- a szociális munka/pedagógia jellemző vonásait, összefüggéseit, folyamatait, értékeit, elméleteit, rendszerszemléletű megközelítését, a lehetséges szakmai szerepeket;
- a szociális szaktevékenységben megnyilvánuló csapatmunka lényegét.

2. A konkrét – gyermekekkel, fiatalokkal kapcsolatos – gyakorlati terület összefüggéseit:

- a fejlődés, szocializáció összetevőit, mozgatóit, törvényszerűségeit, az átlagostól eltérő fejlődés sajátosságait;
- az egyes személyek és csoportok tevékenységének, életének, életmódjának sajátosságait, kommunikációját, viszonyrendszerét, törvényszerűségeit;
- az alapvető szükségleteiket, ezek kielégítését segítő és akadályozó, veszélyeztető tényezőket; a makro- és mikrotársadalom ellentmondásainak hatását a családon belüli és azon kívüli fejlődésre;
- a fejlődésüket, szocializációjukat elősegítő szociálpolitikai, jogi, pedagógiai, pszichológiai, egészségügyi kereteket, rendszereket, eszközöket;
- a különböző szociális helyzetű gyerekek, fiatalok és csoportjaik, valamint közvetetten családjaik és pedagógusaik számára nyújtható segítség lehetőségeit; úgy mint a prevenciót, a krízisintervenciót, a rehabilitációt; a differenciált nevelés, a tanulás- és szabadidő(rekreáció)irányítás lényegét, lehetőségeit, hatékony módszereit és eszközeit.

3. A szociális segítségnyújtás és a nevelés intézményeit:

- a gyerekek, fiatalok és csoportjaik életével, tevékenységével kapcsolatos intézmények (szervezetek) világát: rendszerét, az egyes intézmények (szervezetek) funkcióit, politikáját, erőforrásait, struktúráját, működését, az ott dolgozó szakemberek munkamegosztását, vezetését, kapcsolatait;
- az egyes intézmények működésével kapcsolatos szociálpolitikai, jogi, oktatáspolitikai, egészségügyi összefüggéseket;

4. A konkrét kliensrendszer összefüggéseit:

- az egyénnel, csoporttal, családdal, közösséggel folytatott tevékenység sajátosságait;
- a kliensrendszer megismerését szolgáló információgyűjtés, -feldolgozás és -rendszerezés, valamint a korszerű adatkezelés módszereit és eszközeit.

5. A konkrét interakciók sajátosságait:

- az interakciók okait, előzményeit, elővételzett eredményeit;
- a segítségnyújtás során alkalmazható formák, módszerek (interjúk, ülések, találkozók, beszélgetések stb.), eszközök előnyeit;
- a segítségnyújtási és nevelési folyamatok menedzselésének lényegét; a tervezést, a kivitelezést és ellenőrzést-értékelést;
- mindezek szociálpolitikai, jogi, pszichológiai és egészségügyi összefüggéseit.

III. Képességek (készségek)

A szakképesítést célul tűzőknek bizonyítaniuk kell, hogy

1. a közvetlen gyakorlat területén képesek:

- a szociális munka/pedagógia különböző elméleti ismereteinek, elveinek, értékeinek, eszközrendszerének; korábbi élményeinek, tapasztalatainak, valamint az adott kliensrendszer és megoldandó probléma sajátosságainak integrálására;
- az adott kliens, ill. csoport életének, tevékenységének, viszonyrendszerének megfigyelésére, elemzésére, dokumentálására;
- a klienssel és csoportjaival, valamint más segítő partnerekkel (pszichológus, pedagógus, szülők, orvos, jogász, szociálpolitikus stb.) adekvát kommunikációra, együttműködésre;
- a kliens fókuszából közelítve a problémákat rendszerben és egységben kezelve prevenciós, krízisintervenciós, rehabilitációs *programok, szolgáltatások* menedzselésére (a tervezésre, a célkitűzésre, kontrollálásra, a döntésre, a stratégia választásra és módosításra, az értékelésre stb.) és saját munkájának szervezésére; a nem verbális információk kezelésére;
- *adott eset végigvételére*, a kliens (csoport) kielégítetlen szükségleteinek, vágyainak, a fejlődést nehezítő, veszélyeztető tényezők felderítésére, a problémák azonosítására, elemzésére, a beavatkozásra és a kilépésre;
- *szociocsoport* létrehozására, működtetésére, vezetésére, a vezetésben való együttműködésre;
- segítséget nyújtani tanulási technikák elsajátításában, az eszköztudás kialakításában, a tanulási problémák mérséklésében;
- a klienseket és más segítőket bevonva szervezni, animálni a gyerekek, fiatalok és különböző csoportjaik szabadidős, rekreációs programjait;

- segítséget nyújtani az óvodai, iskolai, első munkahelyi beilleszkedésben, a társas viszonyok fejlesztésében, a konfliktusok kezelésében;
- fejleszteni a kliens döntéshozó, problémamegoldó, önszervező, változásokat elősegítő stb. képességeit;
- az adott helyi közösség (gyerek és fiatal korosztályra vonatkozó) ki-elégítetlen szükségleteinek megláttatására, az érdekeket artikuláló, önszerveződő kezdeményezések támogatására, menedzselésére;
- szaktanácsot nyújtani a szociális különbségek, hátrányok és következményeik mérséklésében a gyerekeknek, fiataloknak, szülőknek, pedagógusoknak, s őket is távlatosan alkalmassá tenni a további problémák megoldásának segítése érdekében;

2. az erőforrások használata terén képesek:

- a gyerekek, fiatalok és csoportjaik szükségleteinek összekapcsolására a problematikus élethelyzet megelőzését, javítását, a biztonságos-egészséges fejlődést szolgáló állami és társadalmi ellátó rendszerekkel, erőforrásokkal;
- a helyi szociális ellátó intézményekről szóló információk összegyűjtésére, továbbítására;
- a saját, a gyerekek, fiatalok és csoportjaik, a családok és más erőforrások mobilizálására, a feltételek javításának elősegítésére;
- a kompetenciahatárok ismeretében partneri kapcsolatok kialakítására, fejlesztésére, együttműködésre más szakemberekkel s a klienst hozzászólítani az adekvát szakmai segítséghez;

3. a közvetett gyakorlat terén képesek:

- a társadalmi megismerés sokoldalú eljárásainak alkalmazására, a korszerű adminisztrációs rendszerek és eszközök használatára;
- az adott helyi közösség struktúrájának, működésének, aktuális problémáinak, konfliktusainak, ellentmondásainak, szociális ellátó és oktatási-nevelési rendszerének komplex megismerésére;
- a gyerek és fiatal korosztályt érintő helyi döntések előkészítésében való közreműködésre a kliens érdekek érvényesítésében;
- a kliens által szükségelt és a szolgáltatások közötti viszony elemzésére; a szolgáltatás korlátainak, a feltételek javításának, az újabb szolgáltatási igények felismerésére és felismertetésére;
- teamben, stábban, szociocsoportban dolgozni; egyéni/csoport szupervízióban való részvétellel;
- megfigyeléseinek, tapasztalatainak, vizsgálatainak publikálására;
- szakmai szervezetekben való tevékenységre;
- reális önértékelésre, adekvát énközlésre, konstruktív véleménynyilvánításra és annak elfogadására, a gyakorlat tapasztalatainak kritikus alkalmazására, intellektuális nyitottságra, az új iránti fogékonyságra, empátiára, toleranciára, önalakításra és folyamatos önképzésre.

CONTENTS**Robert Castel:**

From Distress to Casting Out

Robert Lafore:

The Three Challenges of RMI

Serge Paugam:

Difficulties of the Allocation of RMI

Isabelle Astier:

The Experience of Integration

Danny Pieters:Introduction into the Social Security Law of the
Member States of the European Community**Balázs Krämer:**

Is there Poverty in Hungary at all?

Katalin Tardos:

Life Records with Illnesses

István Budai:

On the Verge of Social and Pedagogical Professions

English Summary

KATALIN TARDOS:**Life Records with Illnesses**

The two life-course interviews presented here are examples of a larger series of interviews. The interviewees are disabled workers who spent most of their life working in the industry. I chose industrial workers as the subjects of the interviews because they represent the social group most at risk in becoming disabled. The aim of the interviews is to reveal the mechanism of becoming disabled, to see more in detail the process of deterioration of the health status. The method of life-course interviews makes it possible to unfold the interaction of those factors that finally cause disability. The impact of working conditions, life-style, quality of health services, family crisis and personal disposition appears in a comprehensive manner. In these life-course interviews we

can see the major importance of the bad working conditions in the deterioration of health. Bad working conditions is a factor that is often forgotten when speaking about the causes of the Hungarian population's bad state of health.

BALÁZS KRÄMER:**Is there Poverty in Hungary at all?**

There have been longstanding debates about poverty, as one of the most important social issues in Hungary during the late eighties. The author represents a most marked opinion about poverty in his challenging article with the aim of provoking debates about this issue. The editors of *ESÉLY* hope that reactions will be arriving from other experts and an interesting series of discussions will start.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Isabelle Astier – szociológus,
szabadfoglalkozású

Budai István – tanszékvezető főiskolai tanár,
Vitéz János Tanítóképző Főiskola, Esztergom

Robert Castel – szociológus,
EHESS (École des Hautes Études en Sciences Sociales)
tudományos osztályvezetője

Krémer Balázs – szociológus,
MTA Szociológiai Intézete

Robert Lafore – jogász, docens,
Bordeaux-i Egyetem

Serge Paugam – szociológus,
CNRS-CERC tudományos főmunkatárs

Danny Pieters – jogász, egyetemi tanár,
Katholieke Universiteit Leuven

Tardos Katalin – szociológus,
MTA Szociológiai Intézete
